

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Riigiteaduste instituut

Indrek Mäe

**Moderniseerumisteooria paikapidavus efektiivse demokraatia arenemisel endises
Jugoslaavias**

Magistritöö

Juhendaja: Vello Andres Pettai, PhD

Tartu 2014

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

.....

/töö autori nimi/

LÜHIKOKKUVÕTE

Järgnev magistritöö keskendub Ingleharti ja Welzeli poolt välja töötatud moderniseerumisteooriale ning sellest tulenevatele riikide demokraatia tasemele avaldavatele pikaajalistele mõjudele. Demokraatiaseme mõõtmisel kasutatakse efektiivse demokraatia indeksit, mis sisaldab endas ühelt poolt demokraatlike seaduste, vabaduste ja õiguste eksisteerimist seadusandlikul tasandil ning teisalt nende olemasolu reaalses igapäevaelus. Moderniseerumisteooria poolt esitatavate seoste paikapidavust kontrollitakse viie endise Jugoslaavia riigi – Sloveenia, Horvaatia, Serbia, Makedoonia ning Bosnia ja Hertsovgviina näitel, vaadates seejuures, millised on peamised nimetatud riikide vahelised erinevused, seda muuhulgas ka ajalises dimensioonis. Olulisel kohal on riikide vaheliste lahknevuste põhjendamine moderniseerumisteooria elementide abil, hinnates seejuures, kas eriti Sloveenia ja tegelikult ka Horvaatia mõnevõrra kõrgem arengutase erinevates valdkondades pigem kinnitab või õõnestab teoreetikute poolt kirja pandut.

Empiirilise analüüsi tulemusena saab välja tuua kolm peamist fakti, mis kinnitavad moderniseerumisteooria poolt kirjeldatavate erinevate muutujate vaheliste seoste kehtivust. Sloveenia on peaaegu kõigi muutujate arengult võrreldes teiste vaadeldavate riikidega märkimisväärselt ees. See aga tähendab, et sotsiaalmajanduslik areng on esile kutsunud postmodernistlikud väärtushinnangud riigi ühiskonnas, mis omakorda on kaasa toonud efektiivse demokraatia arengu. Samad seosed kehtivad ka Makedoonia, Serbia ning Bosnia ja Hertsovgviina suhtes, tõsi küll vastupidises suunas – madal sotsiaalmajanduslik arengutase pole suutnud luua soodsat pinnast postmodernistlike väärtuste levikuks ning seetõttu pole nendes riikides ka survet efektiivse demokraatia arenguks.

Horvaatia puhul saab aga järeldada, et kõrge sotsiaalmajanduslik areng on kaasa toonud efektiivse demokraatia tõusu, seda hoolimata sellest, et postmodernistlike väärtushinnangute osakaal on 16a jooksul püsinud suhteliselt samal tasemel. See näitab, et majandus mõjutab demokraatia taset ning kindlasti ei saa öelda, et antud riigi näitel puudub seos majandusarengu ja väärtushinnangute vahel. Väärtushinnangute

muutumatus võib olla põhjustatud lühiajalistest, antud töö uurimisfookusest väljajäävatest teguritest.

SISUKORD

LÜHIKOKKUVÕTE.....	3
SISUKORD.....	5
SISSEJUHATUS.....	7
1. DEMOKRAATIA TASE JA SEDA MÕJUTAVAD SOTSIAALKULTUURILISED TEGURID.....	9
1.1 Mis on efektiivne demokraatia?	9
1.1.1 Demokraatia defineerimise mitu viisi	11
1.2 Moderniseerumisteooria ja selle mõju efektiivsele demokraatiale	13
1.2.1 Sotsiaalmajandusliku arengu mõju väärtushinnangutele ja demokraatiale.....	20
1.2.2 Haridustaseme mõju väärtushinnangutele.....	24
1.2.3 Kultuuritsoonid ja nende mõju väärtushinnangute kujunemisele	25
1.3 Moderniseerumisteooria ja demokraatia vaheliste seoste kokkuvõte	28
2. METODOLOOGIA, HÜPOTEESID JA MUUTUJATE MÕÕTMINE.....	35
2.1 Empiiriliste näidete valiku põhjendus	35
2.2 Muutujate mõõtmine ja ülevaade vastavatest mõõdikutest ning andmestikest.....	36
2.2.1 Sõltuva muutja ehk demokraatia mõõtmine ning sellega seotud debatil.....	36
2.2.2 Eeltingimusliku muutuja ehk sotsiaalmajandusliku olukorra mõõtmine.....	46
2.2.3 Väärtushinnangute kui sõltumatu muutuja mõõtmine	47
2.2.4 Teiste moderniseerumise teooria seisukohalt oluliste muutujate mõõtmine ...	50
3. KULTUUR JA DEMOKRAATIA SLOVEENIAS, HORVAATIAS, SERBIAS, MAKEDOONIAS NING BOSNIA JA HERTSOGVIINAS	52
3.1 Demokraatia tase endises Jugoslaavias	52
3.2 Väärtushinnangute jagunemine endises Jugoslaavias.....	55
3.2.1 Sloveenia	57
3.2.2 Horvaatia.....	57
3.2.3 Serbia, Makedoonia ning Bosnia ja Hertsogviina.....	58
3.3 Majanduslik olukord endises Jugoslaavias.....	60
3.3.1 SKP per capita	61
3.3.2 Tööhõive teenindavas sektoris	67
3.3.3 Gini koefitsient.....	68
3.4 Kultuuritsoonid/-pärand/usk endises Jugoslaavias	69
3.5 Haridustase	70

3.6	Vaatlusaluste riikide ühiskondade vanuseline koosseis	73
	KOKKUVÕTE: MODERNISEERUMISTEooria JA ENDINE JUGOSLAAVIA	77
	KASUTATUD KIRJANDUS	81
	Lisa 1: Demokraatia indekse tabel koos ajalise dimensiooni ning arvutatud indeksi kujunemisega	84
	SUMMARY (3-5lk).....	85

SISSEJUHATUS

Mõeldes demokraatiale võib suure tõenäosusega väita, et tegemist on maailmas enim soositud valitsemisvormiga, mille poole valdava enamuse arvates iga tõsiseltvõetav riik peaks liikuma. Selge on aga see, et antud mõistet annab väga erinevalt tõlgendada ning mõtestada ning demokratiseerumise puhul on tegemist kompleksse protsessiga, mille edukust võivad mõjutada mitmed väga erinevad lühi- ja pikaajalised tegurid. Antud magistritöö eesmärgiks on vaadata kultuuri ja majandusarengu (täpsemalt moderniseerumisteooria) mõju demokraatia arengule, arvestades et antud valdkonda jäävad muutujad omavad tervikprotsessile eelkõige pikaajalist mõju. Seetõttu jääb analüüsi alt välja põhjuste otsimine igasugustele lühiajalistele võngetele ning muutustele, mis erinevate indeksite väärtustes aja jooksul on toimunud.

Selleks, et hinnata ühe või teise teguri mõjusid demokraatiale, tuleb antud mõiste kõige pealt piiritleda. Antud töös lähtun Ingleharti ja Welzeli (2003) poolt välja töötatud efektiivse demokraatia kontseptsioonist ning selle alusel välja töötatud indeksist. Lühidalt, demokraatiale esitatakse kaks peamist nõuet: 1) seadustes kirja pandu peab kokku langema parimaks olemasolevaks valitsemisviisiks peetu tavade ja 2) kõik vabadused ja õigused, mis on paberi peal deklareeritud, peavad olema institutsionaalselt ka reaalses elus tagatud.

Peamisteks moderniseerumisteoorias sisalduvateks efektiivse demokraatia taset mõjutavateks teguriteks on ühiskonnas jagatavad väärtushinnangud ning kultuuripärandid, mille tekkele loob aluse riigi sotsiaalmajanduslik arengutase. Kogu teooria põhineb lühidalt öeldes sellele, et majandusareng toob endaga kaasa nihke ellujäämisväärtustelt eneseväljendust rõhutavatele väärtustele ning see koostöös kultuuripärandi mõjude ja mõne teise tingimusliku muutujaga põhjustab demokraatia taseme tõusu või loob selleks vähemalt eeldused.

Moderniseerumisteooria poolt välja pakutavad muutujad ning nende mõjud efektiivse demokraatia tasemele on oluline läbi vaadata ka empiirias. Teen seda viie endise Jugoslaavia riigi näitel. Täpsemalt tulevad vaatluse alla Sloveenia, Horvaatia, Serbia, Makedoonia ning Bosnia ja Hertsovgviina ja seda ajaperioodil 1996-2012. Nii on võimalik kõrvale jätta lühiajalised, Jugoslaavia sõdadest tulenevad mõjutused, mis võiks

teoriakohaseid pikaajalisi, demokratiseerumist mõjutavaid trende moonutada. Empiiriliste näidete valik on ajendatud peamiselt faktist, et kõigil nimetatud riikidel on olnud arenemiseks laias laastus sama kaua aega. Olgugi, et Serbia koosseisu on vaadeldava perioodi vältel kuulnud ka sellised piirkonnad nagu Montenegro ja Kosovo.

Empiirilise analüüsi käigus näitan, millised on nimetatud riikide vahelised erinevused oluliste muutujate lõikes ning mis neid lõhesid põhjustab. Lühidalt, tõestan et: 1) Sloveenia puhul on tegemist kõige paremat efektiivse demokraatia skoori näitava riigiga, mis omab seejuures ka kõige kõrgemat majanduslikku arengutaset ning postmodernsemaid väärtusi. 2) Horvaatia on efektiivse demokraatia ning majandusarengu poolest teisel kohal olev riik, vajades seejuures põhjendusi, miks postmodernistlike väärtuste osakaal ühiskonnas on viimase 16a jooksul samasugusena püsinud. 3) Serbia, Makedoonia ning Bosnia ja Hertsooviina puhul on tegemist madala majandusliku arengutasemega riikidega, mis on pärssinud postmodernistlike väärtushinnangute levikut ning sellest tulenevalt ka efektiivse demokraatia arengut riikide ühiskondades. Nimetatud kolm eeldust peavad andma selgust, kas moderniseerumisteooria poolt püstitatud seosed majandusarengu, kultuuri ja efektiivse demokraatia taseme vahel endises Jugoslaavias toimivad või mitte.

Empiirilise ja teoreetilise osa vahele asetub metodoloogia peatükk, kus on lahti kirjutatud see, kuidas erinevaid moderniseerumisteooriast tulenevaid muutujaid empiirias mõõdetakse. Seejuures põhjendan iga mõõdiku valiidsust ning usaldusväärtust ning kirjeldan antud magistrیتöös kasutatavaid andmestikke ning sotsiaaluuringuid.

Lisaks soovin tänada oma juhendajat Vello Andres Pettai'd, kelle sisulised ja põhjalikud juhtnöörid ning kommentaarid olid magistrیتöö valmimisel suureks abiks.

1. DEMOKRAATIA TASE JA SEDA MÕJUTAVAD

SOTSIAALKULTUURILISED TEGURID

Demokraatiat kui mõistet on võimalik defineerida väga paljudel erinevatel viisidel ning seetõttu on oluline välja tuua, mida selle definitsiooni all konkreetses magistritöös mõeldud on. Täpsemalt, mida sisaldab endas üks antud uurimuse käigus loodavatest võtmemõistetest – efektiivne demokraatia. Samuti pakun antud alateemas välja sõltumatuid muutujaid sotsiaalkultuuriliste tegurite vallast, mis võiksid või peaksid erinevate kirjandusteoreetikute põhjal demokraatia taset mõjutama.

Sotsiaalkultuuriliste tegurite all saab peamiselt vaadeldud ühiskonnas valitsevaid väärtushinnanguid (modernistlikud vs postmodernistlikud) ning seejärel on võimalik analüüsida, milline on teooria põhjal nende potentsiaalne mõju riigi demokraatia tasemele. Samuti on oluline, mis mõjutab väärtushinnangute kujunemist ning seega ka vastavate muutujate seos demokraatiaga. Nagu järgnevatest alapeatükkidest selgub on postmodernistlike ja modernistlike vaadete levikule mõju avaldamas üks antud töö seisukohalt keskseid muutujaid. Selleks on riigi sotsiaalmajanduslik areng, mida võib pidada üheks moderniseerumisteooria võtmemõisteks, millele baseeruvad laias laastus kõik antud töö kontekstis olulised efektiivse demokraatia taset mõjutavad muutujad.

Kriitikutel võib järgnevate alapeatükkide lõpus tekkida küsimus, et miks räägitakse tihti ühiskondlikest väärtushinnangutest ja toetusest demokraatiale indiviidi tasandil, samal ajal kui demokraatia enda taset hinnatakse riiklikul tasandil. See on põhjendatav sellega, et demokraatia edukus ei sõltu ainult institutsionaalsetest reformidest ja eliidi käitumise muutumisest, vaid oluline osa demokratsiseerumise edukusel on just nimelt tavakodanike uskumustel. Need on aluseks edukale demokraatiale riigi tasandil. On ka välja toodud, et nt Ladina-Ameerika demokraatiade eluvõimelisusele on palju kaasa aidanud eelkõige just inimeste suhtumise muutumine poliitilisse käitumisse (Tessler 2002:231-232).

1.1 Mis on efektiivne demokraatia?

Eelnevalt sai välja toodud, et antud magistritöös kontseptualiseeritakse demokraatia taset ühel konkreetsel viisil. Definitsioon saab põhinema Ingleharti ja Welzeli (2005) efektiivse demokraatia mõistel. Seega on antud alapeatükis oluline selgitada, mida on

„efektiivse demokraatia“ all silmas peetud. Lisaks on informatiivsuse huvides hea teada, millised on konkureerivad võimalused demokraatia defineerimiseks ning nii selle defineerimise kui ka mõõtmisega seotud erinevad debatid.

Demokraatiat peetakse tähtsaks inimeste igapäeva elus kesksel kohal olevaks nähtuseks, sest see loob baasi kodaniku- ja inimõiguste tekkeks ning võimaldab igal indiviidil teha otsuseid oma äranägemise järgi. Formaalsete kodaniku- ja inimõiguste olemasolu tähendab, et on saavutatud vähemalt formaalne või elektoraalne demokraatia, kuid seda ei peeta reeglina demokraatia kui terviku mõistes piisavaks – demokraatlikud õigused on kirja pandud vaid seaduste tasandil. Erinevates seadustes ja õigusaktides kirjapandu peab aga kehtima ka reaalses elus, on oluline, et eliit respekteris seda oma käitumises. Kui ka antud nõue on täidetud, on tegemist efektiivse demokraatiaga (Inglehart, Welzel 2003:66).

Selleks, et demokraatia oleks efektiivne peavad eksisteerima selle väärtusi tagada suutvad institutsioonid. Demokraatlike põhimõtete tagatus ongi peamine, mis eristab formaalset demokraatiat efektiivsest (Inglehart, Welzel 2003:66).

Efektiivse demokraatia ja sellega kaasnevate õiguste ja vabaduste operatsionaliseerimise juures on oluline vaadata seda, kuidas ühiskonnas tajutakse korrupsiooni ehk kas seadustes kirjas olev rakendub ka tegelikkuses. See väljendub suuresti ka selles, kuidas rahvas oma õiguste olemasolu tajub ning seega on oluline, et antud indikaator oleks kombineeritud ühiskonnas eksisteerivate vabaduste tajumise mõõdikuga. Seetõttu on Inglehart ja Welzel (2003:67) demokraatiataseme paremaks hindamiseks ning seega antud töö kontekstis ka sõltuvasse muutujasse variatiivsuse lisamiseks pakkunud välja võimaluse vaadata *Freedom House*'i demokraatia ja *Transparency International*'i korrupsioonitajumise või Maailmapanga õigusriikluse indekseid koos. See tuleneb eeldusest, et palju deklaratiivseid kodanikuvabadusi tagab küll formaalse või elektoraalse demokraatia, kuid selle efektiivsuse tagamiseks (efektiivse demokraatia tekkeks) on vaja, et võimulolijad kirjapandut ka aktsepteeriksid ning oma tegevustes vastavatest põhimõtetest nt altkäemaksude eelistamise asemel lähtuks. Sellest, kuidas antud indeksid omavahel kombineeritakse, täpsemalt aga metodoloogia peatükis.

1.1.1 Demokraatia defineerimise mitu viisi

Selge on see, et demokraatia mõiste on ajas pidevalt arenenud ning koolkondade lõikes esitatakse sellele erinevaid nõudmisi. 18 sajandi definitsioonis on leitud, et demokraatia sisaldab endas institutsionaalset kokkulepet, mille kohaselt tehakse kõik otsused avalikku huvi silmas pidades ning viimane ehk rahva tahe väljendub esindajate valimisel (Knutsen 2010:110).

Schumpeter (1976:251) on aga seda definitsiooni kritiseerinud. Nimelt leiab autor, et demokraatia defineerimine läbi institutsioonide võimekuse tagada avaliku huvi ja rahva tahte rakendamist ei ole võimalik, sest avalik huvi ja rahva tahe on liiga laialivalguvad. Probleem seisneb selles, et erinevad individid ja ühiskonna grupid tõlgendavad avalikku huvi isesugustel viisidel ning nende soove ei ole võimalik agregeerida ühtseks tervikuks (Knutsen 2010:110). Seetõttu täiendab Schumpeter (1976:269) eelnevat definitsiooni: ta lisab, et poliitilised otsused peavad olema tehtud situatsioonis, kus seadusandlikud jõud konkureerivad rahva häälte pärast. Ainult nii saab rahva tahe esindatud ning ei teki ühiskondliku tahte agregatsiooniprobleemi – domineerib see, mida toetab enamus ning ideed ja nende esindajad konkureerivad omavahel. Schumpeteri definitsioon võimaldab vältida laia ja ähmase piiritlemise probleemi ning määramatust (Knutsen 2010:110).

Nende vältimiseks on välja pakutud veelgi minimaalsemaid demokraatia definitsioone. Przeworski koolkond (2000) leiab näiteks, et ainus tingimus demokraatia eksisteerimiseks on vabas konkurentsist toimuvad valimised. See võimaldab erinevasse uuringutesse, kus mõistet kasutatakse lisada veelgi analüütilist konkreetsust ning selgust.

Siiski on Schumpeteri ja Przeworski minimalistlike definitsioone samuti palju kritiseeritud. Maksimalistid leiavad, et ainult võrdses konkurentsist toimuvatele valimistele keskendumine demokraatiataseme hindamisel on eksiteele viiv ning need ei taga demokraatliku poliitilise režiimi olemasolu. Demokraatlik poliitiline režiim ja sellega kaasnev peab maksimalistide meelest olema institutsionaalselt garanteeritud ning seega on oluline demokraatia mõistet laiendada. Seda läbi selliste väärtuste nagu näiteks sõnavabadus ja õigus alternatiivsele informatsioonile (Knutsen 2010:111).

Osa minimalistlikule demokraatia definitsioonile esitatud kriitikast on seotud ka sellega, et institutsionaalsus ning lihtrahva sidumine poliitilise otsustamisega on võetud lähtepunktiks. Leitakse, et demokraatia kui selline sisaldab juba olemuslikult selliseid väärtusi nagu institutsioonid, erinevad (kodaniku) õigused jms. Seega institutsioonide ja valimiste kasutamine indikaatorina kaldub tautoloogiasse (Knutsen 2010:111). Beetham (1999:90) arvab, et peamine demokraatiat iseloomustav idee seisneb legitiimsusel (populaarsusel) tugineva valitsemise ja otsustamise eelistamises kollektiivsele otsustamisele. Institutsioonid on loodud vaid selleks, et tagada poliitiline võrdsus ning see, et poliitiliste mängude mängimise asemel esindatakse valijate huve.

Selge on see, et maksimalistide definitsioon ei sisalda ühiskondliku üldist tahtet agregeeritud kujul, vaid ainult lihtrahva võimalusi poliitilist otsustamist mõjutada ning nende võimaluste jaotumist kodanike hulgas. Sellega üritavad maksimalistid omakorda vähendada eelnevalt kirjeldatud, Schumpeteri poolt välja toodud agregeerimisprobleemi ning asjaolu, et üldine tahe kui selline on liiga lai mõiste. Sellegipoolest jääb maksimalistide definitsioon sisaldama ähmaseid mõisteid nagu nt populaarne kontroll (Knutsen 2010:111).

Tänapäeval, õigemini pärast Külma sõja lõppu on leitud, et kitsast definitsioonist riigi demokraatlikkuse hindamiseks enam ei piisa. Oluline on, et demokraatia oleks efektiivne ehk demokraatlikud institutsioonid peavad suutma ka empiirias tõhusalt toimida. Kui aga vaadata demokraatia sisulist poolt, on väga oluline roll sellel, kuidas demokraatiat mõõta (sellest täpsemalt metodoloogia osas). Selleks, et poliitika üle säiliks avalik kontroll kombineerituna poliitilise võrdsusega peavad empiirias eksisteerima näiteks sellised institutsioonid nagu vabad valimised ning põhiseaduslikud garantiid sõna- ja ühinguvabadusele ning seda ka reaalses elus (Knutsen 2010:111). Efektiivse demokraatiaga on seega tegemist siis kui kõik seadustes deklareeritu eksisteerib ka reaalses elus.

See, kuivõrd efektiivselt deklareeritu reaalses elus väljendub on mõõdetav läbi selle, kuivõrd võrdsed on inimeste võimalused poliitikat mõjutada. Institutsionaalse edukuse määrab see, mil määral väljendub valija tahe ning sellest tulenev sisend poliitilistes väljundis (Knutsen 2010:112). Välja toodud põhimõtte on antud töö kontekstis efektiivse demokraatia mõiste üheks baastunnuseks.

Käesolevas magistritöös saabki demokraatiast rääkimisel opereeritud efektiivse demokraatia mõistega (mille operatsionaliseerimist kirjeldan hilisemates peatükkides), sest ka näiteks minimalistliku definitsiooni pooldaja Przeworski (2000) on tunnistanud, et külma sõja järgsetes ühiskondades on lisaks elektoraalsele demokraatiale (mis sisaldab endas eelpool kirjeldatud valimiste toimumise aspekti) oluline vaadata ka selle sisulist poolt (kas institutsioonid on reaalses elus toimivad). Minimalistlik definitsioon, mis hõlmab demokraatia taseme hindamist ainult valimiste toimumise järgi, muutub järjest enam vähetähtsaks ning seetõttu tegeldakse pidevalt maksimalistlikku definitsiooniga kokkusobiva valiidsa indikaatori leidmisega (Knutsen 2010:112).

Oluline on vaadata nõ sisulist demokraatiat ehk kasutada indeksit, mis arvestab lisaks institutsioonidele ka teisi demokraatiat mõjutavaid tegureid – mõõdavad nõ laia definitsiooni. Inglehart ja Welzel (2005:192) rõhutavad, et oluline on õigusriiklus ning seaduste aus rakendamine reaalses elus. Võrdselt tähtsad on eelpool nimetatud kaks aspekti: demokraatlike põhimõtete olemasolu ning nende rakendamine. Efektiivse demokraatia definitsiooni juures on oluline ka see, et inimestel oleks reaalne võimalus eliiti selle tegevustes mõjutada, ning et need võimalused oleks ühiskonnas võrdselt jaotunud. Näiteks väljendub selline demokraatiaga kokkukäiv väärtus nagu individuaalne valikuvabadus *Freedom House*'i tsiviilõigusi puudutavas alaindeksis ning kollektiivne valikuvabadus sama indeksi poliitilisi õigusi puudutavas alaindeksis (Alexander et al 2011:2).

1.2 Moderniseerumisteooria ja selle mõju efektiivsele demokraatiale

Alustuseks on oluline välja tuua, et moderniseerumisteooria sisaldab endas enamasti distaalseid muutujaid, mis seonduvad eelkõige demograafia, kultuuri, käitumuslike hoiakute ja muude sarnaste aspektidega (Thierry 2005). Distaalsed tegurid mõjuvad uuritavatele arengutele tavaliselt pikema ajaperioodi jooksul ning nõ „kaugemalt“. Antud töös jäävad lihtsustamise huvides vaatluse alt välja uuritavale nähtusele vahetumat mõju avaldavad *proximate* tüüpi muutujad, nagu nt ühe või teise riigi poliitika teatud ajahetkel. Samas on selge, et ka seda tüüpi muutujatel on demokratiseerumise seletamisel kindel roll.

Moderniseerumisteooria sai alguse juba valgustusajastul ning sisaldab endas uskumust, mille kohaselt tehnoloogiline areng annab inimkonnale suurema kontrolli looduse üle. Sellest tulenevalt, koostöös sotsiaalmajandusliku arenguga toimuvad vältimatud muutused inimeste moraalsetes väärtushinnangutes. Inimareng toob omakorda kaasa muutused poliitilises kultuuris ja institutsioonides ning suurendab inimeste osalemist ühiskonnaelus kaasa rääkimisel (Inglehart, Welzel 2005:16-17). See kõik on aga eelduseks efektiivse demokraatia tekkele.

Arenenud ühiskonnad erinevad mahajäänumatest seal valitsevate väärtushinnangute poolest suhteliselt suurelt, ning väärtushinnangute muutumise suund on ette ennustatav. Toimuvad muutused avaldavad omakorda mõju sellele, kuidas ühiskondasid valitsetakse, milline on sooline võrdõiguslikkus ja kas esinevad demokraatiale omased vabadused (Inglehart, Welzel 2005:1).

Väärtushinnangute ja üleüldse sotsiaalkultuuriline muutus ei toimu kunagi lineaarselt. Industrialiseerimine tõi endaga kaasa küll ratsionaalsuse, riikide sekulariseerimise ning bürokraatia kasvu, kuid teel demokraatiasse tuleb ikkagi vaadelda eelkõige ühiskondliku teadvuse kasvu. Viimane toob endaga kaasa indiviidide autonoomsuse, vaba eneseväljenduse ning õiguse iseseisvalt oma valikuid langetada. Demokraatia seisukohast tuleb eelkõige vaadata ellujäämis-eneseväljenduslike väärtuste skaalat ning mitte niivõrd Ingleharti ja Welzeli poolt varasemalt välja töötatud traditsioonilis-sekulaarsete väärtuste skaalat (Inglehart, Welzel 2005:1).

Väärtushinnangud ja ka moderniseerumine mõjutavad suurel määral demokraatlike institutsioonide toimimist ning inimarengut. Inglehart ja Welzel (2005:2) rõhutavad, et indiviidi tasand on demokraatia tekke jaoks kõige olulisem, täpsemalt see, et ühiskonna liikmed omaksid võimu, oleksid selle teostamise juures vabad ega sõltuks eliidist. Ainult nii saab kindel olla, et võimulolijad vastutavad rahva ees.

Inglehart (2002:79) on leidnud, et ühiskonnad erinevad üksteisest selles osas, mil määral nad rõhutavad „ellujäämise väärtushinnanguid“ või „eneseväljenduse väärtushinnanguid“. Ühiskonnad, kus pannakse rõhku viimastele, on tõenäoliselt esimestest demokraatlikumad. Siinkohal on väga oluline riigi majandusareng - nimelt on leitud, et viimane soodustab ellujäämise väärtushinnangute vahetamist

eneseväljenduslike vastu ning viimased domineerivad pigem rikkamates ühiskondades. Lühidalt, sotsiaalmajanduslik areng, kultuuriline pööre väärtushinnangute valdkonnas ning demokratiseerumine on kõik ühe protsessi osad.

Ühiskonnad, kus domineerivad ellujäämisväärtused, on tavaliselt tuntud madala subjektiivse heaolu, madala inimestevahelise usalduse, soolise võrdõiguslikkuse ja suure vaesuse poolest. Sellest tulenevalt toetatakse sageli autoritaarseid valitsusi ning ollakse vähem tegusad sellistes sfäärides nagu keskkonnakaitse. Ellujäämisväärtustega ühiskondade tunnused on vastandlikud äsja kirjeldatule (Inglehart, Welzel 2005:54).

Eneseväljenduslikud ehk postmodernsed väärtused ühiskonnas toovad endaga kaasa efektiivse demokraatia juhul kui neid jagab vähemalt 45% rahvastikust, kui aga riigis levivad ellujäämist esikohale seadvad väärtused, on tihtipeale tulemuseks formaalne demokraatia. On leitud, et korrelatsioonikordaja antud sõltumatu muutuja ja efektiivse demokraatia tekke vahel on 0,75 (Inglehart, Welzel 2003:70).

Kuid miks on postmodernistlikumad (eneseväljenduslike väärtusi kandvad) ühiskonnad demokraatlikumad? Kuna inimesed tunnevad end majandusliku turvalisuse tõttu ka sotsiaalselt võrdlemisi kindlalt, siis hakatakse rohkem tähelepanu pöörama eneseväljendusele ning nõutakse sellega seonduvaid vabadusi eelistades neid rangele distsipliinile. Arvamuste mitmekesisust hakatakse mugavusest tähtsamaks pidama. Nõutakse demokraatlike institutsioone, mis vastavasisulise heaolu ja õigused tagaks. Samuti tõusevad tähelepanu keskpunkti poliitilised ja kodanikuõigused (Inglehart, Welzel 2005:152).

Eneseväljendusvabaduse levik motiveerib inimesi rohkem ühiskonnaelus kaasa rääkima. Kuna see õnnestub sageli paremini siis, kui seatud eesmäärke toetab laiem mass, liitutakse tihti erinevate kodanikuühendustega. Erinevad nišieesmärgid ja nende kaitseks korraldatavad demonstratsioonid on ühiskonnas laialt levinud ning vanamoelised organisatsioonid nagu kirik, tööliste ühendused jms kaotavad järjest rohkem oma tähtsust. Inimestel tekib rohkem kontakte ning enam ei olda sunniviisiliselt mingi kogukonna liikmed – suhted on üles ehitatud sellele, milline on konkreetne vajadus, mitte enam olude sund. Nõ nõrkade sidemete rohkus võimaldab inimestel kiirelt erinevaid aktsioone organiseerida ning rahvast mõne eesmärgi toetuseks

mobiliseerida. Nõrga sideme all on mõeldud seda, et reaalses elus ei pruugi inimesed isegi teineteist näinud olla, samas võivad nad kuuluda näiteks sotsiaalmeedia vahendusel samasse huvigruppi ning läbi erinevate sealsete kommuunide omavahel infot vahetada (Inglehart, Welzel 2005:294-295).

Eneseväljenduslikke väärtusi kandvates ühiskondades on rõhuasetus valimisprotsessi asemel pigem spontaansel ja eliiti väljakutsuvatel kodanikuühiskonna tegevustel. Valituks osutada soovijad peavad oma kampaaniaid adresseerima võimalikult laiale valijaskonnale ning demokraatia liigub seetõttu indiviidile ligemale. Ühiskonna tasandil sekkutakse järjest enam poliitikasse ning seda läbi pidevalt muutuvate sekkumisvariantide. Poliitikas osaletakse peamiselt läbi kordaminevatel niši-teemadel kaasarääkimise, avaliku ruumi kasutatakse kui areeni oma meelsuse väljendamiseks. Seda isegi siis kui protest ei pruugi kaasa tuua poliitiliste otsuste muutumist (Inglehart, Welzel 2005:44).

Samuti toob eneseväljenduslike väärtuste levik ühiskondlike muutusi kaasa peaaegu igas teises eluvaldkonnas – vaadatakse üle seksuaalsed normid, soorollid, perekondlikud väärtused, religiooniga seonduv, motivatsioon tööd teha, inimese suhe keskkonna ja loodusega ning nende poliitiline osalus. Kõikides nimetatud valdkondades kasvab individualistlik autonoomsus ning eemaldutakse traditsioonilise ühiskonna piirangutest. See omakorda loob soodsa pinnase efektiivse demokraatia tekkeks ja arenguks (Inglehart, Welzel 2005:3).

Soolise võrdõiguslikkuse teemat peetakse üheks võtmenäitajaks, mis eristab ellujäämise väärtusi kandvaid ühiskondi eneseväljenduslikele väärtustele tuginevatest kogukondadest. Viimastes toimuvad pidevad debatil selle üle, kas mehed ikka on nt paremad poliitilised liidrid kui naised jms (Inglehart, Welzel 2005:54).

Eneseväljendusväärtused käivad käsikäes inimese vaba valikuga oma elu üle otsustada. Inimesed hakkavad hindama vaba valikut ja eneseväljendust ning nõudma seda ka ühiskonnalt. Kui institutsioonid ei suuda neid nõudmisi tagada, tekib otsene surve režiimi vahetuseks demokraatlikuma vastu, mis kannaks endas vastavaid väärtusi. See omakorda tagab selle, et kõik kirja pandud õigused oleks ka praktikas efektiivselt rakendatud (Inglehart, Welzel 2005:287). Kokkuvõtlikult – ühiskonnas võivad

sotsiaalmajandusliku arengu tagajärjel toimuda erinevad kultuurilised muutused, seda eelkõige väärtushinnangutes ning efektiivse demokraatia definitsiooni seisukohalt peab see avaldama mõju ka valitsemisele. Kõik seadustes kirjapandu peab olema rakendatud ka reaalses elus.

Puhtalt sellest, et demokraatlike väärtusi toetatakse, efektiivse demokraatia tekkeks aga ei piisa. Inglehart ja Welzel (2003:69) on leidnud, et näiteks nii Albaanias, Rootsis kui ka Šveitsis on toetus demokraatiale kõrge, samal ajal aga on antud küsimuses tegemist üksteisest väga erinevate riikidega. Pärast kommunismi lagunemist toetatakse demokraatiat ja sellega kaasnevaid väärtusi deklaratiivsel tasandil üsna tõenäoliselt, kuid see ei tähenda veel, et demokraatia oleks arenenud (Inglehart, Welzel 2003:72) Seetõttu ongi võimalik väita, et toetus demokraatiale saab areneda efektiivseks demokraatiaks ainult siis kui ühiskonnas on levinud postmodernistlikud väärtused ehk lisaks demokraatia toetamisele väärtustatakse tolerantsust, osalust ja usaldust. Toetus ja nimetatud postmodernistlikud väärtused peavad olema omavahel kombineeritud (Inglehart, Welzel 2003:69).

Sarnaseid väärtushinnanguid omavatest riikidest on demokratsiseerumise koha pealt potentsiaali suuremaks edukuseks eelkõige just (sotsiaal)majanduslikult kõrgemal tasemel olijatel. Majandusareng näib olevat seotud oodatavate muutuste sündroomiga, eemaldudes absoluutsetes sotsiaalsetest normidest ning liikudes üha ratsionaalsemate, sallivamate, usaldusväärsemate ja postmodernistlikumate väärtuste suunas (Inglehart 2002:80).

Väärtushinnangute iseloom ühiskonnas on oluline ka religiooni mõju hindamisel demokraatiale ja riikide kultuuritsoonidesse paigutamisel. Nimelt on postmodernsetes ühiskondades religiooni mõju demokratsiseerumisele nõrgem kui modernses keskkonnas. Modernses ühiskonnas on oluline perekondlike suhete tähtsuse rõhutamine ja lugupidav hoiak võimu suhtes, sh teatud juhtudel sõjaväelise valitsuse aktsepteerimine. Samuti on modernismile omane konfliktide vältimine ning konsensusse eelistamine konfrontatsioonile. Rõhutatakse religiooni, absoluutseid standardeid, pooldatakse suurperesid, taunitakse abielulahutusi ning eitatakse aborti, eutanaasiat ja enesetappu. Individuaalsetest saavutustest on tähtsam sotsiaalne heaolu. Olulisel kohal

on rahvuslik uhkus ja natsionalistlik maailmavaade. Postmodernistlik ühiskonnakäsitlus aga vastandub eelpool väljatoodule (Inglehart 2002:81).

Kuigi majandusareng toob kaasa väärtushinnangute muutuse ning sellest tuleneva efektiivse demokraatia tõusu, leidub kultuurilisi aspekte, mida antud baasmuutuja muuta ei suuda ning mis võivad demokraatia arengut pärssima jääda. Kultuur on siiski võrdlemisi püsiv ning muutused ajas aeglased – seetõttu viiakse ka erinevaid sotsiaaluuringuid (*World Values Survey* (edaspidi kasutusel ka lühend WVS), *European Values Survey* (edaspidi EVS)) läbi võrdlemisi pikkade ajaperioodide tagant. Siiski näitab empiiria, et majandusareng mõjutab kultuuriliste tegurite muutumist etteaimatavas suunas. Kuna kasvavad inimeste sissetulekud ja haridustase, hakatakse, tõsi küll, võrdlemisi pika perioodi vältel oma tõekspidamisi ümber hindama (Inglehart, Welzel 2005:19).

Igasugune kultuuriline muutus on rajasõltuv. See millisesse kultuuritsooni konkreetne riik kuulub (nt protestantlik, ortodoksne, islamistlik jne) jääb seda mõjutama ka suuremahulise majanduskasvu kontekstis. Seda olenemata sellest, et moderniseerumine vähendab religioosete liidrite mõjuvõimu ühiskonnas ning religiooni rolli tervikuna. Religioon jääb pärast moderniseerumist ühiskonnale mõju avaldama selle liikmete spirituaalsel tasandil (Inglehart, Welzel 2005:22). Kuigi väärtushinnangud võivad moderniseerumise käigus muutuda, võib kultuuripärand inimeste käitumist siiski edasi mõjutada ning see ei lase demokratsiseerumisega seotud protsessidel soovitud kiirusel areneda. Lühidalt – postindustriaalsed ühiskonnad muutuvad kiiresti ja samasuguses suunas, kuid nendevahelised kultuurilised erinevused jäävad võrdlemisi konstantseks (Inglehart, Welzel 2005:19-20). See näitab selgelt, et võimalik on kiire areng kuid mitte see, et mahajäänud, kultuuriliselt erinevad riigid arenenud riikidele järele jõuaks.

Lisaks on leitud, et väärtushinnangute muutus toimub kiiremini ja lihtsamalt nooremate inimeste hulgas kui vanemate ühiskonnagruppide seas. Vanemad inimesed on reeglina oma vaadetes suuremal määral kindlad ega ole valmis omaks võtma uusi tõekspidamisi. Siiski peavad ka nemad lõpuks oma eksistentsi huvides muutustega kaasa minema. (Inglehart, Welzel 2005:23). Seega võib öelda, et riigi vanuseline koosseis on uute väärtushinnangute juurdumisel oluline ning mõjutab efektiivse demokraatia teket.

Informatiivsuse tagamiseks on oluline ära mainida ka teine Ingleharti ja Welzeli (2005:25) poolt välja töötatud väärtushinnangute dimensioon, milleks on traditsioonilised vs sekulaarsed väärtused. Sellest dimensioonist vaadatuna tõi postindustriaalne ühiskond kaasa tsentraliseerimise ja bürokratiseerimise. Nii antud skaala kui eelpool käsitletud ellujäämise vs eneseväljenduslikud väärtused käsitlevad inimeste suhtumist autoriteeti, kuid seda erinevatel viisidel.

Industriaalne moderniseerumise faas tõi kaasa autoriteedi sekulaarsuse, postindustriaalne aga ühiskonna iseseisvuse kasvu ja autoriteedi kontrolli alt vabanemise (Inglehart, Welzel 2005:26). Kui sekulaarne-traditsiooniline skaala keskendub peamiselt võimu ratsionaliseerimisele, siis ellujäämise-eneseväljenduslikkuse skaala pigem inimeste autonoomsuse suurenemisele võimu suhtes (Inglehart, Welzel 2005:59). Sekulariseerimine ei pruugi aga kaasa tuua võimalust võtta võim vastutusele, samal ajal kui eneseväljenduslike väärtuste kasv suunab inimesi oma õiguste eest rohkem seisma ning seeläbi kontrollitakse ka eliidi tegevust rohkem (Inglehart, Welzel 2005:26). Eneseväljendusväärtused on rohkem inimesekesksemad, põhjustades uue humanistliku ühiskonna arengu, mis omakorda sobib kokku demokraatiaga, samal ajal kui traditsiooniliste – sekulaarsete väärtuste skaala ei sea kahtluse alla autoriteedi võimu piire vaid keskendub pigem religioosse valitsuse ilmalikuga asendamisega (Inglehart, Welzel 2005:43, 286).

Sekulaarsuse skaalale jäävad väärtused sobivad kokku pigem autokraatiaga, sest hõlmavad küll masside kaasamist poliitikasse, kuid ei kajasta seda, kas nende mobiliseerimine toimub demokraatlikul teel või ainult autoritaarsele režiimile mingi legitiimsuse tagamiseks (Inglehart, Welzel 2005:286). Kuna aga efektiivse demokraatia mõiste on peamiselt üles ehitatud indiviidikesksusele ning sellele kas ühiskonna liikmed omavad reaalselt võimu ja ka kontrolli valitseja üle, siis on antud magistritöö kontekstis põhirõhk eneseväljenduslike ja ellujäämisväärtuste skaala vaatlemisel ning mõjude hindamisel (Inglehart, Welzel 2005:43). Seda seetõttu, et need on otseselt seotud efektiivse demokraatia tekke ja tsiviilühiskonna arenguga (Inglehart, Welzel 2005:286).

Moderniseerumisteooriat on ka palju kritiseeritud. Kohati arvatakse, et rikkad riigid ekspuuteerivad vaeseid, hoiavad neid arengutasemelt madalal tasemel ning seeläbi endast sõltuvuses. Seega pole vaesusel ja madalal majanduslikul arengutasemel (mis

toovad moderniseerumisteooria kohaselt kaasa ka madala efektiivse demokraatia indeksi) mitte midagi pistmist riigi sisemiste probleemidega, vaid pigem on asi selles, et konkreetne riik on langenud globaalse kapitalismi ohvriks (Frank 1966).

Inglehart ja Welzel (2005:18) lükkavad eelneva kriitika ümber, väites et igasugused riikide subsideerimise strateegiad on osutunud empiirias ebaefektiivseks. Samuti tuuakse välja, et riigid, kes ei osale või osalevad vähesel määral globaalses kapitalistlikus süsteemis, kogevad tavaliselt ka väiksemat majanduskasvu ning seeläbi ka madalamat efektiivse demokraatia indeksit. Seega on moderniseerumise teooria ikkagi tõene.

Välja on toodud ka fakt, et pigem vormivad väärtushinnangud (täpsemalt nende jagunemine) demokraatiat ja mitte vastupidi (Inglehart 2002:79). Seega on selge, et käesoleva magistritöö kontekstis on põhjuslik seos sõltumatu ja sõltuva muutuja vahel õigesuunaline. Väärtushinnangute jaotus ühiskonnas ei sõltu sellest, kuivõrd on riigis eelnevalt demokraatlikud ilmingud institutsionaalselt tagatud (Inglehart, Welzel 2003:70). See näitab selgelt, et seos kahe muutuja vahel algab sotsiaalmajandusliku arengu poolt mõjutatavast väärtushinnangute jagunemisest, mis omakorda määrab ära riigi efektiivse demokraatia taseme ning selle iseloomu, mitte vastupidi.

1.2.1 Sotsiaalmajandusliku arengu mõju väärtushinnangutele ja demokraatiale

Vajadus oma eksistentsi ja ellujäämise eest võidelda on omane kõigile elusolenditele. Kõigi peamiseks eesmärgiks on võidelda toidu, haiguste ennetamise ja kokkuvõtvalt eluspüsimise nimel. Alaarenenud ja nn traditsioonilistes ühiskondades ei saa inimesed olla kindlad, et neile ellujäämiseks vajalik tagatud on – kõige selle eest tuleb võidelda. Sellest tulenevalt on leitud, et sotsiaalmajanduslik areng on peamine, mis inimestele ellujäämise osas turvatunde annab ning kui see on olemas, alles siis on võimalik et tähelepanu hakatakse pöörama ka muudele eluvaldkondadele. Seda eelkõige seetõttu, et halva majandusliku olukorraga kaasnevad tagajärjed, nt nälg, omavad inimestele kohest mõju ning sunnivad kogu energia nendega võitlemisele suunama (Inglehart, Welzel 2005:23).

Nagu eelnevalt välja toodud, on sotsiaalmajanduslik areng seoses ühiskonnas valitsevate väärtushinnangutega. Sageli toob see kaasa märgatavad sotsiaalsed,

kultuurilised ja poliitilised muutused ning mõjutab väärtushinnanguid viisil, et postmodernistlikes ühiskondades suudetakse ellujäämist iseenesest mõistetavana võtta ning nõ ellujäämise nimel ei pea enam vaeva nägema (Inglehart 2002:83). Tööpuudus jms võib küll olla probleemiks, kuid ei ohusta arenenud riikides tänapäeval kellegi elu (Inglehart, Welzel 2005:24). Saadakse tegelda teistsuguste teemadega nagu nt keskkonnakaitse, osaluse suurendamine poliitikas jne. Samal ajal modernistlikes ühiskondades võideldakse peamiselt ellujäämise eest, inimeste heaolu on madalal tasemel. Seetõttu on inimeste vahel vähem usaldust, eriti ei sallita vähemusi ning leitakse, et peamine on materiaalne kindlustatus (Inglehart 2002:82). Seega võib väita, et ühiskonnad, kus iga indiviid suudab lisaks enda heaolule näha ka ühiskonna heaolu tervikuna ning selle nimel panustada on suurema tõenäosusega stabiilsed ja demokraatlikud (Inglehart 2002:83).

Rikkad, eneseväljendusväärtusi tähtsustavad ühiskonnad on tuntud aktiivse kodanikuühiskonna, inimeste üldise heaolu ning turvalisuse ja sotsiaalse autonoomsuse poolest. Samal ajal kui majanduslikult vähekindlustatud, ellujäämisväärtusi kandvad ühiskonnad tunnevad ohtu kõigest, mis võiks nende olukorda veelgi halvendada, nt nagu välismaalased, etniline mitmekesisus jms (Inglehart, Welzel 2005:52).

Enamus madala sissetulekute tasemega riikidest näitavad kesist taset ka ühiskonna liikmete autonoomsuse küsimustes. Selliste keskkondade väärtuslik raamistik seab piiranguid inimeste vabale eneseväljendusele, seda isegi siis kui teatav autonoomsus ja vabadused peaks seadusandlikul tasandil eksisteerima - kultuur lihtsalt ei toeta institutsioonide efektiivset tööd (ja seega ka efektiivse demokraatia arengut) demokraatlike väärtuste ellu rakendamisel. Seega on institutsioonide efektiivsus kõrgete ja madalate sissetulekutega ühiskondades erinev ning sellest tuleneb ka küllaltki suur variatiivsus selles osas, kas valitsetakse vastutustundlikult ja vastavalt rahva mandaadile, vastutades ettevõetud sammude eest (Inglehart, Welzel 2005:4).

Inglehart ja Welzel (2005:15) leiavad, et sotsiaalmajanduslik muutus toob hiljem või varem kaasa väärtushinnangute muutuse ühiskonnas, mis omakorda loob soodsa pinnase demokraatia tekkeks. Täpsemalt käib kogu protsess nii: majanduskasv võimaldab inimestel omada rohkem eluks vajalikke ressursse → inimesed tunnevad suuremat materiaalselt kindlustatust → haridustaseme ja omavahelise kommunikatsiooni

kasv, intelligentsuse tõus -> inimesed on autonoomsemad -> valikuvabaduse avarustumine -> sotsiaalsete ressursside kasv-> sotsiaalne iseseisvus (Inglehart, Welzel 2005:25). Kui inimesed aga suhtlevad omavahel rohkem, on haritumad ning hindavad oma vabadusi ja autonoomsust, on see väga viljakas pinnas demokraatia arenguks ning ühiskonnas suureneb nõudlus sellega kaasnevate vabaduste järele. Seetõttu võibki öelda, et sotsiaalmajanduslik areng on eelduseks demokraatia kasvule (postmaterialistlikke väärtuste tõusule) ning riikides, mis on selle näitaja koha pealt paremal järjel on suuremad eeldused ka demokraatia osas edu saavutada.

Globaalne kapitalistlik süsteem loob olukorra, kus rahvustülide korporatsioonide kaasamine riikide (alaarenenud) majandustesse selle asemel, et kahju teha (nagu neokommunistid arvad), stimuleerib pigem majanduskasvu. Välisinvesteeringud toovad lisaks eliidile kasu ka lihtrahvale, võimaldades neile suuremat sissetulekute kasvu, töökohti ning seeläbi ka kõrgemat haridustaset (Inglehart, Welzel 2005:18), mis on samuti demokratiseerumise eelduseks, sellest aga täpsemalt järgmises alapeatükis.

Täpsustusena on Inglehart ja Welzel (2005:20) maininud, et sotsiaalmajanduslik areng toob kaasa väärtushinnangute muutumise vaid siis, kui majanduslikku heaolu on kogetud reaalselt ka indiviidi tasandil ja seda pikka aega. St riigi majanduskasv on jõudnud reaalselt inimesteni, mis ei pruugi nii olla ebademokraatlike riigikordade puhul, nt nagu endised kommunistlikud riigid.

Sotsiaalmajanduslik areng soodustab inimeste autonoomsuse kasvu peamiselt kolmel viisil: 1) Nagu eelpool mainitud, vaesuse vähenemine suurendab ühiskonna liikmetes eksistentsiaalset turvatunnet ning vähendab materiaalseid piiranguid enese teostamiseks. 2) Samuti toimub üldine haridustaseme kasv ning suureneb ligipääs läbi massimeedia pakutavale informatsioonile. Intellektuaalsuse kasv ning informatsiooni parem kättesaadavus võimaldavad inimestel teha paremaid valikuid ning toetavad seeläbi valikuvabadust. 3) Parem majanduslik olukord suurendab inimeste sotsiaalsete sidemete hulka. Enam ei ole suhtlus vaid nõ kommuunipõhine vaid mobiilsuse kasvades luuakse paindlikemaid sidemeid ning rohkemate inimestega. Inimesed on vabamad ka oma elutingimuste üle läbirääkimisel ega ole kellestki väga suure sõltuvuses. See kõik võimaldab inimestel ühiskonna poolt peale surutavatest sotsiaalsetest rollidest väljuda ning käituda vastavalt oma soovile - autonoomselt (Inglehart, Welzel 2005:24).

Inglehart (2002:87) on majandusarenguga seoses tekitanud ka skaala, mille kohaselt kõik riigid, mille sisemajanduse koguprodukt (SKP) inimese kohta on suurem kui 15000 USDd, jagavad kõige suurema tõenäosusega postmodernistlikke (neid on nimetatud ka postmaterialistlikeks) väärtusi, tõenäosus on veidi väiksem vahemikus 5000-15000 USDd inimese kohta ning riigid, kus SKP jääb alla 5000 dollari inimese kohta, on juba väga suure tõenäosusega materialistlike väärtuste kandjad. Kõige materialistlikemaks liigitab Inglehart aga piirkonnad, kus SKP inimese kohta jääb alla 2000 USD.

Teise mõõdikuna pakuvad Inglehart ja Welzel (2005:56) välja skaala, mille kohaselt riigid, kus enamus tööjõudu on hõivatud põllumajandussektoris liigituvad ellujäämisväärtusi kandvate ühiskondade gruppi. Riigid, kus enim rahvast on hõivatud teenindussektoris kannavad endas suure tõenäosusega eneseväljenduslikke väärtusi. Tööstussektoris enim hõivatuid omavad ühiskonnad jäävad väärtuste skaalal tavaliselt kuhugi keskele.

Viimane mõõdik on seoses eelkõige ellujäämise vs eneseväljenduslike väärtuste skaalaga ega too kaasa muutusi traditsioonilise vs sekulaar-ratsionaalsuse skaalal. Hõive muutus majandussektorites iseloomustab pigem inimeste autonoomsuse kasvu võimu suhtes (Inglehart, Welzel 2005:60).

Sotsiaalmajanduslik areng ja religioon

Infoühiskonnale on omane, et produktiivsus sõltub eelkõige ideedest ja loovusest ning mitte niivõrd materiaalistest piirangutest ja raamidest. Nõue ratsionaalsuse järele paneb aga inimesi usulistes tõekspidamistes järjest rohkem kahtlema või õigemini neid tagaplaanile lükkama. Kiriku autoriteet majanduse kasvades seega järjest väheneb ning toimub nihe institutsionaalselt fikseeritud dogmaatilistest usulistest normidest suurema individualismi suunas. Iga inimene tõlgendab usust tulenevalt vabamalt ning seab need kooskõlla oma teiste vajaduste ja uskumustega (Inglehart, Welzel 2005:31). Rikkamad ja kõrgema haridustasemega ühiskonnad on tihti ka sekulaarsemad (Inglehart, Welzel 2005:70).

Seega on vale väita, et kõrge majandusarenguga riikides oleks religioon just kui kadunud või oma tähtsuse minetanud. Muutunud on vaid vorm, kuidas usk ühiskonda

mõjutab ja selles eksisteerib. Varasem funktsioon – kehtestada absoluutsed käitumisreeglid on asendunud funktsiooniga pakkuda elule mõtet (Inglehart, Welzel 2005:32). Varem jäigalt paigas olnud reeglid muutuvad pigem eetikanormideks, millega vastuollu sattumine võib indiviidide jaoks keeruline olla (Inglehart, Welzel 2005:34). Siiski ei too eetikanormide eiramine endaga kaasa sanktsioone, nagu see võib olla riikides, kus kirikul on suur mõjuvõim.

1.2.2 Haridustaseme mõju väärtushinnangutele

Industrialiseerimine tõi kaasa selle, et inimesed hakkasid tehastes töötamise asemel hõivama järjest rohkem positsioone, mis nõudsid iseseisvat mõtlemist ning haridustaseme kasvu. Enam ei piisanud lihtsatest teadmistest, mis võimaldasid teha masinlikku liinitööd või muud samaväärset – antud positsioonidele asetatakse tänapäeval robotid ning igasugune muu tehnoloogia (Inglehart, Welzel 2005:28).

Haridustaseme kasv aga muudab inimesed iseseisvamaks – nad ei sõltu enam sellest, kuidas erinevat infot interpreteeritakse, vaid oskavad ka ise olemasoleva põhjal järeldusi teha (Inglehart, Welzel 2005:28). See aga suurendab inimese autonoomsust ning aitab suuresti kaasa valikuvabaduse arengule. Inimesed, kes oskavad ja teavad midagi arvata, tähtsustavad ka seda, et nad saaksid oma teadmiste põhjal otsustada.

Lisaks oskavad haritumad inimesed esitada valitsevale eliidile asjakohasemaid ja nende töö spetsiifikasse puuduvaid nõudmisi ning areneva massimeedia kontekstis ka kontrollida, kas valitseja tegevus on efektiivne ja kooskõlas ühiskonna ootustega. Erinevate ebaeetiliste skeemide läbinägemine osutub lihtsamaks (Inglehart, Welzel 2005:29). Asjaolu, et valitsev eliit peab langetama oma otsused lähtuvalt valija huvist ning viimase ees ka vastutama on see kooskõlas efektiivse demokraatia mõistega, sest selle kohaselt peavad demokraatlikud seadused lähtuma ühiskondlikest huvidest ning olema realselt ellu rakendatud. Kui eliit oma tegevuse eest vastutab, juhtub see kindlasti suurema tõenäosusega.

Rahvastiku haridustaseme koha pealt: mida haritum on konkreetse riigi elanikkond, seda modernsemad on inimeste maailmavaated ning see omakorda marginaliseerib traditsioonilisi religioosseid väärtusi. Need asenduvad sekulaarsete, ratsionaalsete väärtustega. See aga, kuidas inimesed maailmas toimuvasse suhtuvad, on oma

oluliselt võrdväärne sellega, kas inimesed tunnetavad end ellujäämise suhtes turvalises situatsioonis olevat (Inglehart, Welzel 2005:37).

Kui inimesed on haritud, oskavad nad ka enda majandusliku olukorda adekvaatsemalt hinnata ning ei tunnetata igas piasjas ohtu ellujäämisele. Seetõttu avaldab kõrge haridustase positiivset mõju eneseväljenduslike väärtuste levikule ühiskonnas (Inglehart, Welzel 2005:37) ning seega ka efektiivse demokraatia tasemele.

Vähemharitud inimesed ja ka töötud kritiseerivad teinekord vaba eneseväljendust tugevalt. Seda seetõttu, et nad tunnetavad eksistentsiaalseid ohte ning on oma arengult endiselt ellujäämisvajaduste rahuldamise juures. Võib öelda, et infoühiskonnas on haridus üks peamisi kapitaliliike hakkama saamiseks. Kui varasemalt oli madalamatel töölisklassidel, kes tegid haridust mittenõudvaid rutiinseid töid, suurem võim, siis postindustriaalsetes ühiskondades tunnetavad antud klassi liikmed ohtu oma eksistentsile. Enam ei suuda nad mõjutada poliitikat ega saa ka oma teadmiste baasil hakkama. Kui sellistest inimestest koosnev ühiskonnagrupp ületab kriitilise piiri, võib see demokraatia arengut pärssima hakata ning viia ühiskonna tagasi ellujäämisväärtuste domineerimise juurde (Inglehart, Welzel 2005:45).

1.2.3 Kultuuritsoonid ja nende mõju väärtushinnangute kujunemisele

Maailm on jaotud kaheksaks või ühesaks suuremaks tsivilisatsiooniks, põhinedes sajandeid püsinud kultuurilistel erinevustel ning nende erinevuste tõttu toimuvad ka tulevikus konfliktid (Inglehart 2002:79). Peamisteks erinevuste allikaks on olnud religioon. Suuremateks kultuuritsoonideks on kristlik Lääs, õigeusklik maailm, islamimaailm, konfutsianismi, hinduismi ja budismi järgivad piirkonnad ning Jaapan, Aafrika ja Ladina-Ameerika (Inglehart 2002:79). Fakt, et ühiskond kui ajalooliselt protestantlik, õigeusklik, islamimeelne või konfutsianistlik loob püsivad selgepiiriliste väärtussüsteemidega kultuuritsoonid eeldusel, et suudetakse ohjata majandusarengu mõjusid (Inglehart 2002:80). Antud töö seisukohalt on oluline täpsem keskendumine vaid nendele kultuuritsoonidele, milles empiirilised näited opereerivad.

Ühe vahemuutujana oluline ära märkida sotsiaalne usaldus, mis on mõjutatud nii religioonist kui ka eelpool lahti kirjutatud majandusarengust, kuid mis omakorda aitab

üles ehitada sotsiaalseid struktuure ning keerulisi ühiskondlike organisatsioone (laiemas mõistes kodanikuühiskonda) kui demokraatia alustalasid ja osiseid.

Usuline hierarhia, vaadates konkreetse religiooni mõju soodsust efektiivse demokraatia arengule alustades kõige demokraatiasõbralikumast näeks välja selline: Peaaegu kõik ajalooliselt protestandlikud ühiskonnad on vastastikuse usalduse osas kõrgema asetusega kui ajalooliselt katoliiklikud ühiskonnad. Kuigi ka majandusareng aitab inimeste vahelist usaldust tõsta, siis sellegipoolest mängib kultuur (usk) sotsiaalse usalduse tekitamisel suuremat rolli. See näitab, et majanduse mõju efektiivse demokraatia arengule võib olla piiratud. Võrdse elatustasemega riikides on protestantlikud riigid antud näitaja poolest ikkagi kõrgemal kui katoliiklikud (Inglehart 2002:89). Samas sobib see kokku eelnevalt välja tooduga, mille kohaselt majandusareng võimaldab ära näidata riikide arengusuuna ja kiiruse, kuid kultuuri mõju tõttu jäävad lõhed erinevate riikide vahel ikkagi sama suureks.

Eelnevaga seondub ka asjaolu, et Putnami (1993) järgi aitavad horisontaalsed, kohapeal kontrollitavad organisatsioonid kaasa inimestevahelise usalduse kasvule, samas näib hierarhiline, tsentraliseeritud bürokraatia inimestevahelist usaldust hävitavat. Ajalooliselt oli roomakatoliku kirik hierarhilise, keskusest kontrollitud institutsiooni prototüüp, protestantlikud kirikud aga suhteliselt detsentraliseeritud ja rohkem avatud kontrollile (Inglehart 2002:89). Kuigi protestantism pole antud töö kontekstis käsitletavate empiiriliste näidete seiskohalt oluline, on selle võrdlus eelnevates aspektides katoliiklusega siiski õigustatud ja heaks näiteks selle kohta, kuidas usk võib demokraatiat ja teekonda sellele mõjutada.

Kriitikutel võib tekkida küsimus, et kuidas on võimalik väita, just kui kultuur mõjutab demokraatiat mitte vastupidi. St demokraatlikud institutsioonid ei suurenda usaldust ega tooda seeläbi postmodernistlikke väärtusi jne. Inglehart (2002:92) on selle ümber lükanud Ladina-Ameerika ning endiste Nõukogude Liidu riikide näitel ning jõudnud järeldusele, et põhjuslik seos toimib eelkõige niipidi, nagu antud magistritöös on aluseks võetud.

Mis puudutab usku kui kultuurilist tegurit üldiselt ning tegelikult samamoodi ka eelnevas peatükis lahatud väärtushinnanguid, siis need võivad olla nii ühiskonna

ühendajaks kui ka lahutajaks, st vastuolude tekitajaks. See sõltub sellest, kuivõrd ühe riigi, rahvuse või kogukonna sees aktsepteeritakse samasugust usku (Huntington 1993:33-40). Etnilist mitmekesisust on peetud poliitilise süsteemi destabiliseerijaks ning nt mitmeparteisüsteemi hävingu üheks põhjuseks (Rueschemeyer 1996:19).

Lisaks on leitud, et protestantlikud ühiskonnad kannavad suurema tõenäosusega postmodernistlikke väärtusi kui nt katoliiklikud riigid. Ka varasema kommunismipärandiga riigid skoorivad ellujäämise – eneseväljenduslikkuse skaalal pigem vähem. Ortodokssed ühiskonnad kipuvad sageli kokku langema endiste kommunistlike riikidega, kuid kui kokkulangevus puudub, võib tekkida soodne pinnas eneseväljenduslike väärtuste levikuks. Islamiusu kohta võib öelda, et see ei soosi eneseväljenduslike väärtuste kasvu ühiskonnas (Inglehart, Welzel 2005:64).

Seega leiab kinnitust eelpool mainitud fakt, et sotsiaalmajandusliku olukorra mõju väärtushinnangute levikule on piiratud – tähtsat rolli antud muutuja mõjutamisel mängib ka kultuuripärand. Kuigi majanduse arengu põhjal on võimalik ennustada, mis suunas ühiskond on väärtushinnangute skaalal liikumas, ei saa kunagi mööda vaadata võimalikest kultuuritsoonilistest eripäradest. Siiski on tõestatud, et eelpool välja toodud mõõdikud (SKP *per capita* ja hõive erinevates majandussektorites) omavad kultuuritsoonidega vähemalt sama suurt mõju väärtushinnangute jaotumisele (Inglehart, Welzel 2005:66). Väidetavalt on sotsiaalmajanduslike tegurite kaudu võimalik ära seletada 61% ellujäämise-eneväljendus skaala variatiivsusest. Kultuuripärand avaldab rohkem mõju traditsiooniliste – sekulaarsete väärtuste skaalale ning sotsiaalmajanduslik olukorda ellujäämis-eneväljenduslike väärtuste skaalale (Inglehart, Welzel 2005:76).

Kultuuritsoonide rolli tõstab fakt, et isegi kui kiriku mõjuvõim pole postmodernsetes ühiskondades enam nii suur, on kultuurilised väärtused siiski just kui kodeeritud inimeste eetilistesse normidesse. Samuti on kultuurilised eripärad põimunud riigi haridussüsteemi, massimeediasse ja rahvuslikku kultuuri. Oluline on ka ära mainida, et katoliiklike ühiskondi on kõige raskem sekulariseerida, sest antud usu olemus töötab sellele vastu (Inglehart, Welzel 2005:70-74).

Eelmisest peatükist tulenevalt saab öelda, et modernistlikud ühiskonnad tähtsustavad religiooni suhteliselt suurelt, samal ajal postmodernistlikus keskkonnas pole usu mõju

erinevatele ühiskonnaelu aspektidele niivõrd suur (Inglehart 2002:81). Seega tuleb enne usuliste ja kultuuritsoonide mõjude hindamist kindlasti vaadata, milliseid väärtusi üks või teine ühiskond endas kannab. Samal ajal on Ingleharti (2002:83) järgi pidevalt oluline meeles pidada, et religioon pole ainus kultuuritsoone vormiv tegur, seda mõjutab ka ajalooline pärand (nt impeeriumide lagunemine, kommunism jms). Religiooni mõju hindamisel tuleb kõigepealt aga vaadata, kui tugevalt üks või teine ühiskond end seal valitseva(te) usundi(te)ga seostab.

Religiooni puhul on positiivne, et tegu on ajas aeglaselt muutuva sõltumatu muutujaga ehk selle väärtus ei ole tõenäoliselt muutunud läbi demokratsiseerumisprotsesside – seega ei saa öelda, just kui usulised faktorid oleksid hoopiski põhjustatud erinevatest demokratsiseerumise etappidest, mis võib küsimusi tekitada teiste kultuuriliste tegurite puhul.

1.3 Moderniseerumisteooria ja demokraatia vaheliste seoste kokkuvõte

Eelnevate alapeatükkide põhjal on näha, et moderniseerumisteooria on küllaltki kompleksne ning hõlmab endas palju erinevaid nüansse, mis võivad riikides efektiivse demokraatia taset suuremal või vähemal määral mõjutada. Järgneval lehel välja toodud tabelis on näha magistritöö seisukohalt olulisemad sõltumatud muutujad, tuletatuna kirjeldatud moderniseerumisteooriast:

Tabel 1: Moderniseerumisteooria seisukohalt olulised sõltumatud muutujad

Muutuja	Ühiskondlikud näitajad, mida otseselt mõjutab?	Kuidas mõjutab?
Sotsiaalmajanduslik areng	<ol style="list-style-type: none"> 1) Väärtushinnangud 2) Haridustase 3) Usu roll ühiskonnas 	<p>Väärtushinnangud: Mida kõrgem majanduslik arengutase, seda suurem surve eneseväljenduslikele väärtustele.</p> <p>Haridustase: Kõrgema arenguga ühiskondades nõudlus mitterutiinse, intellektuaalsust nõudva tööjõu järele</p> <p>Usk: Nõue ratsionaalsuse järele leevendab usulise raame, muutes need pigem eetilisteks tõekspidamisteks</p>
Väärtushinnangud (ellujäämine vs eneseväljendus)	<ol style="list-style-type: none"> 1) Usu roll ühiskonnas 2) Inimeste autonoomsus 3) Efektiivse demokraatia tase 	<p>Usk: mida rohkem eneseväljenduslike väärtusi, seda väiksem usu mõju</p> <p>Autonoomsus: eneseväljendusväärtusi kandvates ühiskondades rõhk autoriteedi võimu vähendamisel indiviidi kasuks</p>
Üldine ühiskondlik haridustase	<ol style="list-style-type: none"> 1) Väärtushinnangud 2) Usu roll ühiskonnas 3) Efektiivse demokraatia tase 	<p>Väärtushinnangud: Analüüsivõimekus ning info parem kättesaadavus motiveerivad inimesi neid oskusi ka rakendama – soov ise otsustada ehk eneseväljenduse kasv</p> <p>Usk: Intellektuaalsuse kasv paneb usulistesse tõekspidamistesse kriitilisemalt suhtuma</p> <p>EDI: JOKK skeemide läbinägemine, suurem kriitilisus eliidi tegevuse suhtes</p>
Religioon	<ol style="list-style-type: none"> 1) Efektiivse demokraatia tase 2) Väärtushinnangud 	<p>EDI: Isegi väärtushinnangute muutudes jääb usk eetiliste normidena ühiskonna üldist arengut mõjutama</p> <p>Väärtushinnangud: Aeglustab nendest tulenevat mõju EDIle</p>
Kultuuritsoon	<ol style="list-style-type: none"> 1) Usk 2) Efektiivse demokraatia tase 3) Väärtushinnangud 	<p>Usk: Võimendab või kahandab kiriku mõju suurust</p> <p>EDI: sotsiaalse usalduse kasv arendab kodanikuühiskonda.</p> <p>Väärtushinnangud: Katoliiklus mõjub eneseväljendusväärtuste levikule positiivsemalt kui õigeusk või islam</p>
Ühiskonna vanuseline koosseis	Väärtushinnangud	Väärtushinnangud: Nooremad inimesed muudavad oma tõekspidamisi lihtsamini

Tabelist lähtub, et kõik muutujad on omavahel seoses ning võivad omada vastastikmõju. Kuna antud uurimuse eesmärk on vaadelda, mis mõjutab efektiivse demokraatia taset erinevates endistes Jugoslaavia riikides, siis on ka järgnevad magistritöö empiirilises ja analüütilises osas aluseks võetavad hüpoteesid püstitatud lähtuvalt vastavast uurimissuunast. Samuti võib öelda, et need põhinevad juba lahti kirjutatud moderniseerumisteoorial.

Vaadates eelnevat teoreetilist osa, seda kokkuvõtvalt tabelit ning hüpoteeside osa järgselt välja toodavat muutujate skeemi, saab püstitada järgnevad peamisi seoseid kokkuvõtavad oletused:

HÜPOTEES 1: Mida rohkem jagatakse ühiskonnas postmodernistlike väärtusi, seda kõrgem on riigi efektiivse demokraatia tase.

HÜPOTEES 1a: Mida noorem on ühiskonna vanuseline koosseis, seda rohkem jagatakse selles postmodernistlike väärtushinnanguid.

HÜPOTEES 2: Kultuuripärandi mõju suurus efektiivsele demokraatiale on alati olemas, kuid suureneb modernsete väärtuste osakaalu tõustes.

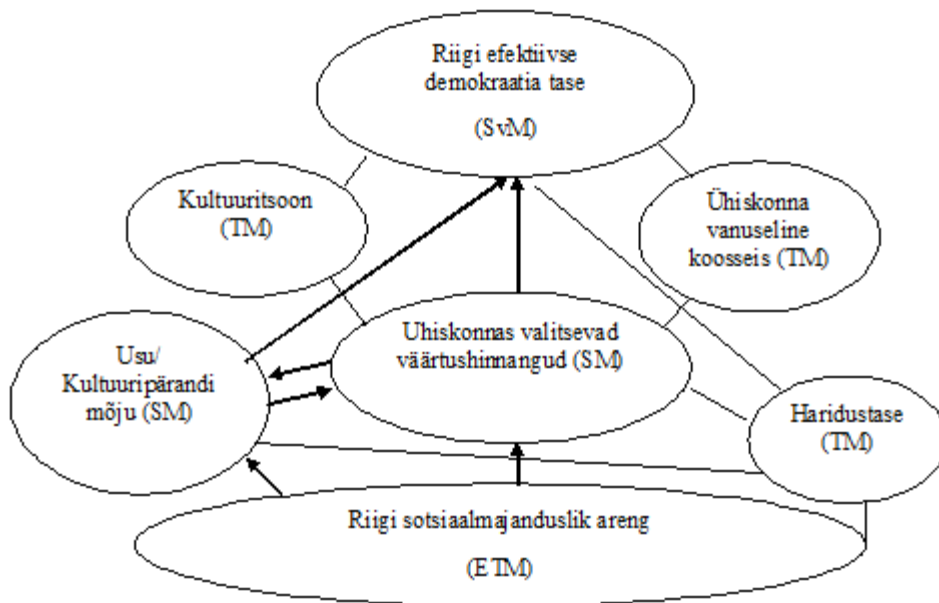
HÜPOTEES 2a: Kõrgem haridustase võimendab positiivses suunas sotsiaalmajanduslikust arengust, kultuuripärandist ning väärtushinnangute jaotumisest tulenevat mõju efektiivse demokraatia tasemele.

Eeltingimusliku baasmuutuja ja ühe sõltumatu muutuja vahelise seose kohta saab aga püstitada järgneva hüpoteesi:

HÜPOTEES 3: Mida parem on ühiskonna sotsiaalmajandusliku arengu tase, seda rohkem jagatakse selles postmodernistlike väärtusi.

Kuigi hüpoteeside, tabeli 1 ning moderniseerumisteooria kirjelduse ja sellest tulenevate debattide puhul võib juba teha järeldusi, millised on antud magistr töö seisukohalt oluliste muutujate vahelised seosed, toon need välja ka järgneval illustreerival skeemil. Seda selleks, et oluline saaks kompaktselt esitatud ning muutujad saaksid ka vastavalt oma olulisuse astmele ning mõjule paremini klassifitseeritud. Tegu on distaalsete muutujatega, kuid sellest täpsemalt peatüki lõpus.

Joonis 1: Moderniseerumisteooria seisukohast olulised muutujad ja nende vahelised seosed

SvM = Sõltuv muutuja, TM = Tingimuslik muutuja, SM = Sõltumatu muutuja, ETM = Eeltingimuslik muutuja

Antud magistritöö kontekstis on sõltumatuteks muutujateks kultuuripärand ning ühiskonnas levivad väärtushinnangud, mis avaldavad otsest mõju sõltuvale muutujale ehk efektiivse demokraatia tasemele. Eeltingimuslikuks muutujaks on riigi sotsiaalmajanduslik areng kuna sellest on suuresti sõltuvuses nii sõltumatu kui ka üks tingimuslik (haridustase) muutuja. Lisaks haridustasemele saab teooria põhjal tingimuslike muutujatena veel välja tuua kultuuritsoonid ja ühiskonna vanuselise koosseisu. Mõlemad võimendavad või kahandavad väärtushinnangute mõju efektiivse demokraatia tasemele. Haridustase seejuures on võimendavaks või vastupidist efekti andvaks teguriks nii eeltingimusliku kui mõlema sõltumatu muutuja vahel, samuti määrab see ära sotsiaalmajandusliku arengu ning efektiivse demokraatia taseme vahelise seose tugevuse.

Olgu mainitud, et joonisel olevad nooled näitavad muutujate vahelise mõju suunda, ilma nooleta jooned aga ühendavad põhimuutujaid (eeltingimuslik, sõltumatu ja/või sõltuv) tingimuslike muutujatega. Seda täpsustamaks, milliste muutujate vahelisele seosele konkreetne tingimuslik muutuja mõju avaldab. Nooleta muutujaid ühendav joon asendab antud töökontekstis tavametodoloogias antud tüüpi muutujate vahel kasutatavat koolonmärki.

Nagu teooriast ja antud skeemilt näha, mõjutavad riigi demokraatia taset nii ühiskonnas valitsevad väärtushinnangud kui ka religioon/kultuuripärand. Tegu on antud magistritöö kontekstis sõltumatute muutujatega, mida mõjutab omakorda selline eeltingimuslik baasmuutuja nagu riigi sotsiaalmajanduslik olukord. Teooria põhjal on ka selge, et religioonipärand ning ühiskonnas levivad väärtushinnangud mõjutavad vastastikku ka teineteist. Religioonist tulenevad eetilised väärtused võivad pärssida postmodernistlikke väärtushinnangute levimist ning modernistlikke taandumist. Samal ajal võib postmodernistlike väärtuste levik tuua kaasa religiooni mõju vähenemise ning usust tulenevate käitumist piirava raamistiku ähmastumise – ühiskondlikud käitumisnormid muutuvad paindlikumaks.

Teooriast tuleb välja, et kultuuripärandi mõju suurust demokraatia tasemele määrab osaliselt see, millised väärtushinnangud on ühiskonnas ülekaalus. Nagu eelpool mainitud – ühiskondades, kus on ülekaalus postmodernistlikud väärtused, on võrreldes modernistlike väärtusi kandvate riikidega kultuuripärandi mõju efektiivse demokraatia eksisteerimisele väiksem. Antud seos ei kajastu hüpoteesides kuna käesoleva magistritöö eesmärgiks ei ole uurida väärtushinnangute mõju usu tugevusele ning nimetatud mõju võetakse arvesse vaid usu ja demokraatia vahelise seose tugevuse ülevaatlükustamiseks.

Lisaks on leitud, et postmodernistlike väärtuste levimisele on tugevaks eelduseks riigi kõrgem majandusareng ning majanduslikult madalamal tasemel riigid jagavad suurema tõenäosusega materialistlikke väärtushinnanguid ja põhimõtteid.

Skeemi põhjal on selge, et uurimus võtab vaatluse alla kõik muutujad, mis on vajalikud eelnevalt välja toodud hüpoteeside tõestamiseks või ümberlukkamiseks. Antud muutujate piires on võimalik hinnata hüpoteesi nr 1, mis käsitles väärtushinnangute ja demokraatia taseme vahelist seost, hüpoteesi nr 2, mis toob välja eeldatava kultuuripärandi ja demokraatiataseme vahelise seose. Hüpoteesi nr 1 puhul on parema pildi saamiseks oluline vaadata ka ajalist aspekti ehk välja tuua see, kuidas on väärtushinnangute muutumine ajas mõjutanud riigi demokraatia taset ning milline on olnud koosmõju moderniseerumisteooria baasmuutuja – sotsiaalmajandusliku arenguga.

Ka hüpoteesis number 2 kajastuv sõltumatu muutuja – kultuuripärand, on ühe indikaatorina teoreetilises osas ja skeemil lahti kirjutatud. Selle puhul on oluline vaadata, millisesse kultuuritsooni on vaadeldavad ühiskonnad neid iseloomustavate usunditüüpidega seoses võimalik paigutada ning kas see mõjutab riikide efektiivse demokraatia arengutaset viisil, mis vastavale kultuuripärandile teooria põhjal omane peaks olema.

Hüpoteeside 1a ja 2a puhul on tähtis võrrelda vaadeldavate riikide erinevusi haridustaset ja rahvastiku mediaanvanust puudutavate näitajate osas. Samuti tuleb parema üldpildi saamiseks taaskord arvesse võtta ajaline perspektiiv. Riikide omavaheline võrdlemine on oluline ka teiste hüpoteeside tõestamisel ja/või ümberlükkamisel.

Viimase hüpoteesi tõestamiseks või ümberlükkamiseks on oluline võrrelda riikide majandusarengut nii teorias välja pakutud indikaatorite kui ka rikkuse jaotumisest erinevate ühiskonna kihtide paremini iseloomustavate näitajate nagu Gini indeks abil. Seejärel tuleb saadud tulemused kõrvutada ühiskonnas levivate väärtushinnangute muutusega läbi aja ning lisada juurde efektiivse demokraatia indeksis toimunud muutused.

Laiema pildi saamiseks sõltumatute ja sõltuva muutuja vahelise mõju kohta on oluline asetada kõikide muutujate väärtuste liikumine ka ajalisse dimensiooni. See annab võimaluse vaadata, kas ajas toimunud muutused erinevat tüüpi muutujate väärtustes on olnud ühesuunalised ning seejärel teha kindlamapõhjalisemaid järeldusi nii hüpoteeside tõeseks osutumise kui ka skeemil välja pakutud muutujate vaheliste mõjude suundade kohta. Siiski võib juhtuda, et kõiki muutujaid ei ole andmete puuduse tõttu võimalik väga pika perioodi vältel vaadelda ning seetõttu jääb antud magistr töö kontekstis ajalisele dimensioonile järelduste tegemisel pigem täiendav väärtus. Põhifookus on siiski muutujate variatiivsusel empiirias kasutatavate riikide lõikes ning nende põhjal tehtavatel hinnangutel.

Lisaks on oluline anda väärtused muutujate skeemil olevatele tingimuslikele muutujatele kuna need võivad mõjutada sõltumatute muutujate ja sõltuva muutuja vaheliste seoste tugevust ning suunda. Seda teooria osas kirjeldatud viisil. Samuti mängivad tingimuslikud muutujad olulist rolli hüpoteeside tõestamisel. Näiteks on

võimalik, et ilma mõne tingimusliku muutuja vahelesekkumiseta oleks hüpoteesides kirjeldatud mõju suund tõene, kuid koos tingimusliku muutuja realiseerumisega see muutub või vastupidi. Samuti aitab tingimuslike muutujate kasutamine testida taaskord teooriat ja selle paikapidavust.

Tähtis on välja tuua asjaolu, et antud skeemil on kujutletud vaid distaalsed muutujad ning töö autorile on teada, et riigi demokraatia taset võivad mõjutada ka erinevad vahetud aspektid, nt konkreetse riigi hetkeline poliitika. Kuna aga antud magistritöö eesmärk on hinnata moderniseerumisteooria paikapidavust endises Jugoslaavias ning see sisaldab eelkõige fundamentaalsemaid ja pikaajalisemat mõju omavaid efektiivset demokraatiat mõjutavaid tegureid, jäävad *proximate* tüüpi (nt äsja mainitud konkreetse riigi võimalik poliitika) muutujad lihtsustamise huvides vaatluse alt välja. See aga tähendab, et empiiriliselts saab vaadelda riikide üldisi määratasemeid ning lühiajalised võnkumised ja anomaaliad erinevate muutujate arengus jäävad analüüsi alt välja.

Distaalsete muutujate hulka kuuluvad erinevad demograafiat, kultuuri, hoiakuid, isiksuseomadusi, ühiskondlike norme jms aspekte kirjeldavad tegurid. Seda tüüpi muutujate abil on võimalik kirjeldada erinevaid käitumuslike aspekte ning otsida neile põhjuseid (Thierry 2005). Antud töö kontekstis on käitumuslikuks aspektiks efektiivne demokraatia – täpsemalt riikide käitumine vastavalt selle normidele või demokraatliku käitumise puudumine.

2. METODOLOOGIA, HÜPOTEESID JA MUUTUJATE

MÕÕTMINE

Käesolevas peatükis toon välja antud magistritöö kontekstis oluliste muutujate vahelised seosed. Seejärel kirjutan lahti, kuidas üht või teist muutujat valiidselt mõõta ning annan ülevaate kasutatavate andmestike usaldusväärsusest.

2.1 Empiiriliste näidete valiku põhjendus

Magistritöö eesmärgiks on vastata uurimisküsimusele, et miks on tänapäeval sellistes erinevates Jugoslaavia riikides nagu Serbia, Sloveenia, Horvaatia, Makedoonia ning Bosnia ja Hertsovgviina niivõrd erinev demokraatia tase. Antud riigid on olulised seetõttu, et nad kõik pärinevad ühest taustsüsteemist – endisest Jugoslaaviast ning kõigil on arenemiseks olnud laias laastus sama kaua aega.

Riike on valitud varuga, saamaks võimalikult suur variatiivsus kultuuriliste tegurite osas, lootes selle abil põhjalikult ära seletada antud töö seisukohalt oluliste sõltumatute muutujate mõju sõltuvale. Näiteks on selge, et Horvaatia ja Sloveenia on teineteisega demokraatia tasemelt küllaltki sarnased, sama võib öelda Serbia, Bosnia ja Makedoonia puhul, mistõttu on oluline vaadata, kuivõrd on sõltumatute muutujate mõjud nendele riikidele sarnased või erinevad ning millest tulenevad võimalikud anomaaliad ning kahe riigi ülejäänutest kiirem areng.

Nagu korra juba mainitud, sai empiiriliste näidete valikul määravaks ka fakt, et kõikidel nimetatud riikidel on olnud peaaegu sama kaua aega arenemiseks, Makedoonia iseseisvus 1993 aastal, Bosnia ja Hertsovgviina 1992 ning Horvaatia ja Sloveenia aastal 1991. Kosovo ning Serbia-ja Montenegro olid 90ndate alguses just kui üks liit, mille lahknemine toimus hiljem. Hoolimata sellest on Serbia ja Montenegro liitriik vaadeldav praeguse Serbia eelkäijana, sest selle osised on kultuurilises mõttes – ajaloo, keele religiooni ja etnilise päritolu poolest üksteisele suhteliselt sarnased.

Antud töö kontekstis olulisi muutujaid vaatlen ajaperioodil 1996-2012 kuna soovin muutujate skeemist välja jätta sõdade mõju, mis võib, nagu ka Inglehart ja Welzel (2005) ise välja toovad, kirjeldatud moderniseerumisteooria põhiprintsiipe olulisel

määraral mõjutada. Samuti on selge, et osad valitud empiirilistest näidetest said sõjas rohkelt kannatada, samas kui mõned jäid sellest peaaegu puutumata. See aga muudaks riikide analüüsimise stardipositsiooni ebavõrdseks.

2.2 Muutujate mõõtmine ja ülevaade vastavatest mõõdikutest ning andmestikest

Iga uurimistöö puhul on tähtis anda ülevaade sellest, kuidas hüpoteeside tõestamiseks või ümberlukkamiseks vajaminevat on mõõdetud ehk kuidas saavad antud töö kontekstis esile kerkivad sõltumatud, sõltuv, tingimuslikud ja eeltingimuslik muutuja endale väärtuse. Sealjuures saab täpsemalt lahti kirjutatud ja põhjendatud ka mõõtmiseks kasutatavate andmestike valikut. Iga andmestiku puhul põhjendan selle valiidsust ja usaldusväärsust esimese muutuja juures, kus vastavat uuringut kasutatud on, ega hakka seda mõne teise muutuja juures korduvkasutamisel dubleerima.

2.2.1 Sõltuva muutja ehk demokraatia mõõtmine ning sellega seotud debatid

Efektiiivse demokraatia taseme mõõtmiseks on üks võimalus kasutada *Freedom House*'i *Freedom in the World* demokraatiaindeksit. *Freedom House*'i demokraatiaindeksis, nagu ka *Freedom in the World*'i puhul tähendab originaalis 1 kõrgeimat, 7 madalaimat demokraatia taset ehk tegu on ordinaalse täpsusastmega. Antud magistritöös saab vaadeldavad empiirilised näited grupeerida vastavalt Vujadinovici (2004:11) poolt välja pakutud intervalsele skaalale, mille kohaselt riigid demokraatia indeksitega 1-3 on täielikult konsolideerunud demokraatiad, indeksid vahemikus 3-5 tähendavad pool-demokraatiat, 5 ja 6 vahel asetsevad ülemineku (*transition*) ühiskonnad ning üleval pool seda konsolideerunud autokraatiad.

Freedom in the World'i demokraatiaindeks koosneb kahest alaindeksid – poliitilised ja tsiviilõigused. Mõlema indeksi kombineerimisel on kasutatud erinevaid indikaatoreid ning alaindikaatoreid, mis on formuleeritud kontrollküsimustena. Kogu uuring baseerub 251 küsimusel, millest igapähele on omakorda erinevad alaküsimused, seda kontrollieesmärkidel. 10 küsimust on seotud poliitiliste õigustega, 15 tsiviilõigustega. Antud indeks mõõdab eelkõige institutsioonide olemasolu ning kohati ka nende toimimist (Freedom House 2005:775).

Nimetatud indeksi valiidsust on aga ka kahtluse alla seatud. Kuigi tegemist on ekspertide hinnanguga sellele, millises ulatuses ühes või teises vaatlusaluses riigis järgitakse inimõigusi ja eelpool nimetatud vabadusi seaduste tasandil järgitakse ning seda toetutes Inimõiguste Ülddeklaratsioonile (Freedom House), on ka aspekte, mida *Freedom House*'i indeks ei arvesta. Nimelt ei võta see arvesse seda, kuivõrd seadustesse kirjutatud õigusi ka tegelikus eliidipoolses käitumises rakendatakse ning kas need on täies mahus tagatud. Seetõttu on Welzel (2003:67) algselt välja toonud, et lisaks *Freedom House*'ile oleks kõrgema valiidsuse huvides mõttekas vaadata ka *Transparency International*'i poolt pakutavat korruptsioonitajumise indeksit, mis näitab ära, kas ka rahvas tunneb, et tema õigused on tagatud. Kui ka rahvas tunnetab õigusriiklust, saab öelda, et riigis on demokraatia või eeldused selle tekkimiseks olemas. Siinkohal on oluline ära mainida, et *Freedom House*'i kombineerimist korruptsioonitajumise indeksiga on teravalt kritiseeritud ning seetõttu on Welzel ja Inglehart pakkunud välja ka alternatiivseid indekseid, millega *Freedom House*'i kombineerida (kriitikast ja alternatiividest täpsemalt järgmises alapeatükis).

Transparency International'i korruptsioonitajumise indeks on originaalis mõõdetud kas 0-100 või 0-10 palli skaalal, kus 0 tähendab madalaimat tajutavat korruptsioonitaset ja 100 või 10 kõrgeimat. 0-100 palli skaalat on uuringute läbiviija poolt kasutatud paaril viimasel aastal, varasematel perioodidel kasutati kümnepalli skaalat.

Indeksite kombineerimiseks võtab Welzel (2003:67) *Freedom House*'i alaindeksist *Freedom in the World* vaatluse alla elektoraalse demokraatia ja tsiviilühiskonna ning teisendab nende skooride keskmise 100 protsendi skaalale, kus 100 tähendab maksimaalset nimetatud õiguste seadustes esinemist ning 0 nende täielikku puudumist jurisdiktsioonis. Efektive demokraatia skoori saamiseks korrutan *Freedom House*'i *Nation in Transit*'i põhjal saadud skoori *Transparency International*'i korruptsioonitajumise indeksiga, olles viimase varasemalt teisendanud skaalale 0-1. 0 tähendab seejuures kõrgeimat võimalikku tajutud korruptsiooni ja 1 madalaimat.

Lühidalt näeb algne Welzeli poolt välja töötatud valem välja nii: *Efektive demokraatia (edaspidi EDI) = Freedom in the World*'i (*Edaspidi FIW*) demokraatiaindeks (protsentideks teisendatuna) X tajutud korruptsioon (*edaspidi CPI*) (skaalal 0-1).

Antud valem näitab, et seadustatud õigused ei saa efektiivselt eksisteerida ilma selleta, et need oleks ka tegelikkuses rakendatud ning vastupidi – kui inimesed tunnevad, et seadusi järgitakse ka reaalses elus, kuid seadustesse pole sisse kirjutatud demokraatlike õigusi, siis efektiivset demokraatiat ei eksisteeri. Valemi põhjal saadavad väärtused jäävad vahemikku 0 – 100, kus 0 tähendab madalaimat efektiivse demokraatia taset ja 100 kõrgeimat.

Kokkuvõtvalt saabki öelda, et kui üks valemis kajastatud osistest on 0 ehk kui demokraatlike õigusi ja vabadusi ei esine seadusandlikul tasandil või neid ei suudeta reaalses elus rakendada, siis on efektiivse demokraatia mõiste kohaselt tegu mittedemokraatliku riigiga.

2.2.1.1 Kriitika Welzeli poolt välja pakutud Efektiivse demokraatia indeksile

Knutsen (2010) kritiseerib, toetudes mitmele teisele teadlasele, eelpool kirjeldatud Welzeli demokraatiaindeksit viies erinevas aspektis, seades muuhulgas kahtluse alla ka selle usaldusväärsuse ja valiidsuse.

Esimese aspektina toob Knutsen (2010:114) välja, et FIH indeks ei mõõda nagu eelnevalt kirjeldatud EDI indeks eeldab, ainult formaalset või institutsionaalset demokraatiat ehk paberil kirja pandud õigusi, vabadusi ja kohustusi, vaid indeksisse on kodeeritud ka see, kas institutsionaalselt paika pandut tegelikkuses rikutakse. See väljendub kas või selles, et mitmed riigid saavad *Freedom in the World*'i skaalal väiksema skoori kui nendes formaalselt eksisteerivate institutsioonide ja kirja pandud õiguste põhjal võiks eeldada. Näiteks Jamaica demokraatiaindeksit on 2005ndal aastal alandatud seal aset leidva korrupsiooni ja poliitilise vägivalla tõttu (Knutsen 2010:115).

Hadenius ja Teorell toovad teise aspektina välja, et EDI puhul on võimalik kompenseerida fundamentaalsete demokraatlike põhimõtete puudust vähemtähtsate kriteeriumide täitmisel. Väikese korrupsioonitasemega autoritaarsed riigid võivad nende hinnangul saada kõrgema EDI skoori kui kõrge korrupsioonitasemega demokraatiale orienteeritud riigid ning seetõttu aetakse sassi ka riikide järjekord demokraatlikkuse skaalal (2005:89). Samal ajal lähtub eelpool kirjeldatust, et päris nii see siiski ei ole, EDI ongi püüd siduda omavahel kaks kontseptsiooni ning selle kohaselt ei eksisteeri demokraatiat kui üks kahest tingimusest (formaalne demokraatia ja selle

efektiivne rakendamine) ei ole täidetud. Demokraatlike institutsioonide ja õiguste olemasolu ei suuda kuidagi kompenseerida nende rakendamise puudulikkust ja vastupidi. See tuleb välja eelpool kirjeldatud valemist, mille kohaselt antud kahe tingimuse väärtused korrutatakse ning kui üks on 0, on kogu indeksi väärtus 0.

Knutsen (2010:115) toob samas välja, et kirjeldatud korrutustehe ei oma tegelikkuses loodetud efekti. Nagu autor kriitika esimeses aspektis välja tõi, sisaldab FHI indeks endas osaliselt ka seaduste rakendamise efektiivsust ja on mõjutatud korrupsiooni eksisteerimisest ühiskonnas. Seega tekib olukord, kus need riigid, milles puuduvad demokraatlikud institutsioonid ja õigused, kuid kus korrupsioonitase on madal, ei saa EDI skaalal 0i, mida Welzeli poolt välja pakutud valem eeldaks. Seda seetõttu, et madal korrupsioon ja sellest tulenev seaduste rakendamise efektiivsus sisalduvad osaliselt ka FHIs ega lase sellel valemi osal 0-i langeda, olgugi, et seaduste ebademokraatlikkus võib seda eeldada. Siit saab teha ka järelduse, et välja toodud Hadeniuse ja Teorelli kriitika selles osas, et madala korrupsioonitasemega autokraatiat võivad EDI skaalal kõrge korrupsioonitasemega demokraatiatest rohkem skoorida, on õigustatud.

Kolmanda aspektina on välja toodud, et korrupsioon ei ole piisav hindamaks, kas formaalselt eksisteerivad demokraatlikud vabadused on tegelikkuses tagatud. Peamine kriitika seisneb selles, et korrupsioonitajumise indeks baseerub reeglina kõrglassi ja ärimeeste hinnangutel ning see, kuidas tavainimene korrupsiooni tajub, on antud indeksi puhul vähetähtis. Seega mõõdab korrupsioonitajumise indeks korrupsiooni eelkõige majandussfääris ega arvesta poliitilise korrupsiooniga. Samuti ei pruugi seaduste efektiivne rakendamine tähendada tõelist demokraatiat – nt sõnavabadus võib küll eksisteerida, kuid sellest pole kasu kui selle tähtsus poliitilise eliidi poolt marginaliseeritakse (Knutsen 2010:116). Leitakse, et lisaks korrupsioonile on veel mitmeid indikaatoreid, mida institutsioonide efektiivsuse hindamisel kasutada ning ühe eelistamine teisele on põhjendamatu (Knutsen 2010:116).

Samuti on korrupsioon tugevas korrupsioonis näiteks inimeste sissetulekuga. Madalat palka saavad ametnikud on rohkem motiveeritud läbi illegaalsete variantide oma heaolu suurendama. Korrupsioon majanduslikus sfääris põhjustab halvasti funktsioneeriva majanduskeskkonna ning seega võib öelda, et see on nii madalate sissetulekute põhjuseks kui ka tulemuseks. Kuna sissetulekute ja riigi majandusliku olukorra

(mõõdetuna SKP *per capita*'s) vaheline korrelatsioon on tugevam kui sama kordaja korrupsioonitajumise indeksi ja FHI vahel, on leitud, et ehk oleks EDI mõistlikum kombineerida teistest, omavahel paremini korreleeruvatest näitajatest (Knutsen 2010:117).

Eelnevast tulenevalt saab välja tuua neljanda aspekti, mille pärast Welzeli ja Alexanderi valemit on kritiseeritud. Esiteks, nagu eelnevalt välja toodud, on selge, et valemis olevad osised korreleeruvad omavahel ning teiseks on tõenäoline, et valemiosiste alaosised (nt osised, millest pannakse kokku FHI) korreleeruvad omakorda kolmandate mõjuritega. Üheks selliseks mõjuriks on äsja mainitud majandus ja sissetulekud – on selge, et see mõjutab indeksi väärtust. Siinjuures tekib aga küsimus, et kas majanduslikult edukate riikide (nt Singapur) pidamine vähem korruptiivsemaks ja rohkem demokraatlikumaks on ainult majandusliku edu tõttu õigustatud? Kokkuvõttes tekib kriitika kohaselt olukord, kus vaesemad riigid saavad ebaõiglaselt väiksema EDI väärtuse lihtsalt sellepärast, et nende majanduslik olukord pole kiita (Knutsen 2010:117).

Knutsen (2010:122) toob ka välja, et EDI ja korrupsioonitajumise indeksi vaheline korrelatsioonikoefitsient on suurem kui sama näitaja EDI ja FIHi vahel. See tekitab olukorra, kus kõrge korrupsioonitasemega demokraatiad asetatakse pigem ühte gruppi autoritaarsete režiimidega kui hästi toimivate demokraatiatega. Samuti saavad pooldemokraatlikud ja keskmiselt korrumppeerunud riigid seetõttu ebaõiglaselt madalaid EDI skoori. Tegelikult jäävad enamus riike allapoole keskmist võimalikku skoori (Knutsen 2010:123).

Samuti on korrupsioonitajumise indeksi puhul probleemiks asjaolu, et selle väärtus kujundatakse osaliselt meedia põhjal. Demokraatlikes riikides kritiseerib meedia võimalolijaid kindlasti suuremal määral kui autoritaarsetes riikides ning ka korrupsioonijuhtumeid leiab rohkem kajastust. Seega tekib oht, et demokraatiad hinnatakse võrreldes autokraatiatega alati ebaõiglaselt rohkem korruptiivseteks (Knutsen 2010:117).

Viienda aspektina tuuakse kriitikast välja asjaolu, et Welzeli valemi mõlemad osised on mõõdetavad ordinaalsel täpsusastmel. Seetõttu on antud valemi põhjal võimalik vaid

riike kategoriseerida, kuid puudub võimalus hinnata, kui kaugel nad üksteisest asuvad. Selleks oleks vaja kardinaalsel skaalal mõõdetavat muutujat. Näiteks ei ole võimalik öelda, et kui üks riik omab teisest poole väiksemad korruptsioonitajumise skoori, siis on tegu kaks korda vähem või rohkem korruptiivse riigiga. Ordinaalskaalat pole niimoodi võimalik interpreteerida ning samuti pole ordinaalseid muutujaid võimalik kasutada regressioonanalüüsis (Knutsen 2010:118).

2.2.1.2 EDI väljatöötajate/toetajate vastus eelnevalt välja toodud kriitikale

Pärast kolmandat demokratiseerumise lainet on täheldatav demokraatiate institutsionaalse kvaliteedi langus. Näiteks ei suudeta tagada inimõigusi. Kuna aga demokraatlike seaduste efektiivne rakendamine on sama oluline kui nende olemasolu, pööratakse tänapäeval nendele rohkem tähelepanu. See on vajalik selleks, et demokraatia toimiks (Alexander et al 2011:1) – et tegu oleks antud magistritöö mõistes efektiivse demokraatiaga. Samad autorid väidavad, et EDI assotsieerub demokraatia põhisosistega paremini kui mis tahes teine kasutusel olev indeks ning et suur osa eelnevalt välja toodud kriitikast pole enam asjakohane, kuna nüüd kasutatakse korruptsiooni tajumise asemel EDI osisena õigusriiklust (*rule of law*), mis on välja töötatud Maailmapanga poolt Hea valitsemise projekti raames (Alexander et al 2011:2).

Välja on toodud fakt, et EDI on ainus indeks, mis tähtsustab korraga nii seda, mis on definitsiooni tasandil kirja pandud kui ka seda, kas milline on kirja pandu kvaliteet. Ükski teine indeks neid kaht valdkonda ei arvesta, mis lisab EDIle usaldusväarsust (Alexander et al 2011:14).

EDI kasutamine on õigustatud, sest selle eelpool välja toodud definitsiooni kohaselt on eesmärk mõõta ühest küljest kodaniku- ja poliitiliste õiguste olemasolu ning teisest küljest seda, kuivõrd need reaalselt rahvani jõuavad, kuivõrd saab rahvas tegelikus elus poliitikat mõjutada ning kas antud võimalused on ühiskonnas jaotunud võrdselt. FHI, mis on üheks EDI osiseks, sisaldab endas hinnangut nii poliitilistele kui kodanikuõigustele institutsionaalsel tasandil ehk teoreetilist kollektiivset ja individuaalset valikuvabadust ühiskonnas (Alexander et al 2011:2). FHI kasutamist õigustatakse sellega, et tegu on kõige laiahaardelisema liberaaldemokraatlike väärtusi hõlmava indeksiga. Kuigi selle kodeerimisviisi on kritiseeritud, on tegu siiski kõige

usaldusväärsema näitajaga võrreldes alternatiivsete indeksitega (Alexander et al 2011:4-5).

Korruptsioonitajumise indeksi asendamist õigusriiklusega efektiivse demokraatia indeksis põhjendatakse sellega, et viimane ei ole demokraatia definitsiooni osa, vaid kõigest üks kvalitatiivne tingimus selle eksisteerimiseks. Seda seetõttu, et õigused on kirja pandud seadustes ning õigusriiklus on kõige parem indikaator näitamaks, millise efektiivsusega seadusi jõustatakse (Alexander et al 2011:2).

Eelnevalt sai ka välja toodud just kui soosiks efektiivse demokraatia indeks rikkaid riike. Selle väite kinnitamiseks presenteerib Knutsen regressioonanalüüsi tulemusi, mille kohaselt on DRI/FHI tulemus korrelatsioonis riigi SKP per capitaga. Alexander et al (2011:14) toovad vastusena välja, et sel juhul peaks kahtluse alla seadma iga indikaatori valiidsuse, mille osised omavad eraldiseisvaid korrelaate. Seetõttu on nende hinnangul ebaõiglane öelda, et üks või teine osis ei sobi EDIse, sest korreleerub millegi kolmandaga. Tõestatakse ka ära, et EDI kaldub FHI/DRI indeksist kõrvale valdkondades, mis muidu jääks demokraatiataseme hindamisel arvestamata. See aga suurendab efektiivse demokraatia valiidsust. Seega ei ole EDI puhul tegemist indeksiga, mis soosib ainult rikkaid riike, vaid antud näitaja eelistab riike, mille demokraatia kvaliteet on parem kui FHI/DRI indeksi puhul eeldada võiks – efektiivne demokraatia pigem täiendab *Freedom House*'i indeksit (Alexander et al 2011:16).

Knutseni poolt välja toodud probleemid, mis tulenevad EDI väiksemast korreleerumisest FHiga kui korruptsioonitajumise indeksiga, on autorite lahendatud. Korruptsioonitajumise indeks on EDI valemis asendatud õigusriikluse (RLI) indeksiga, mis korreleerub EDIga peaaegu samal määral kui FHI – erinevus on vaid 0,1 ning seega statistiliselt ebaoluline (Alexander et al 2011:7).

Kriitika, et FHI ja seega ka DRI juba sisaldavad endas seda, kuidas kirjapandud seadusi reaalses elus rakendatakse ja sellest tulenev väide, just kui oleks FHI (DRI) kombineerimine mingi muu reaalselt institutsioonide toimimist kajastava näitajaga dubleerimine või üleliigne, leiab samuti vastuse. Alexander et al (2011:8) toovad välja, et kattuvus kahe EDI osise vahel on kõigest 46% ning seega on enamus variatiivsusest RLI ja DRI osiste vahel siiski sõltumatu nende omavahelisest korrelatsioonist.

Kuigi kattuvus on siiski 46% võivad kriitikud endiselt öelda, et dubleerimise probleemi on küll vähendatud, kuid see on endiselt olemas. Alexander et al (2011:8) tõestavad, et sellest hoolimata ei kajastu antud dubleerimine efektiivse demokraatia indeksis. Pigem jätab EDI autorite sõnul arvestamata selle osa õigusriiklusest, mis on DRIsse juba eelnevalt sisse kodeeritud ning rekombineerib kattuva osa interaktiivselt. See osa, mis RLlist on juba DRIsse kombineeritud, käitub kahe osise korrutamisel just kui jäetaks ta DRist algselt välja ning rekombineeritaks uue indeksiga (Alexander et al 2011:12). Samuti ei võta EDI arvesse ühtegi uut õigusriikluse aspekti, mida DRI juba ei sisaldaks, mistõttu ei saa EDI ja DRI poolt paika pandud riikide demokraatlikkuse järjekord erineda. Küll aga nende vaheline kaugus, mis ongi EDI eesmärk (Alexander et al 2011:9).

Lisaks on oluline välja tuua, et kattuvad komponendid erinevates valemis osistes nagu mainitud, muudavad riikide demokraatia skoori ja paiknemist üksteise suhtes, kuid mitte järjestust. Küll aga muutub järjestus nendes aspektides, mille osas DRI ja RLI vaheline kattuvus puudub. EDI madaldab riikide demokraatiaskoore (võrreldes DRI/FHIga) selle õigusriikluse defitsiidi ulatuses, mis ei kajastu FHI/DRI indeksis. Seetõttu ongi võimalik, et korrumppeerunud demokraatiad satuvad ühte grupi korrupsioonivabade autokraatiatega. Autorid aga leiavad, et see pole probleem kuna mõlema variandi korral puudub lihtrahval reaalne võimetus võimu teostada ning seetõttu peavadki need riigid üksteise ligiduses paiknema. See ongi üks EDI peamisi eesmärke (Alexander et al 2011:11). See lükkab omakorda ümber ka Knutseni kriitika, mille kohaselt ei arvesta EDI formaalse demokraatia tõusu juhul kui õigusriikluse komponent jääb samal ajal nõrgaks. Efektiivne demokraatia baseerubki eelkõige sellele, kas inimestel on reaalne võim ning seetõttu tuleb vaadata mõlemaid osiseid koos.

Eelpool välja toodud kriitikas juhiti ka tähelepanu, et mõlemad eelpool toodud valemis EDI komponendid on ordinaalsel skaalal ning ei oma seetõttu arvulist tähendust. Alexander et al (2011:7) lükkavad selle väite ümber. Kuna õigusriiklus on valemis teisendatud skaalale 0st 1ni, võib väita, et antud osisel on 100 erinevat väärtust ning seetõttu on seda võimalik arvuliselt interpreteerida – anda hinnanguid kauguse kohta kas täielikust õigusriiklusest või selle kõige madalamast võimalikust punktist (0st). FHI puhul tuuakse välja, et tegu on lihtsalt 14 punkti (tsiviilõigused 7 + poliitilised õigused

7) skaalale teisendatud 100 palli skaalaga, seda 25 küsimuse tõttu, millel kogu indeks baseerub. Lisaks annab FHI esitamine 100 protsendi skaalal indeksile numbrilises mõttes interpreteeritavuse tasemel, mida võimaldab kardinaalskaala (Alexander et al 2011:7).

Viimaks on üleval küsimus, et kas tugev õigusriik annab lihtinimestele rohkem võimu ühiskonnaelus kaasa rääkimiseks ka autokraatiate kontekstis. Antud eeldus on EDI konstrueerimisel tehtud, kuid tegelikkus on see, et õigusriiklus ebademokraatlikes riikides võib tähendada repressioone ning seeläbi inimestelt võimu hoopis ära võtta. See seaks aga EDI valiidsuse kahtluse alla. Siiski on tõenäoline, et õigusriiklus kaitseb ka autokraatiate puhul inimesi valitseja liigse omavoli eest (Alexander et al 2011:18). On leitud, et repressioonid kaasnevad pigem formaalsete seaduste rikkumistega kui nende sõnasõnalise täitmise ja rakendamisega (Rose 2009). Samuti on välja toodud, et 68 autokraatliku riigi seas läbi viidud uuringu kohaselt on õigusriikluse ja repressioonide vahel negatiivne korrelatsioon ($r=-.65$) (Alexander et al 2011:18).

2.2.1.3 Efektive demokraatia mõõtmine antud magistritöös, tuginedes eelnevalt

väljatoodud debatile

Lähtudes eelpool toodud debatist, kasutan antud magistritöös efektive demokraatiaskoori saamiseks Welzeli poolt algselt välja töötatud ning peatüki alguses lahti kirjutatud mudelit. Seda küll selle erinevusega, et korrupsioonitajumise indeksi asendan valemis Maailmapanga õigusriikluse indeksiga, nagu ka Inglehart ja Welzel seda seoses saadud kriitikaga teinud on. Seega väljendub antud magistritöö kontekstis efektive demokraatia järgmisel kujul:

$$\underline{EDI=DRI*RLI},$$

kus EDI tähendab efektive demokraatiat, DRI *Freedom in the World*'i indeksit teisendatuna protsentskaalale ning RLI õigusriiklust (*Rule of law index*).

Nagu äsja välja toodud, saab *Freedom in the World*'i demokraatiaindeks asetatud eelpool toodud valemisse teisendatuna 100% skaalale. Teisendamine toimub läbi Alexander et al poolt (2011:5) välja pakutud järgnevate etappide: Kõigepealt liidan iga vaadeldava riigi puhul kokku tsiviil- ja poliitiliste õiguste skoorid, seejärel lahutan

saadud summa 14st ning jagan selle 0,12ga. 14st lahutamine on vajalik sellepärast, et FHI järgi on riik seda demokraatlikum, mida väiksem on skoor – seetõttu tuleb saadud tulemus nõ ümber pöörata. Seda selleks, et protsentskaalal 0 tähendaks ebademokraatlikkust ja 100 demokraatlikkust (ümberpööramata oleks skaala suund vastupidine). Arv 14 tuleneb sellest, et nii tsiviil- kui poliitiliste õiguste maksimaalne ebademokraatlikkuse määr on kummagi puhul 7 ehk kokku liidetuna 14. Lühidalt, FHI protsentskaalale saamise valem näeb välja nii:

$$\text{DRI} = (14 - (\text{PRR} + \text{CLR})) / 0,12.$$

Seejuures DRI tähendab FHI indeksit protsentskaalal (*democratic rights index*), PRR poliitilisi õigusi (*Political Rights Rating*) ja CLR tsiviilõiguste skoori (*Civil liberties rating*).

Mis puudutab õigusriikluse indeksit, siis see tugineb eksperthinnangutel ja mõõdab seda, kui tugevalt täidesaatev võim ja sellega seotud ametnikud ning seaduste rakendajad seadustele tegelikkuses kuuletuvad (Alexander et al 2011:6).

Õigusriiklus (lühend RLI – *rule of law index*) tuleb teisendada skaalale 0-1 ning 0 tähendab seejuures väikseimat võimalikku õigusriiklust (õigemini selle puudumist) ning 1 selle täielikku olemasolu (Alexander et al 2011:6). Seda on võimalik teha, jagades Maailmapanga poolt pakutavad protsentides esitatud andmed 100ga.

Alexander et al (2011:6) pakuvad välja, et RLI tuleks sobivale skaalale teisendada nii, et vaadeldava ajahetke õigusriikluse indeksi vahe vaadeldava perioodi kõige madalama õigusriikluse indeksiga jagatakse õigusriikluse indeksi suurima kasvuga vaadeldaval perioodil. Siiski jääb selline käsitus arusaamatuks kuna saadavad andmed ei kirjeldaks enam institutsionaalse demokraatia olemasolu ja selle efektiivsust nagu EDI definitsioon eeldab. Sel juhul oleks tegemist demokraatia kasvu kiiruse hindamisega mingil konkreetsel ajaperioodil. Kuna see pole aga antud töö uurimiseesmärgiga otseselt kooskõlas, jään õigusriikluse indeksi teisendamisel eelpool kirjeldatud meetodi juurde.

Ajalise dimensiooni osas on demokraatia mõõtmisel vaatluse alla võetud periood 1996-2013, sest antud magistritöö kontekstis on oluline vaadelda endiste Jugoslaavia riikide demokratiseerumist perioodil, mil sõda empiiriliste näidete territooriumidel oli läbi

saanud. Vastasel juhul tuleks arvestada ka sõdadest tulenevate sõltumatute muutujatega ning need moonutaksid suure tõenäosusega

2.2.2 Eeltingimusliku muutuja ehk sotsiaalmajandusliku olukorra mõõtmine

See, kuidas anda hinnang ühe või teise empiirilise näitena kasutatava riigi sotsiaalmajanduslikule olukorrale on tegelikult juba antud töö teoreetilises osas välja toodud.

Nimelt on tekitatud skaala, mille kohaselt riigid SKP *per capita*'ga 15000 USDd või rohkem jagavad kõige suurema tõenäosusega postmaterialistlikke väärtusi ning riigid, mille SKP *per capita* on väiksem kui 5000 USDd on materialistlike väärtuste edasikandjad. Kuna teooria järgi võib riikides, mille SKP *per capita* jääb vahemikku 5000-15000 USDd kanda nii postmaterialistlikke kui materialistlikke väärtusi, siis on antud vahemik antud magistritöö kontekstis ebaoluline. Seda seetõttu, et antud vahemiku korral pole võimalik hinnata majandusolukorra konkreetset mõju väärtuste jagunemisele. Sisuliselt on tegemist intervallskaalaga, kus igal vahemikul on kindel väärtus või mõju väärtuste levikule ühiskonnas.

SKP *per capita*'t võib pidada võrdlemisi valiidses indikaatoriks sotsiaalmajandusliku olukorra hindamisel, sest antud töös vaadeldakse inimese väärtushinnangute kujunemist. Teooria seisukohalt on see aga seotud tema sotsiaalmajandusliku olukorraga ehk kui turvaliselt konkreetne isik end tunneb ja kas saavutatud turvalisusaste lubab tal ellujäämisvajadustest kaugemale vaadata. Valiidsust aitab tagada ka fakt, et majandusolukorra hindamiseks vaadatakse sisemajanduse koguprodukti inimese kohta ehk tekkida ei saa probleemi, kus riiklik sisemajanduse koguprodukt on küll väga kõrge, kuid tegelikkuses ei saa rahvas sellest eriti kasu.

Lisa valiidsuse tagamiseks on hea kasutada Ingleharti poolt välja pakutud indikaatoreid koos ehk vaadata ka seda, millises sektoris konkreetse riigi elanikud on hõivatud. Teooria ütleb, et mida suurem on hõive teenindussektoris, seda tõenäolisemalt levivad ühiskonnas postmodernsed väärtused ning vastupidi – kui enamus inimesi on hõivatud agraarsektoris, pärsib see pigem postmodernistlike väärtuste arengut. Andmed riikide SKP *per capita*'de ja hõive kohta on võimalik leida IMFi andmestikest.

Siiski on kõrgema valiidsuse huvides mõistlik vaadata, kuidas on riiklik rikkus erinevate ühiskonnaklasside lõikes jaotunud. Selleks, et majandusareng avaldaks väärtushinnangute ja ka efektiivse demokraatia kujunemisele teoorias kirjeldatud mõju, peaks see puudutama suuremat osa ühiskonnast või vähemalt enamust sellest. Seda seetõttu, et väärtushinnangute kujundajad on ikkagi konkreetses riigis olevad inimesed ning saavutamaks postmodernsete vaadete levikule võimalikult laia kandepinna, peab võimalikult lai osa ühiskonnast ka sotsiaalmajanduslikust arengust osa saama.

Seda kui palju erinevad ühiskonnakihid majandusarengust ning ühiskondlikest tuludest osa saavad, näitab tulude jaotumise indeks ehk Gini indeks. Mida suurem on koefitsiendi väärtus, seda ebavõrdsemalt on tulud ühiskonnas jaotunud. Tulude jaotumist loetakse suhteliselt võrdseks kui Gini koefitsiendi väärtus jääb vahemikku 0,2-0,35. Kokkuvõtlikult kui indeksi väärtus on 0, siis jaotub tulu kõigile võrdselt, kui 1 liigub see vaid ühe inimese kätte. Siiski ei näita Gini koefitsient riigi üldist rikkust või vaesust, vaid ainult tulude jaotumist (Unt 2013). Seega on sobilik antud näitaja kombineerida teiste Ingleharti poolt välja pakutud mõõdikutega kuna selle abil on võimalik saada aimu, kas potentsiaalne majandusareng jõuab kõigini. Kui areng on toimunud aga tulud jaotuvad ühiskonnas ebavõrdselt, võib arvata, et majandusareng ei oma väärtushinnangutele ja efektiivse demokraatia tasemele nii suurt mõju kui loodetud. Kui aga ühiskondlikud rikkused jaotuvad enam-vähem võrdselt, hoolimata sellest, kas riik on rikas või vaene, või arvata, et majandusolukorra ja ka –arengu mõju Ingleharti ja Welzeli poolt välja pakutud muutujatele on suurem.

2.2.3 Väärtushinnangute kui sõltumatu muutuja mõõtmine

Antud töös oluliste muutujate mõõtmiseks kasutan kahte andmestikku – *World Values Survey*'t ning *European Values Survey*'t (Edaspidi kasutusel ka lühend EVS). Seda seetõttu, et kummagi andmestiku kasutamisel eraldi seisvana ei annaks ajalises mõttes välja tuua piisavalt palju andmepunkte, analüüsimeks variatiivsust sõltumatutest muutujates valitud empiiriliste näidete puhul. Näiteks Horvaatia on WVSis osalenud vaid ühe korra.

Kuna antud andmestikes on küsimused püsitatud sarnaselt ning olemas on täpselt sama küsimus ühiskondlike väärtushinnangute ning teiste skeemis välja toodud muutujate mõõtmiseks, ei tohiks andmete ühildamisel probleeme tekkida. See, milline EVS

küsimus vastab ühele või teisele WVSi poolt mõõdetavale, antud töö kontekstis olulisele küsimusele, saab välja toodud jooksvalt – peatükkides, kus räägitakse konkreetsete muutujate mõõtmisest ja mõõdikutest.

2.2.3.1 World Values Survey

Empiiriliste näidetena kasutatavates riikides valitsevaid väärtushinnanguid mõõdetakse küsitlusandmete abil, võttes ühe andmestikuna kasutusele *World Values Survey*, mida koostab globaalne sotsiaalteadlaste võrgustik, kes uurib kultuuri ja väärtuste mõju sotsiaalsele ja poliitilisele elule. Antud andmestik sisaldab andmeid alates aastast 1981 ning neid on kogutud kokku kuues laines (*World Values Survey*), mis tähendab, et antud töö seisukohalt oluliste riikide kohta käiv info peaks alates nende iseseisvumisest alates kättesaadav olema. Tõsi ajalise dimensiooni mõistes võib osade juhtumite puhul andmepunkte väheks jääda, kuid variatiivsus riikide lõikes on võimalik ära näidata.

Küsimustiku ning sellel põhineva andmestiku muudab tõsiseltvõetavaks fakt, et igas riigis on andmete saamiseks küsitletud juhuvalimi alusel vähemalt 1000ndet respondenti ning nende valikul on arvestatud riigi piirkondlike iseärasusi. Seega on tagatud, et andmetes oleks esindatud riikide erinevate osade vaated. Samuti on kasutatud näost-näku intervjuerimist (*World Values Survey*), mis tõstab saadud andmete usaldusväärsust veelgi.

Seda, millised väärtushinnangud antud töö seisukohalt olulistes riikides valitsevad, saab mõõta *World Values Survey* viimase laine ankeedis sisalduva küsimuse nr V62 (küsimuse järjekorra number on teiste WVSi lainete jaoks koostatud ankeetides erinev) põhjal, mis laseb respondentidel välja tuua oma esimese ja teise eelistuste järgmiste väärtuste hulgast: korra säilimine riigis, inimeste suurem sõnaõigus tähtsate riigiasjade korraldamisel, hindade tõusu vastane võitlus ning sõnavabaduse kaitse. Tähtis on ära märkida, et analüüsile ajalise dimensiooni lisamiseks tuleb vaadata vastuseid samale küsimusele ka teistes WVSi lainetes ning nende muutust ajas.

Olgu mainitud, et materiaalsete väärtustena peetakse WVSi küsimuste all silmas hindade tõusu vastast võitlust ning korra säilimist riigis, kuna need kannavad endas ellujäämise väärtusi, mis on materialismile omased. Postmaterialistlikud ehk

eneseväljenduslikud väärtused on seega inimeste suurem sõnaõigus tähtsate riigiasjade korraldamisel ning sõnavabaduse kaitse.

2.2.3.2 European Values Survey

EVS on suuremahuline ning piirideülene uurimisprogramm inimkonnas levivate väärtuste ja põhimõtete kohta. Andmete kogumiseks on küsitletud juhuvalimi alusel üle 18 aastaseid respondente erinevatest riikidest. Kasutatud on näost näkku intervjuerimise meetodit. Vastused on hangitud ligikaudu 250le küsimusele 70 minutilise vestluse käigus. Igas riigis on küsitletud vähemalt 1000ndet respondenti ning viimases laines küündis nende arv terve Euroopa kontekstis üle 70000nde (European Values Survey).

EVS-i viiakse läbi alates 1981. aastast ning kokku on küsitlusandmed olemas 4 laine kohta, mis on läbi viidud vastavalt aastatel 1981, 1990, 1999 ja 2008 ehk iga 9 aasta tagant. Küsimustega kaetud on kõik olulisemad valdkonnad nagu elu, perekond, töö, religioon, poliitika ja ühiskond (European Values Survey).

Seda, millised väärtushinnangud antud töö seisukohalt olulistest riikides valitsevad, saab mõõta sarnaselt WVS-ile ka EVS-i viimase laine ankeedis sisalduva küsimuse nr Q60 (küsimuse järjekorra number on teiste EVS-i lainete jaoks koostatud ankeetides erinev) põhjal, mis laseb respondentidel välja tuua oma esimese ja teise eelistuste järgmiste väärtuste hulgast: korra säilimine riigis, inimeste suurem sõnaõigus tähtsate riigiasjade korraldamisel, hindade tõusu vastane võitlus ning sõnavabaduse kaitse.

Oluline on, et modernistlike väärtustena peetakse EVS-i poolt silmas hindade tõusu vastast võitlust ning korra säilimist riigis, kuna need kannavad endas ellujäämise väärtusi, mis on materialismile omased. Postmodernistlikud ehk eneseväljenduslikud väärtused on seega inimeste suurem sõnaõigus tähtsate riigiasjade korraldamisel ning sõnavabaduse kaitse.

Kui erinevates ühiskondades domineerivate väärtuste liik on empiirilises osas välja selgitatud, saab teooria põhjal täpsemalt hinnata, kuidas need demokraatiat mõjutavad ning selgitada välja, kas hüpotees nr 2 on tõene. Selleks tuleb otsida ka teooria poolt välja pakutavate mõjudega kaasaskäivaid näiteid vastavatest riikidest.

2.2.3.3 Andmetike omavaheline kattuvus/kokkusobivus

Kuna mõlemal juhul on küsitletud ligikaudu 1000ndet respondenti, võib öelda, et andmed põhinevad samasuurustel valimitel ning see lisab mõõdikutele valiidsust. Sama kehtib nimetatud kahe sotsiaaluuringu kasutamisel väärtushinnangute kui sõltumatu muutuja mõõtmisel, mille puhul on WVSis ja EVSis sisalduvad, sama asja mõõtvad küsimused välja toodud juba eelmistes alapeatükkides.

Andmetike erinevuse koha pealt tuleb välja tuua, et üks küsimustik (WVS) võtab valimisse ka 15 aastased noored, samal ajal kui teine (EVS) alaealistelt andmeid ei kogu. See aga tähendab, et WVS-i puhul võib vastajate valim olla mõnevõrra noorem ning see võib põhjustada marginaalseid erinevusi kahe küsimustiku poolt kogutud andmete tõlgendamisel. Marginaalseid sellepärast, et väga suures osas on mõlema uuringu poolt valimisse kaasatav respondentide vanus kattuv ning seega ka keskmine valimisse kaasatavate inimeste vanus siiski suhteliselt sarnane.

2.2.4 Teiste moderniseerumise teooria seisukohalt oluliste muutujate mõõtmine

Kuna magistritöö eesmärgiks on hinnata moderniseerumise mõju demokraatiale, tuleb ära mõõta kõik eelnevalt välja toodud skeemil olevate muutujate väärtused. Skeemil on kajastatud erinevad moderniseerumisega seotud aspektid või indikaatorid, mille väärtus avaldab kas efektiivse demokraatia tasemele või teistele seal kajastatud muutujatele isesugust mõju. Seetõttu on empiirilises osas oluline muutujate väärtused anda ning seejärel on võimalik teooria ja seal toodud kokkuvõtliku tabeli põhjal hinnata, millist positiivset ja negatiivset mõju igaüks neist efektiivse demokraatia tasemele avaldada võib. Muutujate vahelised seosed on välja toodud teooria osa kokkuvõtvas tabelis ning muutujate skeemil.

Nagu tabelist näha, pole võimalik iga muutuja kohta suuremate sotsiaaluuringutel põhinevaid andmeid leida. Kultuuripärandi mõjude arvestamisel efektiivse demokraatia indeksil tuleb vajadusel vaadata iga konkreetse juhtumi võimalikku ajalugu ja sellest tulenevaid suundumusi eraldi. Siiski on tegemist muutujaga, mille abi muutujate vaheliste seoste kirjeldamisel saab kasutatud siis kui teiste olemasolevate muutujate abil pole võimalik mingitele uurimisküsimustele ammendavalt selgitusi anda.

Järgnevas tabelis on välja toodud ainult nende antud magistritöö kontekstis oluliste muutujate mõõdikud, mille mõõtmist veel varasemates peatükkides käsitletud ei ole:

Tabel 2: Moderniseerumisteooria seisukohalt olulised sõltumatud muutujad

Muutuja	Mõõdik
Kultuuritsoon	Ingleharti (2002) kultuuritsoonide jaotusskaala/kaart.
Ühiskonna vanuseline koosseis	ÜRO maailma rahvastiku väljavaadete andmebaas. Antud indikaatorisse on kombineeritud üle 60 demograafilise näitaja nagu sündimus, suremus, imikusuremus jne (ÜRO andmebaas).
Inimeste haridustase konkreetses riigis	ÜRO arenguprogrammi raames kogutud andmetes sisaldub info selle kohta, mis on riigi elanike keskmine koolis käidud aastate arv.
Uusu/kultuuripärandi mõju	See, millise võimaliku kultuuripärandiga on erinevad nähtused seletatavad tuleneb konkreetse riigi ajaloolisest taustast.

Tabelis kasutatavate küsimuste järjekorranumbrid on võetud WVS-i ja EVS-i viimase laine küsimustikest ning võivad varasemates andmestikes erineda. Seetõttu on üritatud nii palju kui võimalik ka tabelis küsimuste sisu välja tuua. Nagu näha, on kajastub tabelis ka info selle kohta, millised küsimused WVS-is ja EVS-is samu asju mõõdavad ning omavahel kokku sobivad.

3. KULTUUR JA DEMOKRAATIA SLOVEENIAS, HORVAATIAS, SERBIAS, MAKEDOONIAS NING BOSNIA JA HERTSOGVIINAS

Omades ülevaadet selle kohta, milliseid seoseid loob erinevate muutujate vahel moderniseerumisteooria, tuleb nüüd nendele empiirias väärtused anda ning testida, kas teoreetiline osa peab paika ka endise Jugoslaavia puhul. Täpsemalt saab anda ülevaate demokraatia tasemetest ja nende erinevustest viies vaatluse all olevas riigis, samuti on võimalik hinnata sõltumatuid muutujaid empiirias - millised väärtushinnangud nendes ühiskondades domineerivad ning kuidas erinevad usulised aspektid konkreetseid ühiskondasid mõjutavad. See võimaldab hiljem teha järeldusi, kas, mis määral ja kui paljude juhtumite korral metodoloogias välja pakutud seosed muutujate vahel paika peavad ja seejuures tõestada või ümber lükata üleval pool kirja pandud hüpoteesid.

Seega tuleb vastavalt metodoloogias seletatule anda olulistele muutujatele väärtused ning seetõttu jään tulevastes alapeatükkides ainult mõõtmistulemuste interpreteerimise juurde ning toon välja nende mõju viies antud töö seisukohalt olulises empiirilises näites. Igasugused üldistused ning suurema pildi loomine koos selgitustega, miks osad seosed empiirias (ainult skeemil kujutatud konkreetset muutujat puudutavate seoste piires) teooriast kõrvale võivad kalduda, jäävad järgmisesse – analüüsi ja järelduste peatükki.

3.1 Demokraatia tase endises Jugoslaavias

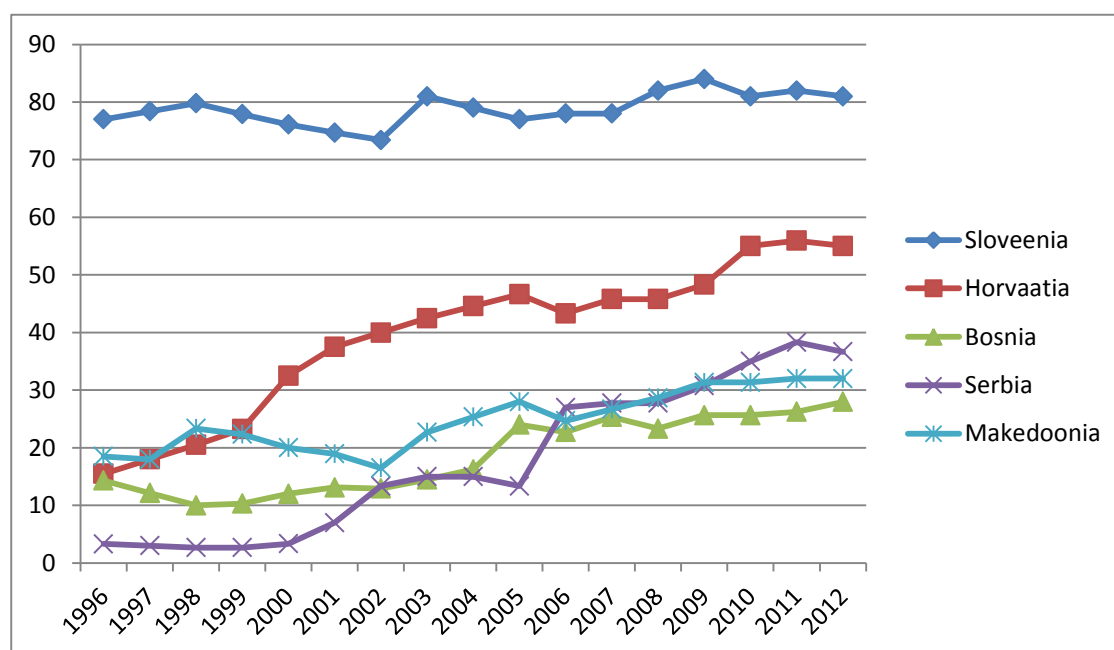
Demokraatia taseme hindamiseks endises Jugoslaavias kasutan eelpool kirjeldatud efektiivse demokraatia mõistet kui mõõdikut andmaks ülevaate sellest, kuidas on sõltuva muutuja väärtus antud magistr töö seisukohalt olulistes endistes Jugoslaavia riikides perioodil 1996-2012 muutunud. Joonis 2 on koostatud vastavalt metodoloogia osas välja toodule ning põhineb Lisas 1 oleval tabelil.

Siinkohal on oluline välja tuua, et Serbia puhul perioodi 1999-2003 puhul tegemist Jugoslaavia ehk sisuliselt Serbia eelkäija kohta käivate FHI/DRI andmetega (märgitud tabelis punaselt).

Kuna vaadeldava perioodi algusaastatel määrati RLI indeksit harvemini kui kord aastas, on seetõttu tekkivad andmeaugud tabelis täidetud kahe ajaliselt augule lähima andmepunkti aritmeetilise keskmise abil. Seda seetõttu, et suured anomaaliad ühe aasta lõikes on võrdlemisi vähetõenäolised ning aritmeetiline keskmine andmepunkti kõige lähemalt ümbritsevatest andmetest peaks seega andma adekvaatse pildi.

Mis puudutab FHI andmete puudutab FHI andmete puudumist perioodil 1996-1998, siis seetõttu tekkiv andmepuudus on tabelis asendatud konkreetse riigi minimaalse demokraatiaskooriga, mis kunagi mõõta on õnnestunud. Antud lahendus tundub adekvaatne kuna olemasolevate andmete põhjal on iga vaadeldava riigi suund siiski demokraatia suunaline ning seetõttu on vähetõenäoline, et paari aasta jooksul oleks EDI näidanud drastilisi langustrende miinumumist alla poole. Sama võib öelda drastiliste tõusutrendide kohta samal, nimetatud paariaastasel perioodil, sest nii kiire hüpe ühe või teise riigi arenguperioodi alguses ei tundu reaalne. Juhul kui anomaaliaid ühes või teises suunas isegi esinenuks, oleksid need seotud mingi väga konkreetse põhjendusega ega oleks kogu vaatlusperioodi lõikes ja arengutrendi välja kujunemisel määrava tähtsusega.

Joonis 2: EDI areng endises Jugoslaavias

Diagrammi vertikaaltelg näitab riigi demokraatia taset 100% skaalal ning 0 tähendab madalaimat demokraatia taset ja 100 kõrgeimat.

Nagu jooniselt näha, on variatiivsus sõltuva muutuja osas ajalist dimensiooni puudutavas osas paljude riikide puhul üsna madal, kuid sellest hoolimata on demokratsiseerumistrendid enamus riikide puhul tuvastatavad. Küll on aga võimalik välja tuua erinevused riikide demokraatiate tasemetes ning eristada Horvaatiat, mis on teinud demokraatia taseme koha pealt vaadeldaval perioodil läbi õige suurema arengu – EDI on tõusnud ca 35% võrra. Üsna suurt arengut EDI indeksis on näha ka Serbia puhul (ca 30%), samal ajal kui Sloveenia, Makedoonia ja Bosnia on olnud suhteliselt stabiilsed, tõsi küll viimase kahe puhul on siiski võimalik täheldada väikest EDI indeksi tõusu.

Sloveenia on olnud vaadeldava perioodi algusest peale kõige demokraatlikum riik ning kuigi viimasel kolmel aastal on demokraatia taseme osas märgata pisikest langustrendi, saab öelda, et võrreldes teiste riikidega on muutused olnud oluliselt väiksemad – seega tegu on kõige stabiilsema vaatlusalusega. Viimase 3 aasta langus pole samas antud uurimuse kontekstis oluline kuna EDI taset mõjutavad muutujad on distaalsed ja seega on võimalik vaadelda vaid arenguid pika ajalise perioodi vältel.

Huvitav on fakt, et Horvaatia eristub Sloveeniast demokraatia taseme poolest niivõrd palju, olgugi, et tegu on antud näitaja poolest käesoleva valimi piires teisel kohal oleva riigiga. Sloveenia EDI jääb vaadeldava perioodi jooksul vahemikku stabiilselt 80% ümber, samal ajal kui Horvaatia kohta käiv sama väärtus alustab arengut 20% ümbrusest ning jõuab välja 60% piirimaile. Selle põhjal on võimalik järeldada, et Horvaatia areng on 12 aasta jooksul olnud suhteliselt kiire ning arvestades asjaoluga, mille kohaselt Sloveenia on EDI väärtuse osas saavutanud peaaegu maksimumilähedase tulemuse, on võimalik, et Horvaatia jõuab lähiaastatel EDI indeksis kõige arenenumale endisele Jugoslaavia riigile järele. Hetkel on vahe ca 20% ning eeldusel, et Horvaatias kasv jätkub ning Sloveenia püsib stabiilsena, väheneb see protsent aastate jooksul kindlasti veelgi. Seega võib taaskord väita, et Sloveenia ning Horvaatia puhul on tegu kõige rohkem arenenud riikidega ning Horvaatial on veel ees korralik arengupotentsiaal. Seetõttu on õhus küsimus, mis ikkagi paneb aluse kahe „demokratiseerumise tiigri“ edule, samal ajal kui ülejäänud kolmel ei ole õnnestud rääkimata Sloveeniast, ka Horvaatiat antud indikaatori väärtuse poolest vaadeldaval perioodil püüda.

Lisaks tuleb välja tuua, et Horvaatia ja Sloveenia puhul ei ole lõhe täheldatav mitte ainult demokraatia skooris, vaid ka selles, et nende sellekohased arengusuunad on olnud üksteise suhtes vastupidised, seda alates 2009ndast aastast, mil Sloveenia demokraatia indeks on hakanud langustrendi näitama. Siinkohal ei saa välistada, et tegemist on lihtsalt anomaaliaga ning kuna sõltuva muutuja variatiivsus on suhteliselt väike, ei ole tegemist märkimisväärse trendiga. Kindlasti poleks nimetatud kõikumine moderniseerumisteooria põhjal seletatav, sest nagu mainitud, muutub kultuuriga seonduv ajas suhteliselt aeglaselt ning sellest tulenevalt antud töös kasutatavate distaalsete muutujate variatiivsust võimalik vaadelda vaid pikemate perioodide vältel.

Veel ühe tähelepanekuna saab joonise põhjal välja tuua, et Makedoonia ja Horvaatia alustasid arengut väga sarnaselt stardipositsioonilt – kuni aastatuhande vahetuseni näitas nende EDI tõusutrendi samas tempos ning püsis 20 protsendipunkti ümbruses. Pärast 2000ndat aastat on Horvaatia aga Makedooniat oma arengukiiruselt mitmekordselt ületanud ning 2012nda aasta lõppedes omasid riigid väga erinevaid EDI väärtusi, vastavalt 55% ja 32%.

Selge on see, et antud joonise põhjal on Bosnia ja Hertsovgviina näol tegemist kõige ebaedukama riigiga demokratiseerumisprotsessis ning see annab võimaluse otsida põhjuseid kultuurilistest teguritest. Bosnia areng vaadeldavalt perioodil on jäänud ligikaudu 10% piiresse ning tegu on riigiga, mis püsib, vähemalt viimasel aastakümnel võrdluses teiste antud töö kontekstis oluliste riikidega EDI indeksi poolest madalaimal tasemel. Sarnane situatsioon on Makedoonias, tõsi küll, võrreldes Bosnia ja Hertsovgviinaga ollakse mõne protsendipunkti võrra paremas seisus.

3.2 Väärtushinnangute jagunemine endises Jugoslaavias

Väärtushinnangute jaotumine ühiskonnas on teoreetilise osa põhjal üheks sõltumatuks muutujaks, mis mõjutab otseselt efektiivse demokraatia taset riigis ning mis on omakorda mõjutatud teisest sõltumatust muutujast ehk riiklikust kultuuripärandist. Samuti konkreetse, vaadeldava riigi sotsiaalmajanduslikust olukorrast ning lisaks veel mitmetest metodoloogia osas paikneval skeemil kujutatud tingimuslikest muutujatest. Kindlasti on väärtushinnangute puhul tegemist vahelülga sotsiaalmajandusliku olukorra

ja efektiivse demokraatia indeksi arengu vahel kuna moderniseerumisteooria seab kõige aluseks siiski vaadeldava riigi majandusliku olukorra.

Antud alapeatüki eesmärgiks on tuua välja väärtushinnangute jaotumine Sloveenias, Makedoonias, Horvaatias, Bosnia ja Hertsovgviinas ning Serbias. Seda küll veidi pikema perioodi jooksul kui on kasutatud sõltuva muutuja mõõtmisel. Pikem ajaperiood tuleneb asjaolust, et *World Values Survey* poolt viiakse küsitlusi läbi suhteliselt harva ning iga vaatluse all olev riik pole kõigis lainetes osalenud. Seetõttu on muutujasse variatiivsuse lisamiseks mõistlikum kasutada kõiki olemasolevaid andmepunkte.

WVSi andmete põhjal on võimalik välja tuua järgnev tabel:

Tabel 3: Väärtushinnangute jagunemine endistes antud töö seisukohalt olulistes Jugoslaavia riikides

	Sloveenia		Horvaatia		Serbia		Makedoonia		Bosnia	
	PM	M	PM	M	PM	M	PM	M	PM	M
1996			38,7	61,3	20,6	79,4				
1998							13,2	86,8	11,6	88,4
1999	<u>44,9</u>	<u>55,1</u>								
2001			55,9	44,1			14,8	85,2	18,9	81,1
2005	43,1	56,9								
2006					18,5	81,5				
2008	<u>45,6</u>	<u>54,4</u>	<u>39,2</u>	<u>60,8</u>	<u>26,9</u>	<u>73,1</u>	<u>36,3</u>	<u>63,7</u>	<u>21,1</u>	<u>78,9</u>
2013	35,4	61,4								

(*World Values Survey & European Values Survey*)

PM – postmateriaalsete väärtuste jagajaid protsentuaalselt, M – materiaalsete väärtuste jagajaid protsentuaalselt, tühi lahter – andmeid pole saadaval.

Tabelis olevad andmed põhinevad World Values Survey ja European Values Survey andmetel vastavalt nende kogumise aastale. Allajoonitud andmed pärinevad European Values Survey'ist ning allajoonimata andmetega lahtrid on täidetud World Values Survey andmetega. Mõlemast andmestikust on vaadeldud küsimust, mis on üles ehitatud Ingleharti neljale materialismi-postmaterialismi dimensioonile (kord riigis (M), inimestel peaks olema võimalus rohkem kaasa rääkida (PM), võitlus hindade tõusu vastu (M), sõnavabadus (PM)).

Tabelist nähtuvate andmeaukude kohta tuleb öelda, et nende olemasolu on loomulik kuna üks peamisi põhjendusi, miks antud töös kasutatavaid sotsiaaluuringuid väga tihti läbi ei viida ongi see, et kultuur ja sellega seonduvad väärtused muutuvad ajas aeglaselt.

Seda on ka antud tabelist näha (tõsi, Horvaatia andmetes tuleb sisse väike erand, kuid ka seda võrdlemisi pika perioodi vältel) ning seetõttu ei olegi antud valdkonnas oluline omada iga aasta kohta eraldi andmeid.

3.2.1 Sloveenia

Nii nagu välja toodud eelnevast tabelist on näha, on kõigis vaadeldavates ühiskondades domineerimas modernistlikud väärtused. Kõige vähem on nimetatud väärtustüüp levinud siiski Sloveenias ja Horvaatias. Sloveenias jääb vastavate väärtuste vahemik 55 ja 61 vahele.

Ajalise dimensiooni koha pealt saab Sloveenia osas välja tuua, et perioodil 1996-2013 on ühiskonnas levivad väärtushinnangud muutunud modernistlikuks. Seega võib väita, et ühiskond on kokkuvõttes nimetatud perioodi vältel postmaterialistlikest väärtustest pigem veidi eemaldunud. Teoorias välja toodud kriteerium, mille kohaselt efektiivse demokraatia arenguks tekib soodne pinnas siis kui ühiskonnas jagatakse postmodernistlikke väärtusi 45% ulatuses, on Sloveenia puhul täidetud 2008ndal aastal. Tõsi, ka teistes andmepunktides (v.a 2011) on postmodernistlikke väärtuste levik Sloveenia ühiskonnas püsinud antud kriteeriumi vahetus läheduses.

Väärtushinnangute jaotust kajastava, eelnevalt välja toodud tabeli põhjal on aga võimalik välja tuua, et Sloveenias on võrreldes teiste riikidega kõige postmodernistlikumad väärtused. Antud fakt sobib kokku tõsiasjaga, et Sloveenia on võrreldes teiste vaadeldavate riikidega näidanud stabiilselt kõige kõrgemat efektiivse demokraatia taset.

3.2.2 Horvaatia

Horvaatia puhul on tegemist riigiga, mis on Sloveenia järel, võrreldes teiste vaadeldavate endiste Jugoslaavia riikidega postmodernistlike väärtuste ühiskondliku eksistentsi poolest teisel kohal. Selline positsioon väärtushinnangute jaotumise poolest sobib teooria põhjal kokku asjaoluga, et ka efektiivse demokraatia taseme poolest on Horvaatia Sloveenia järel teisel kohal. Antud aspektist vaadatuna võib Horvaatia põhjal öelda, et moderniseerumisteooria peab empiirias paika. Siiski on tegemist riigiga, mis kohati ka teoreetilises osas välja toodud seoste paikapidavuse kahtluse alla seab.

Nagu väärtushinnangute tabelist näha, jääb modernistlike väärtuste osakaal Horvaatias 60ne protsendipunkti ümber, koos ühe erandiga – 2001sel aastal langes modernistlike väärtuste osakaal ühiskonnas 44,1 %ni, tõustes 2008ndaks aastaks tagasi oma endisele tasemele. Kuna antud magistritöö kontekstis on olulised pikaajalised muutused, tuleb tõdeda, et väärtushinnangute jaotus Horvaatia ühiskonnas on vaadeldaval perioodil jäänud suhteliselt samaks – arengut postmodernismi suhtes pole sisuliselt toimunud. Efektivise demokraatia taset puudutava peatüki põhjal võib aga väita, et see indeks on läbi teinud märkimisväärse muutuse, mis tähendab, et Horvaatia puhul pole see areng tulenenud väärtushinnangute eneseväljenduspõhisemaks muutumise tõttu. Järgnevast peatükist selgub, kas on otsene side antud riigi efektiivse demokraatia taseme ning sotsiaalmajandusliku arengu vahel.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et kui teorias püstitatud seos antud sõltumatu ja sõltuva muutuja vahel on Horvaatia näitel nõrk. Paika peab vaid see osa teooriast, mis ütleb, et mida postmodernistlikumad on väärtused, seda kõrgem on tõenäoliselt efektiivse demokraatia indeks – Horvaatia asetub nii postmodernistlike väärtuste leviku kui ka EDI poolest vaadeldavate riikide võrdluses läbi aja teisele kohale. Samal aja ei kinnita Horvaatia seost, mille kohaselt efektiivse demokraatia taseme muutused peaksid olema põhjustatud muutustest ühiskondlikes väärtushinnangutes.

3.2.3 Serbia, Makedoonia ning Bosnia ja Hertsoviina

Serbiat, Makedooniat ning Bosnia ja Hertsoviina käsitlen koos ühes alapeatükis kuna tegu on väärtushinnangutelt suhteliselt sarnaste, eelkõige modernistlike väärtusi kandvate riikidega. Vaadeldava perioodi vältel ei küündi ühegi nimetatud empiirilise näite puhul postmodernistlike väärtuste osakaal 45%ni, mis peaks looma soodsa pinnase efektiivse demokraatia arenguks.

Nimetatud ühiskondades domineerivad võrreldes Horvaatia ja Sloveeniaga oluliselt suuremal määral modernistlikumad väärtused ning postmodernistlike väärtushinnangute osakaal on küllaltki väike. Siiski võib väita, et mingisugune hierarhia on ka selle muutuja poolest vaadeldavate riikide vahel siiski olemas. Näiteks Serbia asetub ettepoole Bosniat ning enne 2008ndat aastat ka ettepoole Makedooniat.

Väärtushinnangute tabelist on näha, et postmodernistlike väärtuste osakaal Serbia ühiskonnas on perioodil 1996-2006 püsinud üldiselt samal tasemel, tehes läbi marginaalse languse ning pärast seda tõusuteele asunud. Samal ajal on Serbia EDI indeks vaadeldaval perioodil teinud läbi suurema tõusu kui näiteks võib täheldada. Makedoonia ja Bosnia puhul. Samuti võib öelda, et Serbia demokraatiaseme areng algas võrreldes teiste vaatlusalustega 1996ndal aastal kõige madalamalt positsioonilt ning on 2012ndaks aastaks jõudnud 3ndale ehk keskmisele tasemele. Seega on selge, et Serbia kinnitab moderniseerumisteooriat selles osas, mis ütleb, et väärtuste postmodernsemaks muutumisel tõuseb ka demokraatia tase. Tõsi küll, teooria kohaselt peaks ideaalis olema postmodernistlike väärtushinnangute osakaal ühiskonnas vähemalt 45%. See võib olla ka põhjuseks, miks tegelikult ükski kolmest antud alapeatükis vaadeldavast riigist pole suutnud efektiivse demokraatia indeksi poolest Sloveeniale ja Horvaatiale järele jõuda.

Tabel näitab ka fakti, et Makedoonias on postmodernistlike väärtushinnangute osakaal pidevalt, seda eriti aastatel 2001-2008 tõusnud ning modernistlike väärtushinnangute osakaal langenud. See sobib kokku riigi arengutega efektiivse demokraatia indeksi väärtustes kuna ka viimane on läbi aja tõusutrendi näidanud, tõsi mitte küll väga suuremahuliselt.

Teoreetilise osaga sobib kokku ka asjaolu, et Makedoonias on olnud läbi vaadeldava perioodi võrreldes Bosniaga veidi postmodernistlikumad väärtushinnangud. Samasugust tendentsi on võimalik täheldada ka efektiivse demokraatia indeksi puhul. Samuti sobivad kokku faktid, et Makedoonia paikneb nii postmodernistlike väärtuste leviku kui ka efektiivse demokraatia indeksi väärtuse poolest vaadeldavate riikide võrdluses vaadeldava perioodi viimasel poolel eelviimasel kohal.

Huvitav on aga fakt, et Makedoonias on võrreldes Serbia ja Bosniaga toimunud oluliselt kiirem areng väärtushinnangute postmoderniseerumise suunas. Selle põhjal võiks eeldada, et see kajastub ka efektiivse demokraatia indeksi arengus, kuid paraku nii see ei ole. EDI väärtuste poolest on vaadeldaval perioodil suurima tõusu läbi teinud hoopiski Serbia. Kuna nii Serbias ja Makedoonias on, nagu juba mainitud, postmodernistlike väärtuste osakaal väiksem 45%st, siis ei saa sellega ka põhjendada Makedoonia aeglasemat arengut efektiivse demokraatia tasemes.

Bosnia puhul on näha, et väärtushinnangud on 10 aasta jooksul muutunud veidi postmodernistlikumaks, mis sobib teoreetilise osa põhjal kokku Bosnia üldise efektiivse demokraatia indeksi arenguga, mille väärtus on ka veidi aastate jooksul tõusnud.

Antud riik on kogu vaadeldava perioodi jooksul kandnud endas kõige vähemal määral postmodernseid vaateid ning jaganud Makedooniaga viimast kohta majandusarengu poolest. Ka efektiivse demokraatia indeksi arengu kohta võib öelda, et kokkuvõtvalt on Bosnia vaadeldava perioodi jooksul selles osas viimasel kohal, olgugi, et on mõned lühikesed perioodid, kus nt Makedooniat suudetakse edestada. Üldjoontes võib öelda, et Bosnia ja Hertsogviina puhul peab teoorias kirjeldatu paika.

Moderniseerumisteooriat kinnitab ka fakt, et nii Bosnia, Makedoonia kui ka Serbia on oma arengutasemelt Sloveeniast ja Horvaatiast maas, seda hoolimata väikesest väärtushinnangute arenemisest postmodernismi suunas. Selge on see, et modernistlike väärtuste osakaal nimetatud riikides on niivõrd suur, et väikesed arengud positiivsuse suunas ei luba riikidel vajalikul määral demokratiseeruda. Seega võib öelda, et nimetatud empiirilised näited kinnitavad moderniseerumisteooria põhiseisukohti.

3.3 Majanduslik olukord endises Jugoslaavias

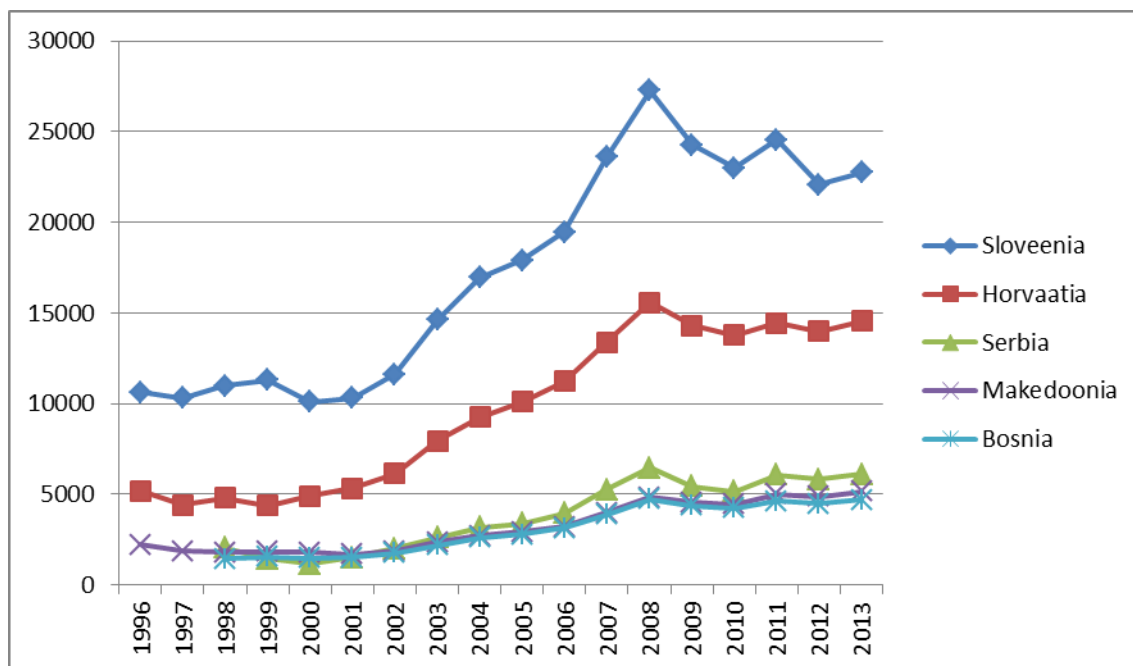
Järgnevalt kasutan metodoloogia osas kirjeldatud mõõdikut riikide majandusolukorra hindamiseks ning seejärel kirjutan lahti, kas ja miks teooria osas välja pakutud antud eeltingimusliku muutuja ning väärtushinnanguid puudutava sõltumatu muutuja vaheline seos on olemas.

Kõigepealt on oluline hinnata, kuidas on vaadeldavates riikides perioodil 2004-2013 muutunud sisemajanduse koguproduktid inimeste kohta ja milline on olnud enim hõivatud sektor ning inimeste rahulolu oma leibkonna majandusliku olukorraga. See aitab järgmises alapeatükis hinnata, kas majanduslikult paremal järjel olevates riikides esineb rohkem postmaterialistlikke väärtusi nagu teooria ja metodoloogias osas toodud muutujate skeem välja pakuvad. Seega on äsjase alapeatüki põhjal võimalik järeldada, millistes riikides on suuremad eeldused postmodernsete väärtuste levikuks ning seeläbi ka usu väiksemaks mõjuks demokraatia tasemele.

3.3.1 SKP per capita

Järgmisel graafikul on välja toodud antud magistritöö kontekstis oluliste riikide sisemajanduse koguproduktid inimese kohta. Horisontaalteljele on märgitud aastaarv ning vertikaalteljel on SKP *per capita* USA dollarites. Antud näitaja väärtused on küll mõõdetud riikides hetkel eksisteerivate hindade järgi, sest IMFil puudusid reaalse SKP kohta käivad andmed USA dollarites, mis on teooria poolt pakutud mõõdiku valuutaühikuks. Reaalne SKP oli saadaval vaid kohalikus valuutas ning oleks seega nõudnud teisendusi. Kuna aga antud töö seisukohalt on oluline kätte saada üldine pilt riigi majanduslikust olukorrast ning antud mõõdikut saab seejuures kombineeritud enim hõivatud majandussektoriga ning rahva rahuloluga oma leibkonna majandusolukorra suhtes, leidsin, et reaalse ja nominaalse SKP vahe väljaselgitamine ei annaks kuigi palju lisandväärtust.

Joonis 3: Sisemajanduse koguproduktid inimese kohta vaatluse all olevates riikides aastate lõikes

(Joonis on koostatud IMFi andmebaasidest saadud andmete põhjal).

3.3.1.1 Sloveenia

Nagu jooniselt on näha, on ka Sloveenia majandus olnud vaadeldava perioodi algusaastatel ehk kuni 2008nda tõusuteel ning pärast seda koos väikese erandiga 2011.

aastal langenud. Siiski võib öelda, et riigi majandus on alates 2009ndast aastas saavutanud stabiilsuse ning SKP *per capita* on püsinud 22500 USA dollari ümber.

Samuti tuleb tõdeda, et Sloveenia on oma majandusarengult võrreldes Makedoonia, Serbia, Horvaatia ja Sloveeniaga teistest kõvasti ees. Seda stabiilselt kogu vaadeldava perioodi vältel. Seega on Sloveenia võrdlemisi kõrge majandusarengu kaudu osaliselt võimalik ära põhjendada eelmises alapeatükis välja toodud riigi niivõrd suur positiivne erinevus võrreldes teiste vaadeldavate riikidega demokraatiaseme indeksi osas.

SKP *per capita* joonise põhjal on võimalik öelda, et Sloveenia sisemajanduse koguprodukt inimese kohta on kogu vaadeldava perioodi vältel püsinud ülevalpool 15000 USA dollari piiri, mis lubab eeldada, et riigis on üks tõsine eeldus postmaterialistlikke väärtuste levikuks olemas.

Siiski tuleb tõdeda, et kuigi Sloveenia majandus on aastatel 2000-2008 kiiresti kasvanud, püsib riik antud vahemikus efektiivse demokraatia taseme muutuse poolest suhteliselt stabiilne või oluliselt stabiilsem. Kuna eelnevast peatükis on näha, et väärtushinnangud on samal perioodil muutunud oluliselt postmodernistlikumaks, saab tõdeda, et teoreetilisel tasandil välja toodud seos eeltingimusliku ja väärtushinnanguid puudutava sõltumatu muutuja vahel kehtib. Küll aga võib öelda, et kuna Sloveenia EDI tase on juba niigi kõrge, siis ei olegi kiire edasine areng oluline ning võimalik - polegi (nii kiirelt) kuhugi areneda. Olles saavutanud rahuldava või soovitud tulemuse, on loogiline, et areng aeglustub.

3.3.1.2 Horvaatia

SKP *per capita*'de võrdlus eelpool, peatüki alguses toodud joonisel näitab Horvaatia kohta, et riik on 2008ndaks aastaks läbi teinud märkimisväärse majanduskasvu – sisemajanduse koguprodukt inimese kohta on antud perioodil kasvanud 10000 USA dollari piirimailt 15000 piirini. See aga lubaks teooria põhjal oletada, just kui väärtushinnangud Horvaatia ühiskonnas oleksid antud perioodil pidanud muutuma postmodernistlikumaks. Nagu eelnevast, väärtushinnanguid puudutavast peatükist aga välja tuleb, pole nimetatud muutust märkimisväärsel määral toimunud – aastatel 1996-2008 on antud riigis toimunud väärtushinnangute muutus postmodernismi kasuks vaid pool protsendipunkti.

Siiski on riik oma majandusarengult Sloveeniast märkimisväärselt maas. Majanduse kõrghetkedel, mis langevad kõigi vaadeldavate riikide puhul ajalises mõttes kokku, jäi mahajäämus üle SKP *per capita* osas 10000 dollari ümber, muudel perioodidel on antud erinevus püsinud mõnevõrra madalamal tasemel. Samas tuleb tõdeda, et samasugune lõhe püsib ka Horvaatia ja ülejäänud kolme vaadeldava riigi vahel, tõsi, seekord on Horvaatia edestaja rollis. Kirjeldatud olukord aitab ilmselt osaliselt ka seletada, miks Horvaatia on sarnaselt Sloveeniaga demokraatia taseme osas üks arenenumaid endisi Jugoslaavia riike ning ülejäänud kolm nendest maha jäävad. Samal ajal tuleb tõdeda, et Horvaatia majandus on arenenud sarnases tempos riigi EDIga, seda vähemalt vaadeldava perioodi algusaastatel. Sloveeniast mõnevõrra kesisem majanduskasv põhjendab ühtlasi ära ka selle, miks Horvaatias on postmodernistlike väärtushinnangute osakaal mõnevõrra väiksem kui efektiivse demokraatia indeksi poolest kõige arenenumas riigis.

Siiski pole Horvaatia erinevus Makedoonia, Serbia ning Bosnia ja Hertsovgviinaga demokraatia indeksi osas niivõrd suur kui on lõhe majandusarengu valdkonnas, millest järeldub, et kiire areng majanduslikult ei pruugi tagada kiiret arengut demokraatia tasemes. See omakorda lubab eeldada, et majanduse mõju demokraatia tasemele ei ole otsene nagu ka muutujate skeemil ning teoorias välja pakutud, vaid pigem mõjutab seda teiste muutujate kaudu. Näiteks nende riikide võrdluses on majandusarengu mõju väärtushinnangute levikule märgatav – Horvaatias on võimalik täheldada oluliselt rohkemat postmodernismi levikut kui Makedoonias, Serbias või Bosnias.

Kuna alates 2008ndast aastast on Horvaatia sisemajanduse koguprodukt inimese kohta püsinud 15000nde dollari ligiduses, saab öelda, et ühiskonnas on eeldused postmaterialistlike väärtuste levikuks olemas. Vaadates teooria poolt välja pakutavat seost postmaterialismi ja demokraatia taseme tõusu vahel on võimalik oletada, et riigi stabiilne demokraatiataseme tõus viimase 16 aasta jooksul võibki osaliselt olla vastavate väärtushinnangute levikust põhjustatud.

3.3.1.3 Serbia

Serbia ja majanduslik tase on võrreldes Horvaatia ja Sloveeniaga üsna madal, siiski saab välja tuua, et erinevalt demokratiseerumise indeksist, kus Serbia erineb oma arengu kiiruselt ning viimastel aastatel veidi ka tasemelt Makedooniast ning Bosnia ja

Hertsogviinast, on nimetatud kolm riiki majandusliku arengu seisukohalt suhteliselt sarnased ja kuuluvad peatüki 5.3.1 alguses toodud joonise järgi ühte gruppi.

Alates 2006. aasta teisest poolest on Serbia sisemajanduse koguprodukt inimese kohta olnud kõrgem 5000 dollari piirist. See lubab välja tuua, et suuremal osal vaadeldavast perioodist puuduvad riigis Ingleharti järgi eeldused demokraatiat mittetoetavate materialistlike väärtushinnangute levikuks.

Siinkohal osutub huvitavaks asjaolu, et kuigi Makedoonia, Bosnia ja Serbia on oma majandusarengult suhtelised võrdsed ning seetõttu peaks nendes teooria kohaselt levima ka demokraatia tasemele sarnaselt mõjuvad väärtushinnangud. Võrreldes jooniseid 2 ja 3 saab aga öelda, et Serbias on väärtushinnangud suurema tõenäosusega demokraatiat soosivad kui majandusarengult suhteliselt sarnastes Makedoonias ja Bosnias. Seda tõestab ka väärtushinnanguid puudutavas peatükis välja toodud tabel.

Lisaks saab välja tuua selle, et lisaks majandusarengule peab olema ka muid tegureid, mis väärtushinnangute jaotumist või nende mõju demokraatiale ühiskonnas suurendavad või vähendavad. Seda ühest küljest seetõttu, et muidu ei liiguks Serbia võrreldes Makedoonia ja Bosniaga märgatavalt kiiremini demokraatia suunas, teisest küljest aga võinuks majanduse väga suure mõjutava efekti korral olla Serbia juba Horvaatiale ja Sloveeniale järele jõudnud või vähemalt vahed EDI osas ei tohiks olla niivõrd suured. Ilmselt ei kuulu aga antud tegurid moderniseerumisteooria valdkonda ega ole distaalsel skaalal vaadeldavad.

Efektiivse demokraatia tase Serbias on läbi aastate tõusnud. See võib ühelt poolt just kui näidata, et EDI tõus ei ole seotud postmateriaalsete vaadete levikuga ühiskonnas, sest viimaste levikule puuduvad Serbia puhul igasugused eeldused (SKP *per capita* tase on kaugel 15000 dollari piirist). Samal ajal võib väita, et demokraatia areng olnud piisavalt tugev väitmaks, et riigis on mingisugused eeldused postmateriaalsete väärtuste levikuks nagu kahes kõige arenenumas riigis.

Kuna riigi majandus viimase 16a jooksul on siiski veidi arenenud ning samal ajal nagu eelnevalt välja toodud on ka väärtushinnangud postmodernistlikumaks muutunud, võib öelda, et Serbia kinnitab taaskord moderniseerumisteooriat. Kriitikud saavad siinkohal küll öelda, et Serbia EDI ei ole hoolimata postmodernistlike väärtuste levikust ja sellele

majandusarengu poolt avaldatavast survest tõusnud ligilähedalegi Sloveeniale või Horvaatiale. See võib aga olla põhjustatud hoopiski kultuuripärandi või mõne teise muutuja pidurdavast efektist.

3.3.1.4 Makedoonia ning Bosnia ja Hertsoviina

Makedooniat ning Bosnia ja Hertsoviinat vaatlen koos, sest vaadeldaval perioodil on tegu majandusarengu mõttes kui EDI poolest omavahel väga sarnaste riikidega. Selge on see, et mõlemad riigid on viiest kõige madalama SKP *per capita* tasemega, mis jääb kuni 2013nda aastani alla 5000 USA dollari piiri, puudutades seda napilt viimasel vaadeldaval aastal.

Alla 5000 USA dollari jääv sisemajanduse koguprodukt inimese kohta lubab aga teha teooriast tuleneva eelduse, et antud ühiskondades domineerivad suure tõenäosusega materialistlikud väärtused, mis demokraatia arengut ei toeta. Seda, et antud eeldus peab paika, näitab ka väärtushinnangute tabel. Kõigele sellele lisab kinnitust fakt, et nimetatud riikide demokraatia tase on samuti võrreldes teiste vaatluse all olevate riikidega madalaim.

Samas on nende riikide efektiivse demokraatia taseme kasv olnud kiirem majanduskasvust. Seega on demokraatia tase tõusnud hoolimata sellest, et majandus toetab pigem materialistlikke väärtusi. Tõsi, demokraatia tase pole jõudnud kunagi arvestatavale tasemele. Seega võib öelda, et juhul kui väärtushinnangud isegi demokraatia tasemele mõju avaldaksid, pärsiks eeltingimuslik muutuja vähemalt ühe osisena nende positiivset mõju viisil, et demokraatlikkus ei saavuta aktsepteeritavat taset. Demokraatiataseme mõningane tõus võib olla samas põhjustatud ka teistest teguritest, kuid need jäävad tõenäoliselt moderniseerumisteooriast ning distaalsest skaalast väljapoole ning pole seega antud magistritöö teema.

Samuti on oluline, et Bosnia ja Makedoonia on oma majandusarengult sarnased ning pidevalt paigal seisnud. Täpselt sama on võimalik antud riikide puhul täheldada efektiivset demokraatiat ja väärtushinnanguid puudutava indikaatori puhul – ka nendes on toimunud paigalseis ning seda üsna madalal tasemel. Seega võib öelda, et antud riigid kinnitavad teooriat selles osas, et demokraatia areng vajab ühiskondlike väärtushinnangute muutumisest tulenevat tõuget.

Ka Makedoonia väikene edu EDI indeksi osas Bosnia ees näitab, et majanduskasv võib läbi väärtushinnangute demokraatia taset mõjutada, kuid kindlasti ei saa välistada teisi tegureid, mis antud seost mõjutada võivad.

3.3.1.5 Kokkuvõte SKP per capita kohta kõigi riikide näitel

Vaadates graafikud tervikuna ja kõikide riikide lõikes, jääb silma, et eranditult igal pool on sisemajanduse koguprodukti tase inimese kohta olnud kõrgeim 2008ndal aastal, pärast mida on üle elatud mõningane langus ning jäädud suhteliselt stabiilsele tasemele. See kõik tuleneb ilmselt üldisest olukorrast maailmamajanduses – teatavasti oli mainitud perioodil majanduses buum, mis tõi endaga kaasa suhteliselt tugeva languse üle maailma.

Siiski pole majanduslangus toonud kaasa olulisel määral demokraatiaseme langust, mis võibki olla põhjustatud sellest, et head ajad majanduses muutsid väärtushinnanguid postmaterialistlikemaks ning ühekordne krahh ei pane inimesi oma põhimõtteid nii kiiresti ümber hindama. Ka teooria ütleb, et kultuurilised tõekspidamised muutuvad üsna aeglaselt ning tegelikult on see ka üks põhjusi, miks WVS kogub andmeid niivõrd pikkade intervallidega. Väärtushinnangud muutuvad ajas aeglasemalt kui riigi majanduslik olukord. Järgnenud suhteliselt stabiilne majandus ilmselt pigem suurendas veendumust, et buumi ajal postmaterialistlikemaks hinnatud väärtused on õiged ja nende juurde tuleb jääda.

Mis puudutab Ingleharti poolt välja pakutud seost majandusliku olukorra ja väärtushinnangute muutumise vahel, siis võib öelda, et empiirias kinnitavad seda kindlasti Horvaatia ja Sloveenia, kus on olemas surve postmaterialistlikele väärtustele ja seetõttu ka demokraatiale (nendes riikides on majanduslik olukord antud mõõdiku kohaselt kõige parem). Demokraatia indeks (EDI) on aga samuti nendes kahes kõige kõrgem.

Sarnase seose võib välja tuua ka Makedoonia ja Bosnia kohta, kus madal majandusareng toetab materiaalseid väärtusi ning on seega ebasoodne demokraatiale. Viimase kahe riigi ja Serbia võrdluse puhul on õhus siiski küsimus, et miks on hoolimata materiaaletest ja demokraatiat mittetoetavate väärtushinnangute levikust selle tase Serbias oluliselt kiiremini tõusnud kui Bosnias ja Makedoonias.

Väärtushinnangute peatükis esitatud tabeli põhjal saab vastusena välja tuua fakti, et Serbia ühiskond kannab endas võrreldes Makedoonia ja Bosniaga mõnevõrra postmodernsemaid väärtusi.

3.3.2 Tööhõive teenindavas sektoris

Teooria osa põhjal saab välja tuua, et efektiivse demokraatia arenguks tekib soodne pinnas siis kui enamus vaadeldava riigi rahvastikust töötab/on hõivatud teenindavas sfääris. Kuna eesmärk on hinnata majandusliku olukorra mõju demokraatia tasemele, on peamine välja tuua, kui suur osa antud magistritöö seisukohalt oluliste riikide elanikkonnast on nimetatud majandussektoris tegevad. See kajastub järgnevas tabelis:

Tabel 4: Hõivatute osakaal teenindavas sektoris perioodil 1996-2012

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Horvaatia	50,9	52,7	53,4	52,8	56,5	54,3	55,1	53,3	53,7	54	56,3	56,3	55,8	57,2	57,8	57,1	58,7
Serbia	..	..	..	..	..	..	..	..	48,9	49,1	50,2	49,7	48,7	50,9	51,8	52	52,6
Sloveenia	47,5	47,1	48,2	51,2	52,3	50,8	51,3	54	53,2	53,3	55,2	54,7	56	57,4	58,3	59,5	60,3
Makedoonia	..	..	..	..	..	..	42,8	44	50,4	48,2	47,3	50,4	49,1	..	..	51,2	52,8
Bosnia	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	48,7	47,5	47	47,3	49,3	51,5	49

Tabel põhineb Maailmapanga poolt kogutud andmetel.

Nagu tabelist näha, esineb osade riikide puhul vaadeldaval perioodil andmeauke. Kuna aga sotsiaalmajandusliku olukorra hindamisel on vaatluse all ka teised seda iseloomustavad indikaatorid (SKP *per capita* ja Gini koefitsient), siis saavad puuduolevad ajavahemikud nende kaudu korvatud. Tööhõivet teenindavas sektoris võib vaadata ka illustreeriva indikaatorina parema üldpildi saamiseks. Tabelis olevad andmed on esitatud protsentidena.

Ainsad riigid, kus antud andmete põhjal peaks postmodernistlike väärtusi ja seega ka demokraatiat toetav majanduskeskkond olema, on Horvaatia ja Sloveenia. Horvaatias on kogu vaadeldava perioodi vältel olnud vähemalt pooled inimesed hõivatud teenindavas majandussektoris ning Sloveenia kohta võib sama öelda alates 1999ndast aastast. Ka Serbias kõigub hõivatute osakaal teenindavas majandussektoris poole ümber rahvastikust, kuid seda mitte nii veenvalt. Esiteks puuduvad osade aastate kohta andmed ning olemasolevate andmete kohaselt esineb ka perioode, kus enamus rahvastikust töötab kas tootvas või põllumajanduslikus sektoris (hõivatute osakaal teeninduses on alla 50%). Seega võib Serbia pinnast demokraatia arenguks pidada mõnevõrra

ebastabiilsemaks kui Sloveenias ja Horvaatias. Bosnia ja Makedoonia puhul on olukord sarnane Serbiaga, kuigi veidi negatiivsem.

Siiski tuleb tõdeda, et tööhõive on enamustes vaadeldavates riikides võrdlemisi sarnane ning seega ainult selle näitaja pealt väärtushinnangute ühiskondliku leviku osas järeldusi teha ei saa. Tõsi küll näha on samasugune trend, mis SKP *per capita* puhul, et Horvaatia ja Sloveenia on ülejäänutest edukamad ja peaksid seega endas kandma rohkem postmodernistlikke väärtusi ning ka kõrgemat efektiivse demokraatia indeksit.

3.3.3 Gini koefitsient

Selleks, et majandusareng avaldaks väärtushinnangutele ning ka teistele muutujatele teoorias kirjeldatud mõju, on oluline, et riiklik rikkus oleks erinevate ühiskonnaklasside lõikes võrdselt jaotunud. On tähtis, et majandusarengust saaks kasu võimalikult suur osa ühiskonnast või vähemalt enamus sellest. Seda, kas see nii on, kirjeldab kõige paremini Gini koefitsient, mille kohta olemas olevad andmed on välja toodud järgnevas tabelis:

Tabel 5: Gini koefitsiendid endises Jugoslaavias 1998-2010

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Sloveenia	0,28				0,29	0,31	0,31						
Horvaatia	0,27	0,28	0,31	0,31			0,29				0,34		
Serbia					0,33	0,33	0,33	0,33	0,3	0,29	0,28	0,28	0,3
Makedoonia	0,28		0,34		0,39	0,39	0,39	0,39	0,43		0,44	0,43	0,44
Bosnia				0,28			0,36			0,36			

Tabel on koostatud Maailmapanga poolt kogutud andmete põhjal.

Kuigi tabel ei sisalda andmeid kõikide aastate kohta vaadeldaval perioodil, on siiski võimalik üldpilt saada. Iga-aastane andmestik polegi niivõrd oluline kuna antud magistritöö eesmärk on vaadelda pikaajalisi mõjusid.

Bosnia ja Hertsogviinas on Gini koefitsiendi väärtus läbi vaadeldav perioodi jäänud vahemikku 0,28-0,36, kusjuures indeksi väärtus on läbi aja tõusnud (Maailmapanga andmestik). Siiski lubavad antud väärtused järeldada, et varad on Bosnias suhteliselt võrdselt jaotunud ning seega avaldab majanduses toimuv mõju kõigile ühiskonnaliikmetele. See aga kinnitab, et ka antud riigi puhul on majandusarengu kasutamine eeltingimusliku muutujana õigustatud.

Horvaatias jääb Gini koefitsiendi väärtus läbi vaadeldava perioodi vahemikku 0,27-0,34 (Maailmapank), mis asetub eelnevalt välja pakutud ideaalsesse vahemikku. Seega on ka

Horvaatia puhul ühiskondlike varade jagunemine selline, et majanduses toimuv mõjutab suuremat osa ühiskonnast ning sellest tulenevalt on majandusarengut puudutava muutuja kasutamine valiidne. Sama kehtib ka Serbia ja Sloveenia puhul, mille Gini koefitsientide väärtused vaadeldaval ajavahemikul jäävad vastavalt vahemikku 0,28-0,33 ja 0,28-0,31 (Maailmapank).

Kui enamus empiirilisi näiteid on Gini koefitsiendi väärtuste poolest olukorras, kus varad on enam-vähem võrdselt jaotunud ning ühiskonnas pole tähelepanu nõudvat ebavõrdsust, siis Makedoonia on antud näitaja poolest veidi halvemas seisus. Antud riigi vastav indeksi väärtus vaadeldaval perioodil jääb vahemikku 0,28-0,44 ning koefitsiendi väärtus on kasvanud eelkõige viimasel aastakümnel. Alates 2002sest aastast on indeksi väärtus 0,39 või suurem (Maailmapank), mis tähendab, et riigis on varanduslik ebavõrdsus ideaalsest mõnevõrra suurem. See aga võib põhjustada olukorra, kus riigi majanduslik olukord ning selle muutus ei pruugi indiviide oodatud määral mõjutada ning seega võib antud riigi puhul küsimusi tekkida ka eeltingimusliku muutuja mõju tugevuses teistele antud töö seisukohalt olulistele muutujatele.

3.4 Kultuuritsoonid/-pärand/usk endises Jugoslaavias

Vastavalt teooria osale on kultuuritsoonid ning nendes valitsev usk ja osaliselt nendest tulenev kultuuripärand üheks sõltumatuks muutujaks, mis määrab ühes või teises riigis ära efektiivse demokraatia taseme arengu. Samal ajal on tegu muutujaga, mis võib soodustada või hoopiski kahandada eelnevalt kirjeldatud, antud magistritöö kontekstis teise sõltumatu muutuja – väärtushinnangute mõju riikide efektiivse demokraatia indeksile ning mis on omakorda mõjutatud riigi sotsiaalmajanduslikust arengust ning sellisest tingimuslikust muutujast nagu rahvastiku haridustase.

Ingleharti kultuuritsoonide jaotuse järgi kuuluvad Sloveenia ja Horvaatia katoliiklikku Euroopasse, Serbia ja Makedoonia õigeusu kultuuritsooni ning Bosnia ja Hertsovgviina on jäetud liigitamata (Inglehart, Baker 2000:29). Seda ilmselt seetõttu, et Bosnia on kultuuriliselt küllaltki mitmekesine riik, sisaldades endas islamiusku, roomakatoliiklust ja serbia õigeusku. Koosneb ju riik kolmest peamisest etnilisest grupist: bosnialased, serblased ja horvaadid.

Selline riikide paigutus kultuuritsoonidesse sobib kokku teoreetilise osaga, mille kohaselt katoliiklikud riigid kannavad endas kõige tõenäolisemalt postmodernistlikke väärtusi ning neile järgnevad ortodoksse usundi järgijad. Islam asetub nagu teorias välja toodud samuti pigem ellujäämisväärtuste ligidusse. Samasugune hierarhia on kultuuritsoonide vahel tegelikult ka selles osas, kui soodsalt üks või teine efektiivse demokraatia arengule mõjub.

Siinkohal võib öelda, et empiiria ja teooria sobivad omavahel kokku kuna Sloveenias ja Horvaatias on postmodernistlike väärtuste leviku tase kõrgem kui nt Serbias ja Makedoonias ning sama võib täheldada efektiivse demokraatia taseme puhul. Bosnia ja Hertsogviina on aga mõlema näitaja poolest riikide võrdluses laias laastus viimasel kohal.

3.5 Haridustase

Nagu teooria osas kirjeldatud, võib haridustase tingimusliku muutujana võimendada või kahandada majandusarengu mõju väärtushinnangute jaotumisele ühiskonnale, efektiivse demokraatia indeksi arengule ning sellele, kuivõrd tugevalt lastakse end mõjutada ühiskonnas levinud usulistest tõekspidamistest.

Seetõttu on oluline vaadelda, milline on antud magistritöö seisukohalt olulistes riikides nende elanike hariduslik tase ning seejärel võib osutada võimalikuks põhjendada ka anomaaliaid, mis eelmises peatükis ilmnisid. Täpsemalt, miks moderniseerumisteooria ei pruugi kõigi valitud empiiriliste näidete puhul paika pidada.

Kuna ka OECD arvestab haridustaseme indeksi koostamisel näiteks seda, et haridustaseme hindamisel võetakse arvesse täiskasvanud inimesed vanusevahemikus 24-64 (Kõrreveski, lk 32), lähtun ka mina empiiriliste näidete hindamisel nimetatud tingimusest. Ülevaate saamiseks endiste Jugoslaavia riikide haridustasemest, kasutan indeksit, mis näitab keskmist kooliskäidud aastate arvu iga riigi kohta. Valitud indikaator on valiidne, kuna seda kasutatakse ka inimarengu indeksi koostamisel riikide haridustaseme hindamisel. Järgnev tabel annabki ülevaate hariduslikust olukorrast Sloveenias, Horvaatias, Serbias, Makedoonias ning Bosnia ja Hertsogviinas:

Tabel 6: Keskmine koolis käidud aastate arv antud magistritöö seisukohalt olulistest endistes Jugoslaavia riikides

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Sloveenia	11,6	11,6	11,6	11,6	11,7	11,7	11,7	11,7	11,7
Horvaatia	9,2	9,5	9,5	9,6	9,7	9,7	9,8	9,8	9,8
Serbia	9,2	9,7	9,8	9,9	10	10,1	10,2	10,2	10,2
Makedoonia		8,2	8,2	8,2	8,2	8,2	8,2	8,2	8,2
Bosnia		8,7	8,6	8,5	8,5	8,4	8,3	8,3	8,3

Tabel on koostatud ÜRO arenguprogrammis sisalduvate andmete põhjal. Kuigi puuduvad andmed perioodi 1996-2000 kohta, võib öelda, et pikaajalise arengupildi saab sellest hoolimata välja toodud andmete põhjal kätte.

Aastal 2000 oli Sloveenias keskmine koolis käidud aastate arv 11,6 ning 12 aastat hiljem 11,7. See näitab, et variatiivsus antud riigi andmetes on üliväike. Ära mainimist väärt on ka fakt, et Sloveenia on ka antud näitaja poolest taaskord kõige arenenum riik ning see sobitub kokku üldise teooriaga.

Horvaatia puhul on antud muutuja väärtustes aastate lõikes märgata veidi suuremat variatiivsust kui seda sai täheldada Sloveenia puhul. Kui keskmine koolis käidud aastate arv oli antu riigis 2000ndal aastal 9,2, siis 12 aastat hiljem on see tõusnud 9,8 aastani. Lisaks on huvitav fakt, et Horvaatia jääb antud näitaja poolest veidi alla Serbiale, mis tähendab et antud tingimusliku muutuja võimendav mõju majandustaseme ja väärtushinnangute leviku vahel, samuti eeltingimusliku ja sõltuva muutuja vahel on väiksem kui Serbias. Ometi on Serbia efektiivse demokraatia tase ning arengukiirus väiksemad. See tuleneb aga ilmselt sellest, et Serbias ei pruugi olla kõrgel tasemel neid nähtusi, mille positiivset mõju haridustase saaks võimendada. Sellest aga täpsemalt järelduste peatükis. Olgu veel välja toodud, et Serbias oli keskmine koolis käidud aastate arv aastatuhande alguses 9,2 ning 2012nda aastate lõpus 10,2.

Makedoonias on antud peatükis käsitletava näitaja väärtuseks läbi kõigi aastate 8,2. See asetab riigi haridustaseme poolest kõige viimasele kohale ning seetõttu on ilmselt ka selge, miks seal võrdluses Bosnia ja Serbiaga kiiremini levinud postmodernistlikud väärtushinnangud ei väljendu riigi efektiivse demokraatia tasemes. Tingimuslik muutuja ei suuda sõltumatu muutuja väärtust piisaval määral võimendada, samal ajal kui Serbia saab veidi madalama sõltumatu muutuja väärtuse mõju kõrgema haridustaseme tõttu oluliselt paremini suurendatud.

Ainus riik, kus keskmine koolis käidud aastate arv on aja jooksul vähenenud, on Bosnia ja Hertsooviina. Langus on küll väike, kuid ka üldises plaanis on tegemist siiski riigiga, mis jääb vastava muutuja väärtuste poolest enamusele teistele endise Jugoslaavia riikidele alla, edestades napilt vaid Makedooniat. See ilmestab veelgi fakti, et Bosnia puhul on erinevatest muutujatest koosnevat tervikpilti vaadates tegu ilmselt kõige läbikukkunuma riigiga. Pole erilisi eeldusi, mis võiks antud ühiskonna efektiivse demokraatia taset arendada.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et haridustase on kõigis riikides püsinud läbi aja suhteliselt samal tasemel. Väikeseks erandiks on ehk Serbia, mis on näidanud kõige kiiremat tõusu. Enamustes vaadeldud riikides on haridustase võrdlemisi kõrge ning antud muutuja kontekstis on nn „tiigritega“ liitunud ka Serbia. Makedoonia ja Bosnia jäävad küll mõnevõrra maha, kuid sellegipoolest ei saa öelda, et nende riikide haridustase oleks katastroofiliselt madal.

Eelnevast tulenevalt võib aga ka öelda, et antud tingimuslik muutuja pigem võimendab paljude riikide puhul eeltingimusliku ja sõltumatute muutujate vahelist seost (tõsi, seda erineval määral), sama kehtib ilmselt ka majandusarengu ja efektiivse demokraatia vahelise seose kohta. Teooriast lähtuvalt peaks suhteliselt kõrge haridustase endistes Jugoslaavia riikides vähendama kultuuripärandist ja sellega kaasnevatest traditsioonidest tulenevat mõju demokratiseerumisele, samuti on antud aspektist vaadatuna olemas soodne pinnas postmodernistlike väärtuste levikuks ning sotsiaalmajandusliku arengu positiivseks mõjuks efektiivse demokraatia indeksi arengule.

Riikide omavahelises võrdluses näitab Sloveenia kõige kõrgemat haridustaset kuna tegu on ainsa riigiga, kelle puhul jääb vastav näitaja kogu vaadeldava perioodi jooksul 11st aastast ülespoole. See aga seletab taaskord riigi kõrget efektiivse demokraatia taset - haridustaset puudutav tingimuslik muutuja loob riigis teistega võrreldes kõige soodsama pinnase sõltumatute muutujate ja ka sõltuva muutuja arenguks. Sama seost kinnitab tegelikult ka Bosnia – haridustaset puudutav tingimuslik muutuja võimendab niigi madalal arengutasemel olevate sõltumatute muutujate mõju sõltuvale võrreldes teiste vaatlusalustega vähesemal määral.

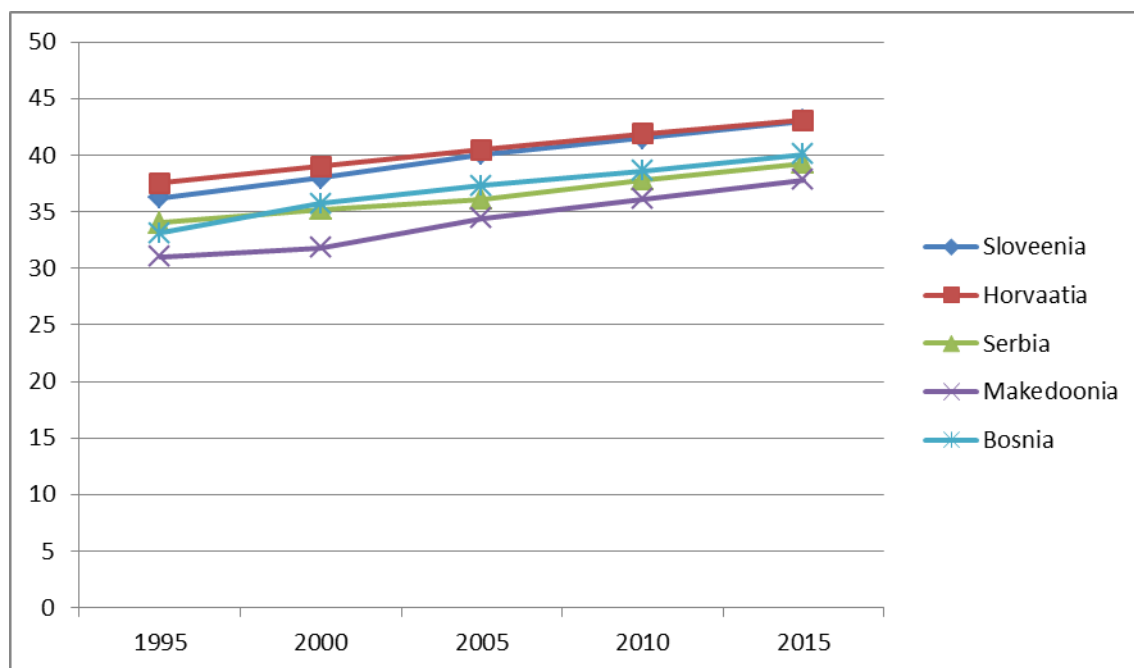
3.6 Vaatlusaluste riikide ühiskondade vanuseline koosseis

Rahvastiku vanuseline koosseis on antud magistritöö seisukohalt oluline, sest moderniseerumisteooria kohaselt on tegu muutujaga, mis võib kiirendada või aeglustada väärtushinnangute muutumist ühiskonnast. Sellest tulenevalt sõltub antud tingimuslikust muutujast ka ühe sõltumatu muutuja mõju tugevus riikide efektiivse demokraatia tasemele.

Antud alapeatüki andmed vaatlusaluste riikide rahvastike vanuselise koosseisu kohta põhinevad ÜRO maailmarahvastiku andmebaasil ning on esitatud 5 aastase intervalliga, sealjuures on andmete illustreerimiseks lisatud 1995nda ning 2015nda aasta prognoositavad andmed. Seda seetõttu, et mõlemad aastanumbrid jäävad vaadeldava perioodi otspunktide lähedusse ning annavad seetõttu aimu nendes esinenud seisudest (1996s ja 2012s aasta andmestikes eraldiseisvana puuduvad).

Järgnevalt on välja toodud joonis Sloveenia, Horvaatia, Serbia, Makedoonia ning Bosnia ja Hertsovgiina ühiskondade mediaanvanuse ning selle muutuste kohta vaadeldaval perioodil:

Joonis 4: Rahva (proгноositav) mediaanvanus vaadeldavates riikides perioodil 1995-2015

(ÜRO andmepank)

Nagu jooniselt näha, et on rahvastik kõigis antud uurimuse seisukohalt olulistes riikides aastate jooksul vananenud ning seda võrdlemisi sarnases tempos. See aga tähendab, et antud tingimuslik muutuja võimendas igas väärtushinnanguid puudutava sõltumatu muutuja ning efektiivse demokraatia taseme vahelist seost suuremal määral vaadeldava perioodi alguses ehk 1996ndast aastast kusagil 2005nda aastani. Teooria ütleb, et mida noorem on rahvastik, seda vähem ollakse oma (vanades) tõekspidamistes kinni ning sellest tulenevalt on ka suurem valmidus uusi väärtusi üle võtta.

Sloveenia, mis on läbi vaadeldava perioodi näidanud suhteliselt stabiilset ning võrreldes teiste riikidega kõrgeimat efektiivse demokraatia taset, ei peagi ega saagi ilmselt 90ndate lõpul näidata nii suurt arengut nagu mõnelt madalama demokraatia tasemega riigilt võiks oodata. Sama kehtib postmodernistlike väärtushinnangute leviku kohta – need on algusest peale vajalikul määral (ca 45%) ühiskonnas olemas olnud ning võib arvata, et teatud taseme saabudes ei pruugi ka selles valdkonnas edasine areng nii kiire

olla. Seega võib öelda, et Sloveenia stabiilsed väärtushinnangute ja efektiivse demokraatia indeksi väärtused ei lähe teoreetilise osaga selles aspektis vastuollu.

Küll aga on märkimist väärt fakt, et Sloveenia ja Horvaatia rahvastike keskmised vanused on suhteliselt identsed, kuid sellest hoolimata ei ole Horvaatias levivad väärtushinnangud ega ka efektiivse demokraatia taseme indeks Sloveeniaga sarnasel tasemel. Horvaatias on postmodernistlike väärtuste osakaal vaadeldava perioodi lõpuks peaaegu sama suur nagu 1996ndal aastal. See võib olla osaliselt põhjustatud just sellest, et rahvastiku vanuseline koosseis pole piisavalt noor, võimendamaks majandusarengu mõju väärtushinnangute ühiskondlikule levikule.

Samasugused paralleelid ja järeldused nagu sai välja toodud Sloveenia ja Horvaatia sarnasuse kohta, saab osaliselt välja tuua ka Serbia ning Bosnia ja Hertsovgviina kohta. Kuigi riikide rahvastikud on suhteliselt sama mediaanvanusega, on postmodernistlike väärtushinnangute osakaal nimetatud riikide ühiskondades mõnevõrra erinev. Sama kehtib efektiivse demokraatia indeksi arengu puhul, arvestades, et Serbia on teatud perioodidel kiirelt arenenud ning tõusnud selle poolest mitmest riigist ette, samal ajal kui Bosnia efektiivse demokraatia tase on püsinud üsna stabiilsena enamuse ajast riikide võrdluses viimasel kohal. See aga ei tähenda, et Serbias oleks eeltingimusliku ja väärtushinnanguid puudutava sõltumatu muutuja vaheline võimendus suurem olnud. Riigis on majandus lihtsalt veidi arenenum ning seetõttu tekibki olukord, kus Bosnia, ning Serbia, saades vanuselise koosseisu poolt sarnast võimendust, annavad väärtushinnangute ja EDI osas kirjeldatud pildi.

Bosnia puhul saab välja tuua ka fakti, et antud tingimuslik muutuja on postmodernistlike väärtuste kasvu võimendanud nii nagu teooria ette näeb, ehk noorema rahvastiku olemasolu korral suuremal määral ning hiljem on sama mõju väiksem. Perioodil 1998-2001 muutusid riigi väärtushinnangud ca 7% võrra postmodernistlikumaks, samas kui perioodil 2001-2008 oli sama protsent ainult veidi üle 2e.

Makedoonia puhul on oluline fakt, et riigis on võrreldes teiste vaatlusobjektidega kõige noorem rahvastik, kuid hoolimata sellest pole väärtushinnangud kasvanud tempos, et jõuda tasemele, mis tekitaks demokraatia arenguks teooria kohaselt soodsa pinnase.

Samas on võimalik, et see tuleneb eeltingimusliku muutuja üsna madalast arengutasemest läbi vaadeldava perioodi, mis ei pärsib üldist väärtushinnangute arengut. Selles kontekstis võib aga võimendus olla suurem kui teistel riikidel, kuid see ei kajastu ikkagi väärtushinnangute drastilises muutuses.

KOKKUVÕTE: MODERNISEERUMISTEOORIA JA ENDINE JUGOSLAAVIA

Olles eelmises osas lahti seletanud erinevate muutujate mõju efektiivse demokraatia tasemele 5 endise Jugoslaavia riigi näitel, tuleb nüüd hakata tegema üldistusi. Seetõttu antakse viimases peatükis kokkuvõtlik ülevaade selle kohta, milliste empiiriliste näidete puhul teoreetilises osas välja pakutud muutujate vahelised seosed paika pidasid ning kui suures ulatuses. Samuti üritan välja tuua esinenud anomaaliaid selgitada võivaid põhjuseid, mis peaksid aitama üldpilti ilmestada. Seda eelkõige hüpoteeside tõestamise või ümberlükkamise kontekstis. Peatüki lõpetuseks saabki selgeks, kas teoreetilises osas püstitatud hüpoteesid peavad paika või mitte.

Empiirilise analüüsi tulemusena on selgelt näha, et Sloveenia on teistest endistest Jugoslaavia riikidest kõiki muutujaid silmas pidades kõige arenenum riik. Kuna moderniseerumisteooria on ülesehitatud peamiselt sellele, et riigi sotsiaalmajanduslik areng toob kaasa ühiskondlike väärtushinnangute muutumise postmodernismi suunas ning see omakorda tõstab riigi efektiivse demokraatia taset, siis empiiria sisuliselt tõestab seda. Sloveenia on oma majandusarengu poolest võrdluses teiste vaadeldavate riikidega märkimisväärselt ees ning samuti võib öelda, et antud riigis on ka kõige postmodernistlikumad väärtused. Kuna nagu juba mainitud, näitab antud riik ka parimat EDI arengutaset, võibki öelda, et moderniseerumisteooria peab antud vaatepunktist vaadatuna paika. Sloveenia puhul tundub tõene ka eeldus, et riigid, milles vähemalt 45% rahvastikust jagab postmodernistlikke väärtusi, on suure tõenäosusega demokraatlikud. Sama kehtib väite kohta, mille kohaselt 15000st USDst kõrgem SKP *per capita* toob kaasa postmodernismi leviku.

Horvaatia puhul ei ole moderniseerumisteooria poolt välja pakutud seoste välja toomine aga enam nii lihtne. Riik on vaadeldava perioodi vältel teinud läbi märkimisväärse majandusliku arengu ning seetõttu võiks teooria põhjal eeldada, et pinnas väärtushinnangute muutumiseks postmodernismi suunas peaks olema soodne. Ka sisemajanduse koguprodukt inimese kohta püsib vaadeldava perioodi teisel poolel

nõutud 15000 USD piirimail. Fakt on aga see, et väärtushinnangute jagunemine Horvaatias on vaadeldava perioodi lõpus peaaegu samasugune nagu 1996ndal aastal. See näitab, just kui poleks eeltingimuslik muutuja väärtushinnanguid puudutavale sõltumatule muutujale mõju avaldanud.

Hoolimata faktist, et postmodernistlike väärtuste jagajate hulk Horvaatias pole vaadeldaval perioodil oluliselt kasvanud, on aga märkimisväärselt tõusnud riigi efektiivse demokraatia tase. See lubab eeldada, just kui mõjutaks riigi sotsiaalmajanduslik areng antud juhtumi puhul otseselt riigi demokraatia taset. Kuigi teooria kohaselt peaks see toimuma läbi väärtushinnangute postmoderniseerumise ning vastavate väärtuste kandjate hulk ühiskonnas peaks ületama 45% piiri, siis tegelikult saab ka antud näite kontekstis väita, et majandusareng on väärtushinnangute muutumisele survet avaldanud. Põhjused, miks surve vilja pole kandnud võivad seisneda lühiajalistes riiki mõjutavates tegurites, mida antud magistritöö oma distaalsete muutujate ja kultuuri pikaajalise mõju tõttu ei käsitle. Seega ei saa väita, et moderniseerumisteooria Horvaatia puhul ei tööta, antud juhtumi puhul võib esineda lihtsalt teisi tegureid, mis teatuid arenguid takistavad. Selge on aga see, et muutused eeltingimuslikus ja sõltuvas muutujas vihjavad Ingleharti ja Welzeli teooria paikapidavusele.

Vaadates aga Serbiat, Bosnia ja Hertsovgviina ning Makedooniat, siis empiirilise osa põhjal on tegemist riikidega, mille majandusareng on olnud suhteliselt identne ning püsinud väga madalal tasemel. Nagu teooria põhjal järeldada võib, ei tohiks antud riikides esineda erilisi eeldusi postmodernistlike väärtushinnangute levikuteks. Empiiria tõestab, et nii see ka realselt on – postmodernistlike väärtuste osakaal nimetatud ühiskondades püsib valdavalt paarikümne protsendipunkti ümber, erandiks on Makedoonia, kus antud näitaja on mõnevõrra kõrgem. Seda siiski mitte nii olulisel määral, et väärtushinnangud hakkaksid teooria kohaselt efektiivse demokraatia arengut soosima.

Ühtlasi on EDI tasemes kolme mahajäänud riigi puhul näha, et suure tõenäosusega põhjustab madal majanduslik arengutase ka ühiskondlikku usu või kultuurikesksust. Kultuurilistest eripäradest tulenevad normid peaksid teooria kohaselt olema rangemalt järgitavad ning see võimendab omakorda usutüübist tulenevat mõju efektiivsele

demokraatiale. Antud seos peab paika, sest Makedoonia ja Serbia kuuluvad õigeusu kultuuritsooni, mille mõju efektiivsele demokraatiale on negatiivsem kui katoliiklikes Horvaatias ja Sloveenias. Suundumus, et madal majandusareng võimendab Makedoonias ja Serbias õigeusklikku kultuurpärandi negatiivset mõju efektiivse demokraatia indeksile, on empiirilises osas välja toodud andmete põhjal tuvastatav. Seega on tõestatud ka eelnevalt püstitatud hüpotees nr 2, mille kohaselt kultuuripärand avaldab efektiivse demokraatia arengule alati mingisugust mõju, kuid selle mõju suurus on märgatavam ühiskondades, kus modernsete väärtushinnangute osakaal on suurem.

Kuna aga postmodernistlike väärtuste osakaal Makedoonias, Bosnias ja Serbias on madal, peaks moderniseerumisteooriast lähtuvalt olema üsna kesine ka nimetatud riikide efektiivse demokraatia tase. Võrreldes neid demokraatia „tiigrite“ Sloveenia ja Horvaatiaga, see empiiria põhjal nii ka on. Serbia on samal ajal võrreldes Makedoonia ja Bosniaga läbi teinud kõige kiirema EDI arengu ning antud riigi puhul on märgatav ka vähene positiivsem olukord majandusarengus. See tõestab taas, et majandusareng mõjutab väärtushinnanguid, mis omakorda tekitab positiivseid muutusi riigi efektiivse demokraatia tasemes.

Eelneva põhjal saab seega üsna kindlalt väita, et hüpotees 1, mille kohaselt postmodernistlikud väärtused toovad kaasa kõrgema efektiivse demokraatia taseme, on käesoleva magistr töö kontekstis empiirias kinnitust leidnud. Sama kehtib ka hüpoteesi nr 3 puhul, mis väidab, et riigi sotsiaal-majanduslik areng toob ühiskonnas kaasa postmodernistlike väärtuste leviku. Kuigi Horvaatia kohta käivad andmed seda nii selgelt ei illustreeri ning see on ilmselt põhjendatav erinevate lühiajalist mõju avaldavate antud töös mittekäsitletud muutustega, võib riigi kohta käivate andmete põhjal teha järeldusi hüpoteesi nr 1a kehtivuse kohta.

Nimelt on Horvaatias sarnaselt Sloveeniaga vaadeldud riikidest kõige kõrgema mediaanvanusega rahvastik. See võib aga osaliselt põhjendada, miks sotsiaal-majandusliku arengu mõju Horvaatias pole piisavalt väärtushinnangute arengut võimendanud. Antud seletus kinnitab ühtlasi ka seda, mida läbi viidud empiirilise analüüsi põhjal on võimalik järeldada – antud magistr töö püstitatud hüpoteesis nr 1a välja toodud seos on kehtiv.

Mis aga puudutab püstitatud hüpoteesi nr 2a, mille kohaselt kõrgem haridustase võimendab positiivses suunas sotsiaalmajanduslikust arengust, kultuuripärandist ning väärtushinnangute jaotumisest tulenevat mõju efektiivse demokraatia tasemele, siis võib öelda, et ka antud seos peab empiirilise analüüsi põhjal paika.

Sloveenia on teistest ees kõigi moderniseerumiteooria seisukohalt oluliste muutujate (sh haridustase) väärtuste poolest, samas kui Bosnia ja Makedoonia jäävad üldpildis viimaste hulka. See lubab järeldada, et kõrge haridustase on Sloveenia puhul põhimuutujate vaheliste positiivsete seoste tugevdajaks, samal ajal kui madalam haridustase Bosnias ja Makedoonias võtab võimaluse kesiste väärtustega põhimuutujate jaoks ülioluliseks positiivseks võimenduseks. Serbia, kus aga haridustase on vaadeldavate riikide võrdluses üks kõrgemaid ning mille efektiivse demokraatia indeks on vaadeldaval perioodil kasvanud kiiremini kui Makedoonias või Bosnias, kinnitab, et haridustasemest tulenev positiivne efekt põhimuutujatele on olemas. Sama kehtib Horvaatia puhul, olgugi, et väärtushinnangud on püsinud läbi vaadeldava perioodi samal tasemel (mis nagu juba mainitud, on põhjendatav distaalsete muutujate grupist väljajäävate nähtuste mõjuga).

Lõpetuseks tuleb tõdeda, et magistritöö teoreetilises osas kirjeldatud moderniseerumisteooria ning sellega seotud autorite poolt välja pakutavad erinevate muutujate vahelised seosed peavad endisest Jugoslaaviast valitud empiiriliste näidete osas läbi viidud analüüsi tulemusena paika. Võib öelda, et majandusareng on efektiivse demokraatia tekkimiseks hädavajalik baasprotsess, mis loob eeldused kultuuri ja väärtushinnangute arenemiseks suunas, mis põhjustab omakorda maailma parimaks riigikorraks peetava valitsemisvormi arenemist ning juurdumist. Esineb küll teatavaid kõrvalekaldeid (nt Horvaatia), kuid need tulenevad suure tõenäosusega asjaolust, et ainult moderniseerumisteooriast tulenevate distaalsete kultuuriliste tegurite põhjal ei ole võimalik demokratiseerumist kui protsessi 100 protsendiliselt seletada. Efektiivse demokraatia taset mõjutavad kindlasti lisaks pikaajalistele kultuurilistele teguritele ka erinevad lühiajalised tegurid, kuid nende täpsemate mõjude väljaselgitamine on ilmselt tulevikus mõne teise uurimistöö teema.

KASUTATUD KIRJANDUS

- 1) Alexander, A. C., Inglehart, R., Welzel, C. (2011). „Measuring Effective Democracy: a Defence“. *International Political Science Review*, lk 1-22.
- 2) Beetham, D. (1999). „Democracy and Human Rights“. Cambridge: Polity Press.
- 3) CIA Factbook, veebileht - <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/index.html>, viimati külastatud 28.06.2014.
- 4) European Values Survey erinevate lainete andmestikud veebikeskkonnast <http://www.europeanvaluesstudy.eu/>, viimati külastatud 02.08.2014.
- 5) Frank, A. G. (1966). „The Development of Underdevelopment“ *Monthly Review*. Vol 18, nr 4.
- 6) Freedom House (2005). „Freedom in the World: The Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties“.
- 7) Freedom House'i kodulehekülge - http://www.freedomhouse.org/report-types/nations-transit#.U68VPJR_vX9, viimati külastatud 28.06.2014
  - a. *Nation in Transit* kokkuvõttev tabel – veebileht: http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/NIT2013_Tables_FINA_L.pdf, viimati külastatud 28.06.2014.
- 8) Hadenius, A, Teorell, J. (2005). „Cultural and Economic Prerequisites of Democracy: Reassessing Recent Evidence“. *Studies in Comparative International Development*, lk 87-106.
- 9) Huntington, S. (1992). „Democracy's Third Wave“. *Journal of Democracy* volume 2, issue 2, lk 12-34.
- 10) Huntington, S. (1999). *Tsivilisatsioonide kokkupõrge ja maailmakorra ümberkujunemine*.
- 11) IMFi andmebaasid, kasutatud on järgmist indikaatorit:
  - a. *GDP per capita*
- 12) Inglehart, R. (2002). „Kultuur ja demokraatia“. *Kultuur on tähtis: Kuidas väärtushinnangud kujutavad inimarengut*. Ptk 7, lk 78-95.
- 13) Inglehart, R., Baker, W. E., (2000). „Modernization, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values“. *American Sociological Review*. Volume 65, issue 1, lk 19-51.

- 14) Inglehart, R., Welzel C (2003). "Democratic Institutions and Political Culture: Problems in Cross-Level Analysis." *Comparative Politics*.
- 15) Inglehart, R., Welzel C. (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence* Cambridge: Cambridge University Press.
- 16) Knutsen, C.H. (2010). „Measuring Effective Democracy“. *International Political Science Review* 31:109.
- 17) Kõrreveski, K. „Heaolu ja elukvaliteedi mõõtmisest OECD näitajate põhjal“. *Eesti Statistikaamet*.
- 18) Maaailmapanga andmebaasid, kasutatud on järgmisi indikaatoreid:
  - a. *Employment in Services (% of Total Employment)*.
  - b. *GINi index*
- 19) Przeworski, A., Alvarez, M. E., Cheibub, J. A., Limongi, F. (2000). „Democracy and Development“. Cambridge: Cambridge University Press.
- 20) Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- 21) Rose, R. (2009). *Democratic and Non-Democratic states*. Oxford: Oxford University Press.
- 22) Ruechmeyer, D; Stephens, E; Stephens J. (1996). *Capitalist Development and Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- 23) Schumpeter, J. A. (1976). „Capitalism, Socialism and Democracy“. New York: Harper Perennial.
- 24) Tessler, M. (2002). „Do Islamic Orientations Influence Attitudes Towards Democracy in the Arab World? Evidence from Egypt, Jordan, Morocco and Algeria“. *Journal of Comparative Sociology*. lk 229-249.
- 25) Thierry, B. (2005). „Integrating Proximate and Ultimate causation: Just one more go!“ *Current Science*.
- 26) Unt, M. (2013). „Kuidas tõlgendada Gini koefitsienti?“, *Äripäev*.
- 27) Vujadinovic, D. (2004). „Democratic Deficits in the Western Balkans and Perspectives on European Integration“, lk 4-22.
- 28) World Values Survey erinevate lainete andmestikud veebikeskkonnast <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>, viimati külastatud 01.08.2014.

29) ÜRO andmebaasid, kasutatud on järgmist indikaatorit:

a. *Median age (years)*

b. ÜRO arenguprogrammi andmed vanuselise koosseisu kohta, veebileht -

<http://knoema.com/HDR2013/human-development-report-1980-2012>,

viimati külastatud 09.08.2014.

Lisa 1: Demokraatia indekste tabel koos ajalise dimensiooni ning arvutatud indeksi kujunemisega

	Sloveenia			Horvaatia			Bosnia			Serbia			Makedoonia		
	FHI/DRI (%)	RLI	EDI	FHI/DRI	RLI	EDI	FHI/DRI	RLI	EDI	FHI/DRI	RLI	EDI	FHI/DRI	RLI	EDI
1996	91,7	0,84	77,03	50	0,31	15,5	33,3	0,43	14,319	33,3	0,1	3,33	50	0,37	18,5
1997	91,7	<u>0,855</u>	78,4	50	<u>0,36</u>	18	33,3	<u>0,365</u>	12,155	33,3	<u>0,09</u>	2,997	50	<u>0,36</u>	18
1998	91,7	0,87	79,78	50	0,41	20,5	33,3	0,3	9,99	33,3	0,08	2,664	66,7	0,35	23,345
1999	91,7	<u>0,85</u>	77,95	50	<u>0,465</u>	23,25	33,3	<u>0,31</u>	10,323	33,3	<u>0,08</u>	2,664	66,7	<u>0,335</u>	22,345
2000	<u>91,7</u>	0,83	76,11	<u>62,5</u>	0,52	32,5	<u>37,5</u>	0,32	12	<u>41,65</u>	0,08	3,332	<u>62,5</u>	0,32	20
2001	91,7	<u>0,815</u>	74,74	75	<u>0,5</u>	37,5	41,7	<u>0,315</u>	13,136	50	<u>0,14</u>	7	58,3	<u>0,325</u>	18,948
2002	91,7	0,8	73,36	83,3	0,48	39,98	41,7	0,31	12,927	66,7	0,2	13,34	50	0,33	16,5
2003	100	0,81	81	83,3	0,51	42,48	50	0,29	14,5	75	0,2	15	66,7	0,34	22,678
2004	100	<u>0,79</u>	79	83,3	<u>0,535</u>	44,57	50	<u>0,325</u>	16,25	<u>75</u>	<u>0,2</u>	15	66,7	<u>0,38</u>	25,346
2005	100	0,77	77	83,3	0,56	46,65	66,7	0,36	24,012	<u>66,7</u>	0,2	13,34	66,7	0,42	28,014
2006	100	0,78	78	83,3	0,52	43,32	58,3	0,39	22,737	<u>75</u>	0,36	27	66,7	0,37	24,679
2007	100	0,78	78	83,3	0,55	45,82	66,7	0,38	25,346	75	0,37	27,75	66,7	0,4	26,68
2008	100	0,82	82	83,3	0,55	45,82	58,3	0,4	23,32	75	0,37	27,75	66,7	0,43	28,681
2009	100	0,84	84	83,3	0,58	48,31	58,3	0,44	25,652	75	0,41	30,75	66,7	0,47	31,349
2010	100	0,81	81	91,7	0,6	55,02	58,3	0,44	25,652	83,3	0,42	34,99	66,7	0,47	31,349
2011	100	0,82	82	91,7	0,61	55,94	58,3	0,45	26,235	83,3	0,46	38,32	66,7	0,48	32,016
2012	100	0,81	81	91,7	0,6	55,02	58,3	0,48	27,984	83,3	0,44	36,65	66,7	0,48	32,016

Kursiiv - andmed on võetud Jugoslaavia ehk Serbia eelkäija järgi

Allajoonitud - andmed on võetud Serbia ja Montenegro järgi

Allajoonitud kursiiv - tulemus on saadud lähimate väärtuste aritmeetilise keskmise kaudu

Paksus kirjas kursiiv - andmete puudus on asendatud vaadeldava perioodi minimaalsete väärtustega

SUMMARY

The purpose of this dissertation is to explore the cultural variables that have an influence to the democratization of different countries. The cultural variables that are used in this paper come from Inglehart and Welzel modernization theory. All the cultural aspects used in this dissertation are distal variables. It means that all independent, conditional and antecedent variables have long-term impact to the dependent variable and all short-term aspects that also can influence different state's democracy level are not examined in this dissertation.

The conception of effective democracy is used in these master degree thesis. Effective democracy means that democratic values are part of the legislation and the legislation are successfully in force. All the democratic rights that are declared in the laws have to be usable in the real life. The effective democracy index contains Freedom House's Freedom in the World democracy index that is multiplied with the World Bank's Rule of Law index.

According to Modernization theory, socio-economic development is the main factor that produces cultural change in different societies. If economy is well-developed, people feel themselves more secure and do not have to deal with their survival anymore. This give the opportunity to engage themselves into the different spheres connected to the development of the whole society. For example people deal with the environment protection etc. Thus the percent self-expression values rise in the society and it influences the effective democracy positively.

It is also thought that cultural legacy is the another independent variable that influences the effective democracy level and also the values that are dominant in society. It is believed that the socioeconomic development and self-expression values marginalize the impact of cultural legacy and religion. Economic development brings rationality and thus the religious beliefs are not so strict anymore. But if the economic development is not in good condition and religion have high impact to the effective democracy, it is fact that islam and orthodox churches influence democracy more negatively than for example catholic churches.

In addition there are also such conditional variables like people's average (median) age and educational level in the modernization theory. It is believed that young people change their beliefs more easily than the older people who are loyal to the old values. So if the society is young, there are greater opportunity that cultural change from survival values to self-expression values take place. Of course, it is important that antecedent and independent variables are also in a suitable condition.

As I mentioned there are one more conditional variable in modernization theory. It is society's educational level. Theory says that higher educational level is connected with economical development and brings the rise of the rationality. Thus it is easier for people to abandon survival values and do something connected to the self-expression. It help to the developing of civil society also. In addition, the religious beliefs have weaker position when people are educated and the types of religion that are not democracy-friendly have not too large influence to the level of effective democracy.

In this dissertation, the modernization theory's trueness is tested in countries of former Yugoslavia. Specifically, the empirical analyse bases on the five countries – Slovenia, Croatia, Serbia, Macedonia and Bosnia and Hertzogovina. The period between the years 1996 and 2012 is explored because it gives opportunity to abandon the short-term influences of war in the analyze of the democratization process. The reason why I chose these countries is the fact that all of the named societies have had a similar period for developing their effective democracy.

The empirical analyzes show that Slovenia is the most developed country in the former Yugoslavia. It has the highest rank on effective democracy index and actually the same on socioeconomic development and self-expression values level. In addition Slovenia has the highest educational level in their society. Also the median age of slovens are the highest in former Yugoslavia. Thus the leverage of the antecedent and independent variables is not maybe ideal. But it is not important because Slovenia is so good in the aspects of modernization theory that the leverage is not needed. Slovenia is a very good example that modernization theory Works – high socioeconomic development has brought high level of self-expression values and high level of self-expression values has brought the high effective democracy level to the Slovenian society.

If we talk about Croatia it can be said that it is an interesting empirical example. The socioeconomic development in the country let us expect that there is pressure for rise of self-expression values. The reality is that during the sixteen years, the degree of self-expression values in Croatian society has not risen. Despite that, the level of effective democracy in Croatia has elevated rapidly. Thus we can conclude that economic development has a great influence to the effective democracy. Also it allows us to think that the stagnation of self-expression values is caused by short-term variables that are not the topic of this research and we cannot say that the modernization theory is invalid because of Croatia. It is possible that we cannot explain all the variety in the dependent variable only with one theory and this is normal.

The three other republics of former Yugoslavia – Macedonia, Serbia and Bosnia and Herzegovina show us once more that the modernization theory is valid. These countries are in the bottom position if we watch socioeconomic development index, self-expression values in these societies or effective democracy index. It is clear that low economic development do not create suitable space for developing self-expression values and then. According to the modernization theory, it is quite hard to expect that effective democracy is flourishing in Macedonia, Serbia or Bosnia.

It is also important do describe how the different variables are measured in the dissertation. It is previously explained how the effective democracy index is computed. So let's talk about measuring the independent variables. The survival-self-expression values are measured using the different social surveys – World Values Survey and European Values Survey. The socioeconomic development is measured through the IMF GDP per capita index, World Bank's Gini index and also it is watched how many percents of people are working in the service sector in concrete societies. The educational level data is received from United Nation's database and is connected to the data collected for computing human development index. The Classification of countries in the different cultural zones is accordance with the Inglehart's World Values Survey Culutural map and the median age is collected from United Nation's development programme.

There is also a methodology chapter that explains the validity and reliability of different indicators and gives the short overview how to control main ties between different variables of modernizaion theory.